

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

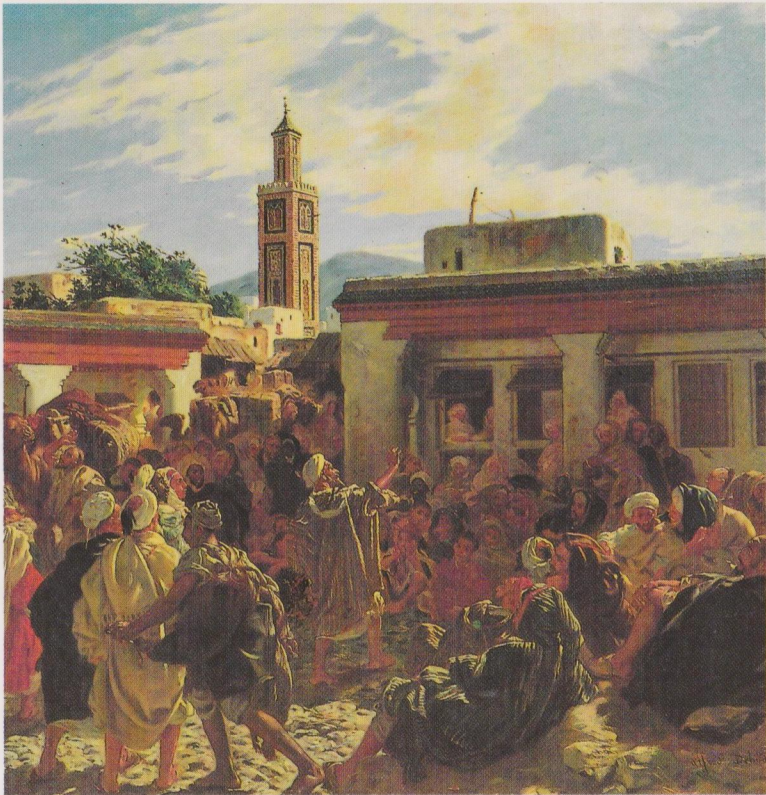
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Roger Garaudy
İslâm ve
İnsanlığın Geleceği

PINAR
YAYINLARI

3. BASKI

İSLÂM VE İNSANLIĞIN GELECEĞİ

Roger Garaudy

Türkçesi: Cemal Aydın

ROGER GARAUDY: 1913 yılında Marsilya'da doğdu. Fransız Üniversitesi öğretim üyesi, siyaset adamı ve düşünür. 1945'de Komünist Parti'ye üye oldu. 1945-1951, 1956-1958 yılları arasında Meclis'te, 1959-1962 yılları arasında da Senato'da bulundu. 1956'da Komünist Parti siyasi büro şefi oldu. "Marksist Araştırmalar ve incelemeler Merkezi Müdürlüğü" yaptı. Daha sonra fikri anlaşmazlıklar nedeniyle partiyle arası açıldı. 1970 yılında Partiden çıkarıldı. 11 yıl sonra, 1981 yılında müslüman olduğunu açıkladı. Türkçe'ye *"Jean Paul Sartre ve Marksizm"* (1964) *"İslamiyet ve Sosyalizm"* (1966) *"Sosyalizm ve Ahlak"* (1965) *"Karl Marks'ın Fikir Dünyası"*, *"Sosyalizmin Büyük Dönemeci"* (1970) *"İslam'ın Vadettikleri"* (1983) *"Siyonizm Dosyası"* (1983) *"Yaşayanlara Çağrı"* (1986) *"Yirminci Yüzyıl Biyografisi"* (1989) isimli eserleri çevrilmiştir.

"İslam ve İnsanlığın Geleceği" adıyla sunduğumuz bu eser, Cezayir'de 1986'da Maison des Livres yayınevi tarafından *"L'İslam Vivant/Yaşayan İslam"* adıyla yayınlanan kitabın tercümesidir.

İSLÂM VE İNSANLIĞIN GELECEĞİ

Roger Garaudy

Türkçesi: Cemal Aydın

PINAR YAYINLARI

**Beyazsaray, Zemin Kat,
No: 31, Beyazıt, İstanbul
Tel: 518 15 15**

Pınar Yayınları: 44
İslâm Düşüncesi: 11

ISBN 975-352-073-5

Birinci Basım

Ocak 1990

İkinci Basım

Ekim 1991

Üçüncü Basım

Şubat 1995

Dizgi

Cemal Aydın

Baskı

Yıldızlar Matbaacılık A. Ş.

Kapak

Aycan Grafik

Cilt

İstanbul Ciltevi

İçindekiler

Birinci Bölüm: İSLÂM NEDİR?

1. Temel ve İlk Din	11
2. Medine Toplumu	19
3. İslâm Dünyasının Yayılması ve Çöküşü	23
4. Batı'nın İflâsı	35

İkinci Bölüm: İSLÂM VE MANEVÎ HAYAT: TASSARRUF

1. Tasavvufun Kaynağı Kur'ân'dır	43
Tasavvuf Hristiyan Mistisizminden Alınmamıştır	45
Tasavvuf Yeni Eflâtunculuk'tan Kaynaklanmamıştır	50
Tasavvuf Hint Bilgeliliğinden Doğmamıştır	51
Tasavvufun Kaynağı Kur'ân'dır	52
2. Tasavvuf Ne İbadetten Alıkoyar, Ne de Toplum İçinde Çalışmaktan	57

Üçüncü Bölüm: İSLÂM VE TEKNİKÇİ DÜŞÜNCE

1. İctihad	63
a) İctihad, İslâm'daki Hareket Prensibi	63
b) İctihad ve İslâm'ın Yayılması	66
Şeriat Nedir?	71
Sünnet Nedir?	74

2. Kur'ân'ın Okunması Hakkında	81
a) "Misaller/Benzetmeler" ve Sembolizm (Gazâli)	81
b) Mutlak ve Tarih	85

Dördüncü Bölüm: İSLÂM'IN YENİ BİR YAYILIŞI İÇİN

1. İslâm ve Mesajların Devamlılığı	97
Hindistan'da İslâm'a Davetin Sorunları	97
Batı'da İslâm'a Davetin Sorunları	101
Lâtin Amerika'da İslâm'a Davetin Sorunları	103
2. Çağımızın Problemlerini Çözmek	109
3. Bilim ve Teknikler	111
Kur'ân ve Bilim	112
Kur'ân ve Akıl	122
4. Gelişme ve Ekonomi	129
Ekonomiye Ahlâkî Boyutunu Kazandırarak Gelişmeyi Yönlendirmek	129
Kur'ân ve Servet	131
5. İslâm ve Kapitalizm	141
Kapitalizmin Açtığı Uçurum	144
Gerçekçi Bakış Açısına İhtiyaç	147
6. İslâm ve Sosyalizm	149
Allahsızlık	149
Materyalizm	150
Sınıf Mücadelesi	151
Sistemlerin İflâsı	155
7. İslâmî Bir Gelişme Anlayışına Doğru	157
Batılı Ekonomi Anlayışı	160
İslâm'ın Ekonomiye Bakışı	162
8. İslâmî Bir Kültür Devrimi	167
İslâm'a Saygı	173
9. İslâm ve Hürriyet	175

Beşinci Bölüm: İSLÂM VE KADIN

Kur'ân'da Kadınlar	189
--------------------------	-----

Sonuç: İSLÂM VE İNSANLIĞIN GELECEĞİ	201
--	-----

*“Er veya geç, akla uygun bir İslâm’ı
kabul etmek zorunda kalacağız”*

G O E T H E

*(Willemer’e 15 Haziran 1817
tarihli mektubundan)*

Birinci Bölüm

İslâm nedir?

Temel ilke ve ilk din

İslâm, Hazreti Muhammed'in anlatıp açıklamasıyla ortaya çıkmış yeni bir din değildir.

Allah da, sadece Müslümanlar'a özgü, özel bir Tanrı değildir. Allah, "le Dieu/Tanrı", Tek Allah'ı ifade eden kelimenin harfîyyen tercümesidir. Nitekim anadili Arapça olan bir Hıristiyan, ettiği duada ve yaptığı âyinde Tanrı'ya yakarırken (Müslümanlar gibi) "Allah" lâfzını kullanır.

İslâm demek, kişinin kendi rızası ve hür iradesi ile Tek Allah'a boyun eğmesi/teslim olması demektir. Bu tür boyun eğiş veya teslim oluş, vahye dayalı bütün ilâhi dinlerin ortak paydasıdır. Allah'ın "*ruhundan insana üflediği*" (Hicr, 15/29), ilk insan olan Hazreti Âdem'den beri gönderilen bütün ilâhi buyrukların, yani Musevîliğin de, Hıristiyanlığın da, İslâm'ın da özü budur.

Kur'ân, en açık bir şekilde, İslâm'ı işte böyle tarif eder.

Yüce Allah, Hazreti Muhammed'e şöyle demesini emreder:

“Ben gönderilen Peygamberler arasında bir türedi değilim.”
(Ahkaf, 46/9)

Allah, Peygamber’ine sık sık hatırlatır:

“Biz senden önce de peygamberler gönderdik.” (Yunus, 10/47;
Hicr, 15/10; Nahl, 16/43; Rum, 30/47; Mü’min, 40/78)

Kur’ân, (Âl-i İmran, 3/144), açıkça vurgular:

*“Muhammed de ancak bir peygamberdir.
Ondan önce nice peygamberler gelip geçti.”*

Onların hepsi de aynı Allah’ın elçileriydiler.

Allah, Peygamberler aracılığıyla iletilen ilâhî buyruk-ların devamlılığına —ki Kur’ân, buna “Allah’ın sünneti”, O’nun “Geleneği/kanunu” adını verir—, dikkat çekerek Hazreti Muhammed’e birçok defa şu emri verir:

“Senden önce elçi olarak gönderdiğimiz peygamberlerimize sor” (Zuhruf, 43/45. Ayrıca bkz. Yunus, 10/94; Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7).

Allah, Kur’ân’da Yahudiler’in peygamberlerine ve Hıristiyanlar’ın İsâ’sına Müslümanların saygı göstermelerini emreder (Nisâ, 4/152; Bakara, 2/136, 285; Âl-i İmrân, 3/ 84).

Yüce Peygamber Hazreti Muhammed, işte bu gerçek ve temel dini bütün insanlara hatırlatmak üzere gelmiştir:

“Sen, artık yüzünü Hakk’a yönelmiş bir birleyici olarak dine çevir ki bu, Allah’ın sağladığı bir mayadır, insanları onun üzerine yaratmıştır.

Allah’ın yaratışında hiçbir değiştirme, değişiklik bulunmaz.

İşte en doğru, en sağlam din budur!

Ama insanların çoğu bilmezler” (Rum, 30/30).

“Deyiniz ki, biz Allah’a ve bize indirilene, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a

*ve Esbât'a indirilene,
Musâ'ya ve İsâ'ya ve (diğer) peygamberlere
Rableri tarafından verilene iman ettik.
Onlardan hiçbirini diğerinden farklı tutmayız.
Biz ancak Allah'a boyun eğen Müslümanlar'danız" (Bakara,
2/136; Âl-i İmrân, 3/84).*

Peygamber Hazreti Muhammed, eskiden indirilen vahiy-leri⁽¹⁾ tasdik etmek, onları tarih boyunca uğradıkları bozul- malardan arındırmak ve tamamlamak⁽²⁾ üzere Allah tarafın- dan gönderilmiştir.

Hazreti İbrahim, bizim küçük ahlâk kurallarımızın ve küçük insani mantıklarımızın ötesine taşarak, Allah'ın ira- desine şartsız boyun eğişiyle inananların babası ve onların örnek rehberi olmuştur (Bakara, 2/124).

Kur'ân'da (Hac, 22/78), şöyle denilir:

"Babanız İbrahim'in dinine uyun!"

Hazreti İbrahim'in de aralarında bulunduğu kavmi me- leklerin ziyaretinden bahsedilirken, bu yüce Peygamber "müslüman", yani "Allah'a teslim olmuş kişi" olarak tanıtılır (Zâriyât, 51/36).⁽³⁾

Hazreti İsâ, Kur'ân'da Allah'ın Oğlu olarak kabul edil- memesine karşılık, peygamberler arasında üstün bir yere sa- hiptir. Çünkü Hazreti Muhammed dahil, hiçbir peygamber bir Bâkire'den dünyaya gelmemiştir. Allah, Kur'ân'da Hazre- ti Meryem hakkında (Enbiyâ, 21/91) buyurur:

"İrzini koruyan Meryem'i de hatırla.

(1)Neml, 27/76; Yunus, 10/37; Yusuf, 12/111; Fâtır, 35/31; Ahkaf, 46/12; Âl-i İmrân, 3/3; Nisâ, 4/47; Mâide, 5/48; En'âm, 6/92...

(2)"Bugün size dininizi kemale erdirip tamamladım" Mâide, 5/3.

(3)"Allah katında din, ancak (teslimiyettir) İslâm'dır" Âl-i İmrân, 3/19
ve 85.

*Biz ona ruhumuzdan üfledik.
Onu da, oğlunu da âlemlere bir mucize kıldık."*

Ardından gelen âyetle ilâve edilir:

"İşte sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir".

Bir başka sûrede de (Mü'minûn, 23/52), peygamberler hakkındaki bu ifade aynen tekrarlanır.

Şu âyeti de okuyalım:

*"Biz, bize indirilene de size indirilene de iman ettik.
Bizim ilâhımız da, sizin ilâhınız da birdir.
Biz yalnız O'na boyun eğerez" (Ankebut, 29/46).*

Dünyanın bütün dinleri ve bütün bilgelikleri gibi, İslâm'ın da temel ve evrensel mesajı şu iki esasa dayanır:

- (a) Allah'ın yüceliği (ululuğu) ve birliği.
- (b) İnsanların ümmet oluşu.

a) Yüceliğin Doğrulanması

Allah'ın yüceliği belirlenirken İslâm'da şunlara dikkat edilir:

- (1) Allah'ın bir ve tek oluşunda (tevhid) şüphe yoktur:

"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, mut laka göklerin de, yerin de düzeni bozulur (kaos olur) du"
(Enbiya, 21/22)..

Ve tabii ki Allah'ın, her türlü insanî gerçeklikle hiçbir ortak veya benzer yanı yoktur.

- (2) Allah her şeyin Yaradıcısıdır. Dolayısıyla bizler kendi kendimize yetmeyiz. İnsan kendini kendisi için yeter gördüğünde kâfir olur. (Alak, 96/6,7)

- (3) Bu birlik (vahdaniyet) prensibinden ve bu Yaradan Allah karşısında "bağımlı" oluşumuzun bilincinden (çünkü "yeterlilik", yüceliğin zıttıdır), yüceliğe imanın üçüncü yönü doğar. Bu da, fertlerin, grupların ve milletlerin bencil çıkar-

larından bağımsız ve onların üstünde yeralan mutlak değerleri kabul etmektir.

b) Ümmet Gerçeği

İslâm mesajının, yücelikten sonraki ikinci esası “câmia/topluluk” (ümme)tur.

Ümmet prensibi, ferdiyetçiliğin zıttıdır. Ferdiyetçiliğe göre insan (fert olarak), her şeyin merkezi ve ölçüsüdür. İslâm’ın ümmet anlayışında ise her bir fert, bütün diğer fertlerden şahsen sorumlu olmanın bilincini taşır.

İnsanlık *bir*’dir, çünkü Allah, yani bu insanlığın Yaradıcısı *Bir*’dir. Bütün insanlar aynı kökene sahiptir ve aynı gaye için yaratılmışlardır.

“Bütün insanlar tek ve aynı ümmeti oluşturur” (Bakara, 2/213).

İman sahiplerinin oluşturduğu bu tek ümmet içinde, İslâm’ın kendine has özelliği ve meselâ onu Hristiyanlık’tan ayıran niteliği nedir?

Müslümanlar’la Hristiyanlar arasındaki tartışmalarda, yüzyıllarca sürmüş olan Allah’ın insan suretinde görünmesi (İncarnation) veya teslis (Trinite/Üçlü Allah İnancı) konuları gibi ilâhiyat polemiklerini burada yeniden ele almayı hiç mi hiç düşünmüyoruz. (Bu tartışmaların tarihi konusunda, Car-dailac’ın “Morisques et Chrétiens/Zorla Hristiyanlaştırılan İspanya Müslümanları ve Hristiyanlar” adlı kitabında geniş bilgi vardır).

Biz sadece Hazreti İsa’nın Kur’ân’daki yerini hatırlattık. Orada özellikle Allah’ın insanlaşması (İncarnation) ve Üçleme (Trinite)’nin reddedildiği âyette şöyle denilir:

“Ey Kitap ehli!

Dininiz hususunda aşırı gitmeyin.

*Allah'a karşı yalnız hakkı söyleyin.
Meryemoğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın peygamberidir.
Meryem'e ulaştırdığı kelimesi
ve O'ndan bir ruhtur" (Nisâ, 4/171).*

Aynı şekilde, Müslümanlar tarafından Hıristiyanlar'a yöneltilen "üçlü Allah'cılık" ithamlarını da bir yana bırakıyoruz. Çünkü, 112. sure olan İhlâs suresindeki *"De ki: O Allah birdir... Doğurmamıştır, doğmamıştır. Hiç bir şey O'nun dengi değildir"* ifadesi, 1215 yılında, Teslis konusunda toplanan Latran Konsili'nin metninde de hemen hemen aynı şekilde tekrarlanmıştır: Allah, Baba, Oğul ve Ruhü'l-kudüs'tür. Bu gerçeklik *"doğurmaz ve doğurulmaz"*. (*"Non est generans neque generata, neque procedens."*)

Mekke'de inen âyetler, esas itibariyle, Yaratılışından Kıyamet Gününe kadar insanın hayatının anlamı üzerinde durur ve namaza, dürüst yaşamaya, adalete ve yardımseverliğe çağırırlar.

Hazreti Muhammed aynı zamanda bir başka göreve de dâvet edilmiştir: Medine'de O, yeni tip bir topluluk (ümme) oluşturur ve bu topluluğu yönetir.

Bu durumda O'nun kaderi ve tebliğleri Hazreti İsa'nınkinden farklılık gösterir. Dini tebliğ eden, öğreten kişi devlet adamı olarak da karşımıza çıkar.

Roma İmparatorluğu'nun başedilmez işgali altında Hazreti İsa, hiç değilse insanın kişisel hayatını ve Allah'ın yüceliğini/ululuğunu koruma gayreti güderken, bir Roma valisi açısından en bozguncu sözü söylüyordu. Roma valisi için İmparator, Allah olarak benimsenmeliydi. O yüzden, hem ruhlar ve hem de bedenler üzerinde hüküm sürdüğünü iddia eden Sezar'dan ruhları kaçırmaya çalışmak, valinin gözünde, cezası idam olan bir cinayet işlemekti.

"Sezar'inkini Sezar'a, Allah'inkini Allah'a verin" şeklin-

deki bu yıkıcı söz sonunda sahte bir slogana dönüştürüldü. Ümmetin imanı bir tarafa bırakıldı ve din “özel bir mesele” haline getirildi. Böylelikle de siyasî yöneticilere Allah dışında hüküm sürme yetkisi verildi.

Artık Sezar’ın nasıl davranması gerektiği işe hiçbir zaman öğretilmeyecektir.

O kadar ki İznik Konsili’nden (325) başlayarak ta bugüne değin bu problem, hep Sezar’ın iradesine göre çözümlenmiştir. Bu uygulama “constantinisme / Her konu-yu hükümdara bırakmak” olarak devam edecektir.

Buna karşılık Kur’ân’a ve Hazreti Peygamber’in sünnetine göre, İslâm’ın asıl karakteri, hayatın yüce ve ilâhî boyutu ile Ümmet’in sosyal, iktisadî ve siyasî boyutlarını her zaman sıkı bir şekilde bütünleştirmiş olmasıdır.

Namaz farızası ile “zekât” (yani sosyal hayatın bir gereği olarak ihtiyaç sahiplerine yapılacak aktarmalarla servetin temizlenmesi) farızasının birbirine bağlı olarak Kur’ân’da 82 defa ifade edilmesi oldukça anlamlıdır. Şu halde, insanın Allah’la olan münasebeti ümmetle ve diğer insanlarla olan münasebetinden asla ayrı ve kopuk değildir.

Hazreti Peygamber, Medine’de, örnek bir toplum kurdu. Bu toplumun Allah’ın birliğine olan imanı, onun bütün kurumlarının ilham verici prensibi olmuştur. Nitekim, bu iman topluluğunun birliği, kişisel veya toplumsal hayatın her alanında kendisini gösteriyordu. Bu ise, bir sosyal adalet (ki bu olmayınca sınıf farklılıkları doğar) ve toplumun görüşünü alma (şûrâ) yoluyla gerçekleştiriliyordu. Şûrâ sayesinde herkes, bir bakıma Allah’ın gözetim ve denetimi altında, site (şehir-devlet) hayatına katılıyordu.

Medine toplumu

Bu topluma yön veren prensipler basittir:

- * Ekonomi plânında: Tek sahip Allah'tır
- * Siyaset plânında: Tek hükmeden Allah'tır
- * Kültür plânında Tek bilen Allah'tır

1. Tek sahip Allah'tır

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır”

buyurur Kur'ân (Bakara, 2/116, 284; Âl-i İmrân, 3/109 ve başka âyetler).

O'nun yeryüzündeki halifesi olan insan, bu mülkiyeti Allah yolunda çekip çevirmekle/yönetmekle yükümlüdür.

Bu kavram, mülkiyeti “iyi yolda ve kötü yolda kullanma hakkı” olarak tarif eden Roma hukukundaki kavramın zıttıdır.

Müslüman için, aksine, vazifeler haklardan önce gelir.

Allah'ın mülkünün sorumlu yöneticisi insan, bu mülkü

kendi keyfine göre kullanamaz. Yani onu canının istediği gibi tahrip edemez, saçıp savuramaz, kendi çalışmasıyla verimli hale getirmeyip boş bırakamaz, yığıp biriktiremez de:

*“Altın ve gümüşü biriktirip de
Allah yolunda sarfetmeyenleri
can yakıcı bir azapla müjdele”* (Tevbe, 9/34).

Ve Kur’ân’da en büyük lânet, ünlü zengin Ebu Leheb’e karşı yapılmış ve serveti dahi mahkûm edilmiştir:

*“Elleri kurusun Ebu Leheb’in!
Zaten kurudu da.
Ona, ne malı, ne kazandığı bir fayda verdi.
O, yakında alevli bir ateşe girecektir”* (Leheb, 111. sure).

Dini bir görev olarak, servetin toplum içinde aktarılması demek olan “zekât” farızası ve Allah yolunda ve O’nun hizmetinde çalışma yapmadan her türlü servet artışı demek olan “ribâ” yasağı başta olmak üzere, Kur’ân’ın bütün buyrukları, servetin toplumun bir kutbunda yağılmasını ve öbür kutbun sefalete terkedilmesini önleme amacı güderler.

Allah, Kur’ân’da, paranın siyasî bir hiyerarşi kuracağı her tür sosyal düzeni kökünden reddeder. Tersine, hiçbir yanlış anlamaya meydan vermeyecek açıklıkla, şöyle buyurur:

*“Bir memleketi yıkıp yok etmek istediğimiz zaman,
oranın refah ve zenginlikten şırmamış ileri gelenlerini
iktidar sahibi yaparız...”* (İsrâ, 17/16)

2. Tek Hükmeden Allah’tır.

Hazreti Peygamber, Medine’de baştan ayağa yepyeni bir toplum oluşturdu. Bu toplum, ne kan, ne ırk temeline, ne bir toprak sahibi olma esasına dayandırılmıştır. Ne pazar ilişki-

leri üzerine, hatta ne bir ortak kültür veya tarih üstüne kurulmuştur. Tek kelimeyle o toplum, kaynağını geçmişte bulan ve belli bir mirasa dayanan hiç bir şey üzerine bina edilmemiştir. Bu, sırf iman temeline dayandırılmış, Hazreti İbrahim'in ölümsüz örneğini sunduğu o ilâhî çağrıya verilen kayıtsız şartsız kabul cevabı üzerine kurulmuş bir toplumdur. Böyle bir toplum, herkese açıktır. Katılmak isteyen hiç bir kimsenin kökenine, kimliğine bakılmaz.

Sözgelimi, bu Müslüman "Ümmeti"nin ruhuna hiçbir şey, Batı'nın devlet tarafından korunan bir pazar ve bir ırk, tarih veya kültür mitolojisiyle haklı gösterilen "milliyet-çilik" fık-rinden daha ters düşemez. Bu, "milleti" kendi başına bir gaye olarak gösteren ve (bütün İslâmî dünya görüşünün kilit taşı "tevhid"ın özel bir durumu olan) insanî birliğe zıt bir anlayıştır.

Aynı şekilde Kur'ân'ın "şûrâ" prensibi, toplumun üyelerinin, Allah'ın gözetim ve denetimi altında, kendi kaderlerini ilgilendiren kararların hazırlanma ve uygulanmasına katılmaları için, her alanda ve her düzeyde, kendilerine danışılmasını zorunlu kılar. Bu prensip, aynı zamanda, bir adamın, bir sınıfın veya bir partinin her türlü despotizmini ortadan kaldırır. Tıpkı sırf istatistiğe dayanan, vekâletle yürütülen ve bu yüzden yozlaşan her türlü demokrasi şeklini de reddettiği gibi.

Ekonomi alanında olduğu kadar, siyasî sahada da İslâm'ın bu yüce hedeflerine erişmek ve bu değişmez prensipleri toplumlarımızın daha önce görülmedik tarihi şartları içinde yürürlüğe koymak için çareleri araştırıp bulmak, bize düşüyor. Bizler, toplumlarımızdaki teknokratik pozitivizm, politik makyavelizm, çağ dışı ve rayından çıkmış milliyetçilik çatışmaları, eşit şartlarda yapılmayan alışverişler, bloklarası kutuplaşmalar ve terör dengeleriyle savaşıarak İslâm'ın hükümlerini olmasını sağlamalıyız.

3. Tek bilen Allah'tır.

Kısırlaştırıcı "ben bilirim veya biz biliriz" anlayışından kaçınmamız ve hiç kafa yorup araştırma yapmadan günümüzün sorunlarına, geçmişte hazır ekonomik çözümler veya hazır siyasî bir yapı bulabileceğimiz kuruntusundan kendimizi korumamız nasıl gerekliyse, aynı şekilde, Kur'ân'ı bizi zorlu bir bilimsel ve teknik araştırma çabasından kurtaran / muaf tutan sadece bir ansiklopedi olma derekesine indirmek çocuksuluğundan da kurtulmalıyız. Oysa işte bu hummalı bilimsel ve teknik araştırmadır ki, Kurtuba Üniversitesi zamanında, İslâm dünyasını dünya kültürünün ışıık saçan merkezi haline getirmiştir. İslâm'ın bilimi aramak için Çin'e kadar gitmek emrine uygun olarak, Eski Yunan ve Roma, İran ve Hint gibi geçmişin bütün büyük kültürlerinin tercümesi ve özümsemesi yolunda gerçekleştirilen o devâsâ çabanın sonucunda, orijinal bir sentez ve imanın yön verdiği bir kültür ortaya çıkmıştır.

Temel prensip, nasıl tek sahip Allah ve tek hükmeden Allah'sa, tek bilen de Allah'tır.

Bu temel prensip, Allah'ın mutlak kudretini gasbetmek şeklindeki Firavunvârî iddiayı veya ilk sebeplerin ve son gayelerin bilgisine erişmiş, tam ve mutlak bir bilgiyi elinde bulundurduğu kuruntusunu ortadan kaldırmış olur.

İslâm dünyasının yayılması ve çöküşü

Yayılışı

İslâm'ın bu ilâhi yücelik ve ümmet mesajı, bir asır içinde, Hindistan'dan Atlas Okyanusuna kadar yayılır. Bu yayılma, zor kullanarak bir dini kabul ettirmeye çalışan ve bu baskı yüzünden de halkların kabul etmeye mecbur kaldıkları bir askeri fetih yoluyla olmamıştır. Aksine, İslâm'ın taşıdığı hakikî "kültür devrimi"nin parıltısı sayesinde bu fetih gerçekleşmiştir.

Arap fetihleri, feodal kaosu ve asalak hiyerarşileri silip süpürerek, bir yenilenişin ekonomik ve sosyal şartlarını hazırladılar.

1861 yılında, büyük oryantalist Dozy, "İspanya Müslümanları Tarihi" adını taşıyan eserinde şunları yazıyordu (c. 2, s. 43):

"Arap fethi, İspanya için hayırlı olmuştur. Çünkü bu fetih, önemli bir devrim oluşturmuş ve ülkenin asırlardır altında inim inim inlediği kötülüklerin büyük bir kısmını yok etmiştir."

Dozy, bu konuda bazı açıklayıcı bilgiler de verir:

“Araplar şu metoda göre yönetiyorlardı: Vergiler, daha önceki hükümetlerinkilere nisbetle tamamıyla indirilmişlerdi. Derebeyleri sınıfının uçsuz bucaksız malikâ-nelerine pay edilmiş ve gayrı memnun serf veya köle çiftçiler tarafından ekilip biçilen arazileri, Araplar zenginlerin ellerinden aldılar ve bunları toprağı işleyenler arasında eşit olarak dağıttılar. Yeni arazi sahipleri, topraklarında büyük bir gayretle çalıştılar ve buralardan en iyi mahsul hasadı yaptılar. Ticaret, sınırlamalardan ve alış verişi ezen ağır vergilerden kurtarıldı, o sayede adamakıllı gelişme gösterdi. Kur’ân, âdil bir zarar ziyan bedeli ödeyerek kölelerin kendi hürriyetlerini satın almalarına müsaade ediyordu. Bu ise yepyeni enerjilerin sahneye çıkmasına imkân verdi. Bütün bu tedbirler, genel bir refah hali oluşturdu, o yüzden de Arap hâkimiyetinin başlarında halk yeni idarecilerini bağrına bastı.”

Ayrıca, Arap fâtihler ekonomideki feodal bölünmeleri yok ederek, eski Roma İmparatorluğu’nunkinden daha geniş bir fikir ve pazar alanı sağlayarak, yazılı bir kanuna ve muntazam bir adli idareye boyun eğen birleştirici bir bütün oluşturarak, insanlığın büyük yaratıcı dönemleri için zorunlu olan bir eşya, insan ve fikir karışımına imkân tanımışlardır.

Böylece, Bizans’ta kemikleşip kalmış olan antik medeniyet yeni evrensel sistemin üstünde tekrar kanat çırpmaya başlamıştır.

Arap yayılışının nimetleri Akdeniz’in öbür ucunda da hissedilmiştir. Ben bu konuda da Arap rejimini değerlendirenken yine Avrupalıların şهادetlerine başvurmakla yetineceğim. Bir Kilise babası olan Piskopos Duchêne, 7. yüzyılda Suriye’de kilisenin durumunu incelerken, Suriyeli Michel’den örnek bir metin aktarır. Suriyeli Michel, Herakliyüs’ün birlik ve beraberlik teklifini kabul etmeyen Yakubi-

ler'in maruz kaldıkları sertlikleri hatırlattıktan sonra, Arap nüfuzunu şu ifadelerle değerlendirir:

"... İntikamları alan Allah... egemen oldukları her yerde kileselerimizi ve manastırlarımızı gaddarca yağmalayan ve bizleri merhametsizce mahkûm eden Romalılar'ın şerrini görerek, Güney'den İsmâil Oğulları'nı bizleri kurtarsınlar diye alıp getirdi... Romalılar'ın canavarlığından, şirretliğinden, öfkesinden, amansız kıskançlıklarından kurtulmuş olmak ve kendimizi sükûn içinde bulmak bizler için basit bir başarı olmuştur."

Bu başdöndürücü yayılış sırasında Müslümanlar sadece ve sadece baskıcı derebeylerine, despot krallara, yobaz papazlara ve engizisyonculara karşı savaş vermişler. Buna karşılık halklara karşı savaşmamışlardır. Çünkü halklar, Müslümanlar'ı bu eski boyunduruklardan kurtarıcı kişiler olarak görmüş ve onlara kucak açmışlardır. İspanya'daki Guadalete'den İran'daki Kadisiye'ye kadar hep böyle olmuştur.

Dini plânda, Kuzey Afrika'nın veya Vizigotlar İspanya'sının Aryenleri, tıpkı İran'ın Nestûrîleri gibi, hepsi de Hazreti İsa'yı büyük bir peygamber olarak saygıyla kabullendikleri ve O'nu Allah'ın biricik Oğlu olarak görmeyi veya O'nu Allah'a denk bulmayı reddettikleri için, İslâm'ın mesajında bir bakıma kendilerini buldular ve İslâm Peygamberi'ni (a. s.) kolayca benimsediler.

Kur'ân'ın mesajı, insanların mânevî hayatının ve onların toplumlarının sosyal yapılarının derin bir değişiminin mayası olmuştur. Tarihin bu iki boyutu ayrılmamacasına birbirlerine zaten bağlıdır. Kur'ân'da buyrulur:

*"Bir kavim kendi davranışlarını değiştirmedikçe
Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez" (Enfâl, 8/53).
"Şüphesiz ki, bir millet, kendisini değiştirmedikçe,
Allah onu değiştirmez" (Ra'd, 13/11).*

İslâm'daki dini görevler (farzlar), Allah'a ve insanlara karşı yapılması gereken bu çifte vazifeyi kendilerinde toplarlar.

İslâm'ın iman formülü olan kelime-i tevhid, Tek Allah inancının en kesin ifadesidir: *"Allah'tan başka ilâh yoktur; Muhammed Allah'ın elçisidir."*

Kur'ân'ın 112. suresi bu imanı özetler:

*"De ki: O Allah birdir.
Allah hiçbir şeye muhtaç değil,
her var olan O'na muhtaçtır.
Doğurmamıştır, doğmamıştır.
O'nun hiçbir dengi olmamıştır."*

İnsanın hayatına ve onun tarihine bir *anlam* veren O'dur. O insanı gayesiz yaratmamıştır (Âl-i İmrân, 3/191). O, "ona ruhundan üflemiştir" (Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72). O, ona "doğru yolu" hatırlatmak için peygamberler göndermiştir (Bakara, 2/143) ve başka âyetler..). Tabiattaki dengelere ve toplumlarda adalete çok dikkat etsin diye onu "Halife"si yapmıştır. Bütün varlıklara olduğu gibi, ona da vermiş olduğu bütün imkânları tamamiyle sergileme ve bunları âhenkli bir şekilde geliştirme çarelerini bahşetmiştir (Mülk, 67/1-3). Allah insana o müthiş itaat etmeme gücünü bile lûtfetmiştir (Kehf, 18/29; Ahzâb, 33/72; Teğâbün, 64/2).

Allah, insana sürekli olarak hatırlatır ki, insanın değeri ve liyakati için asla bir ölçü oluşturmayan (zenginlik, şeref, iktidar, vs... gibi) bu dünyadaki başarılarının ötesinde, her şeyi bilen ve hiç kimsenin kandıramadığı Yüce Allah'ın bir "Hesap Günü" vardır.

Namaz

En mükemmel ifadesini Kur'ân'ın ilk suresi olan Fatiha'da bulan *namaz* ibadeti, her şey gibi insanın da Allah karşısın-

da, Yaradan karşısında bağımlılığını idrak etmesidir. Namaz, her türlü yeterlik iddiasının, yani her şeyi sırf insan gücü ve sırf insan bilgisiyle sınırlandırma gururunun boşluğunu ve hiçliğini gösterir. İnsan kendi kendine yettiğini savunduğu zaman kâfir olur (Alâk, 96/6-7).

Bu temel ibadet Allah'tan "hidayet", "doğru yol" istemekten ve hayatımızın son gayelerinin bize ancak vahiy yoluyla öğretilebileceğini hatırlamaktan ibarettir. Namaz aynı zamanda bize yüklenen görevleri yerine getirebilmemiz için Allah'tan yardım istemektir (tıpkı Hazreti Musa'nın yakarışı gibi. bkz. Tâhâ, 20/25-31). Bu arada namaz bize "*her an varlıklarda tasarrufta bulunan*" (Rahman, 55/29) Allah'ın "yol göstermesi" ile, geçmişte olup bitenin ne basit bir ürünü ne basit bir sonucu olan gerçekleri kavrama gücü verir. Demek ki *namaz*, insanın kendi üzerine kapanması değil, Allah'a açılma hareketidir. Aynı şekilde, diğer insanlara karşı ödevlerini hatırlamaktır. Allah'ın belirlediği ödevlerdir bunlar. Bunları gerçekleştirme gücünü de insana yine Allah verir. Bu güç, iman sahibi insanın gücüdür. Öyle bir insan ki, Allah'ın kendisinden yapmasını istediği şeyler için, hayatını ve ölümünü vermeyi kabul etmiştir. İnsanoğlunun basit ve doğrudan hedefi olan servet, şeref, iktidar gibi hususların tamamını, mü'min, Allah yolunda fedaya hazırdır. İman sahibi insanın örneği, Allah'ın çağrısına şartsız boyun eğerek, kendisi için en kıymetli varlığı O'nun yolunda fedaya/kurbana niyetlenen "müminlerin babası" (Bakara, 2/124 ve başka âyetler) Hazreti İbrâhim'dir.

Oruç

Vahiy ayı olan Ramazan (Bakara, 2/185) boyunca tutulan oruç, insanın hayvanî istekler sağanağından kendisini kurtarmaya çalışma çabasıdır. Allah'ın çağrısına cevap vermeye hazır olabilmek için, kendine hakimiyeti öğrenmesidir. Hayvani içgüdülerle bağları koparma imkânı veren bu kendini kontrol, bizzat kendimize karşı, bizler lehinde bir ödevdir. Oruç ibadeti bizi, Allah'ın bizlere yüklediği görevleri yapabilecek hale getirir. O yüzden Kur'ân'da *"Oruç sizin için hayırlıdır"* (Bakara, 2/184) buyrulur.

Zekât

Zekat (servetin temizlenmesi), ekonomik hayatı mânevî hayatla bütünleştirir. Daha önce de gördüğümüz gibi, zekât sosyal yardımlaşmayı imana çözülmaz bağlarla bağlar. Sosyal adalet böylece ortaya çıkar. Hayatımızdaki bütün davranışlar bunu gerçekleştirmeye katkıda bulunur. Çalışmadan tutun da siyasî faaliyetlere kadar bütün eylemlerimiz dini pratiğin, ibadet ve âyinin içinde yerlerini alırlar. Yani her hareketimiz, her davranışımız ibadete dönüşür.

Hac

Hac da, Allah'a doğru kesiksiz bir şekilde yol almadır. Allah'a yönelişin topluca yapılanı, toplum tarafından gerçekleştirilenidir. Hac, iman sahibi kişinin kısa vadeli ve geçici bütün kaygılardan ve menfaatlerden kopmayı bilmesini ister. Herkesin ortasında Allah'ı "yeniden hatırlamasını" gerektirir. Dünyanın dört bir bucağından gelmiş diğer müminlerle birlikte Kâbe'ye topluca yönelmek suretiyle, ümmetin/İslâm toplumunun birliği ve bütünlüğü bilincine ermeye zorlar. Milletler halindeki bütün iğreti bölünmelerin üstüne ve ötesine geçmeye teşvik eder.

Bütün insanlara açık bu ümmet/bu toplum, iman toplumdur. Yüzyıllar boyunca hac, oldukça geniş çaplı bir fedakârlık olmuştur. Gerek kara gerekse deniz yoluyla hacca gitmek, önemli sıkıntılara ve tehlikelere göğüs germek demektir. Gündelik hayattan, konfordan ve güvenliklerden aylarca kopuk olarak kahramanca yol almaktır. Çoğunlukla cesaret isteyen bir işti. Allah'a olan imanlarını hayatlarında açık açık göstermek içindi bütün bu çile.

Ve Yüce Allah, hacıya çevresinden ve alıştığı yaşayıştan bu şekilde kopabilme gücü veriyordu. İşte İslâm'ın beş direği bunlardır.

İman ve İbadetle Yükseliş

Bir "direk" in asıl görevi binayı ayakta tutmaktır. İslâm'ın bu beş direği de, insanın kendisiyle, diğer insanlarla ve Allah'la olan ilişkiler bütününe oluşturan İslâm binasını ayakta tutarlar. Demek ki, ibadetler kendi başlarına birer gaye değil, sadece Allah'ın "hidayeti"ni yeniden hatırlamanın vasıtalarıdır. Ayrıca Allah'ın bizden yapmamızı istediği vazifeleri yerine getirebilme gücünü bulmanın çareleridir. Namaz, zekât, oruç ve hac kökleri oluşturur. Bizim eylemlerimiz o köklerin dalları, çiçekleri ve meyveleridir. İmanımızın sağlamlığı bunlar aracılığıyla bütün gerçekliğiyle kendini gösterir.

İlk İslâm öncülerindeki bu iman, bütün toplumların, özellikle de o dönemin iki "süper gücü" Bizans ve İran'ın sosyal yapılarını değişime uğratmıştı. O sırada tam bir çöküş içinde bulunan ve dünyayı bölünmelere ve ölüme sürükleyen bu iki devî hizaya getirmişti. Fakat iş bu kadarla kalmadı, o kutlu inanç, bu iman yenilenişiyle canlanmış devâsâ bir kültür değişikliği de gerçekleştirmişti.

Kültür alanında, Hicret'in ilk yüzyıllarının o kendilerinden evvelki büyük medeniyetlere açık Müslümanları, önce tercümeler, ardından orijinal sentezlerle, Bizans, Grek, Ro-

ma, Mezapotamya, İran ve Hindistan'ın bilimler ve sanatlarındaki en iyi şeyleri almış ve onları kendi iman potaları içinde eritip bütünleştirmesini bilmişlerdir. Hazreti Peygamber'in meşhur bir hadisi zaten Müslümanları "ilmi Çin'de bile olsa aramaya" teşvik ediyordu.

Çöküş

İslâm dünyasında çöküş, iman, sosyal boyutunu kaybettiği zaman başlamıştır.

İbn Haldun, bu çöküşün sebeplerini derin bir şekilde analiz etmiştir. *Mukaddime*'de (Kitap I, bölüm 3, paragraf 41) şöyle yazar: "Adaletsizlik medeniyeti mahveder."⁽¹⁾

Ayrıca ilâve eder: "Bütün suiistimallerin sebebi, lüks alışkanlığının iktidardakilerde sürdürdüğü para ihtiyacıdır."⁽²⁾ İbn Haldun, bundan hareketle, Abbasi Halifeliği'nin nasıl parçalandığını gözler önüne serer.⁽³⁾

İbn Haldun'un teşhisinden yola çıkarak, çöküşün ânını ve sebeplerini açıklıkla belirleyebiliriz. Çöküşün başladığı sapma noktası, Hicret'in 4. (Milâdî 10.) yüzyılın sonudur. O dönem, el-Mâverdî'nin (vefatı 1058), *Ahkâm'us-Sultâniye* kitabında Abbâsiler'in mutlak monarşilerinin sarsılışının tarihi devresini yansıttığı çağdır. el-Mâverdî, devletin örgütlenmesinde akılcı bir temelin bulunması fikrini reddeder.

el-Mâverdî, çok daha sonra Fransa'da 14. Louis'nin mutlak monarşisini haklı göstermek için Bossuet'nin "Kutsal Kitap'tan Çıkarılmış Siyaset" kitabında yaptığı gibi), iktidara dini bir dayanak vermek bahanesiyle, Kur'ân'ın şu veya bu âyetinden Hâlife'nin mutlak iktidarının meşruluğunu ispata kalkışır. Yaptığı bu "ispatlama", Hükümdar karşısında öylesine kölece bir tutumdur ki el-Mâverdî, Kur'ân'ın Şûrâ (Danışma) prensibini bile, Halife'nin görevleri arasında göstermez ve dışarda bırakır.

el-Mâverdi'nin kitabı, o çağın eğilimini sergileyen onca eser arasında sadece bir numunedir.

Bundan böyle İslâm dünyasında körelen taraf, sosyal adalet ve halkın idareye katılması boyutudur.

Aynı zamanda mânevî hayatın iç boyutu da, hayattan kopmuş olduğu için solmaya başlar.

O andan itibaren Şeriat kemikleşir ve sürekli doğma ve sürekli büyüme halinde olan bir dünyanın ruhu olmaktan çıkar. Tarihin, sosyal hayatın yeni yeni sorularına cevap veremez olur.

İslâm, softaların imanı, yani şekilcilik ve kuru ibadetçilik inancı haline dönüştürülür. Böylece namaz, oruç, hac ve zekât şekli âyinler halinde kurur kalır ve artık insan faaliyeti-
nin canlı kaynağı olma özelliklerini yitirirler.

Derken İlâhî Kanun (Şeriat), hayatımızdaki her davranışımızda Allah'ın huzurunda olduğumuzun bilincinde olmak değildir artık. Şeriat bazı adlî sektörlerle sınırlanır kalır. Sanki şeriat artık sadece evlilik, kadınların farklılığı, miras, hırsızın elinin kesilmesi ve zina edenin recmedilmesinden ibaretmiş gibi görülür.

Gerçek hayat Şeriat'ten kopar, kaçır ve uzaklaşır gider.

Aynı şekilde, Allah Büyüktür (Allahüekber) formülüyle özetlenen ve her iktidarı, her bilgiyi ve her serveti izafileştiren İslâm'ın kurtarıcı mesajı zıttına dönüşür: Daha önce Emeviler devrinde, hükümdarların ahlâksızca davranışlarına kızmış dindar Müslümanları devlete isyan etmekten alıkoymak için ortaya atılmış olan "kader" ideolojileri geliştikçe gelişir. İnsanları ezmeye ve sömürmeye devam edebilmek için kadercilik inancı halk kitleleri arasında yaygınlaştırılır. Dini bahanelerle onlar alinyazılarına razı olmaya zorlanırlar.

Bilimler konusunda da başka türlü olmamıştır.

İslâm, dünyanın tanıdığı en güzel bilimsel anlayış örnek-

lerinden birini doğurmuştu. Matematik bilimlerinden tıbbı, astronomiden fiziğe varıncaya dek bütün alanlarda İslâm kültürü yeryüzünde yüzyıllarca parıldadı durdu.

10. yüzyıldaki Müslüman Kurtuba Üniversitesi örneği, bu bakımdan, bir model olarak çıkar karşımıza. Bilimleri geliştirmek için günümüzde o modeli yeniden yaşatmak ne kadar uygun olur! Çünkü böylelikle bilimler, insanın yıkımına hizmet etmek yerine, onun Allah yolunda yükselmesine yardımcı olacaklardır.

Bu Kurtuba'daki İslâm Üniversitesi'nden, 10. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar, İslâm kültürü en mükemmel şekliyle üç kıta üzerinde parlamasını sürdürmüştür:

Bilim: Kurtuba İslâm Üniversitesi bilimde deney metodu ortaya koymuştur. Olayların kendi aralarındaki ilişkileri ve sebepler zinciri bu yolla gözler önüne serilmiştir.

Bilgelik: Âhenkli ve bir olan bir dünyada, hayatın bir mânâsı ve bir gâyesi bulunan bir âlemde, her şeyin anlamı ve Allah'la münasebeti üzerinde kafa yorulmuş, derinlemesine düşünülmüştür.

İman: İman, bilimin ne ilk sebebe, ne son gaye ve hikmete asla erişemeyeceğinin itirafı olarak benimsenmiştir. Düşüncelerimizin ve bulduğumuz gerçeklerin sınırlı olduğu bilincine varılarak imana sarılmıştır. Böylece iman, sınırlı aklımıza sınırsız kapılar açmıştır.

Böylesi bir bilim ve teknik anlayışı, bugün bize, bilimlerin ve tekniklerin bizleri gezegenimiz çapında bir intihara götürmesini engelleme imkânı verecektir. Bu anlayışın güncelliği de işte bundan ileri gelmektedir.

İslâm'ın Batı'daki yani Endülüs'teki bu ilk ve parlak görünümlü, sadece Katolik İspanya krallarının Haçlı seferlerinin dış saldırıları yüzünden sönmemiştir. Bu dış saldırılar, ancak İslâm kendisine zafer sağlamış olan iç ışıltısını kaybettikten sonra öldürücü olmuştur.

İbn Masarrah, İbn Tufeyl, İbn Bâce, İbn Hazm, İbn Rüşd'lerin, İbn Arabi gibi Endülüslü sûfilerin, Kurtuba Üniversitesi hocalarının dehasıyla sağlanan bilim, felsefe ve sanatla beraber sosyal ve siyasal alanda da gerçekleştirilen gelişme, genellikle iktidar tarafından desteklenen "fukaha"nın engizisyonu yüzünden sönükleşmiş ve körelmiştir. Bu "fakihler/İslâm hukukçuları", artık Kur'ân ve Sünnet'e bile başvuruyorlardı. Sadece İmam Mâlik'in *Muvatta'*ını şerh ediyorlardı. Kendi dogmatik darkafalarının almadığı her hususu kâfirlik olarak göstermekte tereddüt etmiyorlardı. Hatta İmam Gazâlî'nin kitapları İspanya'ya ulaştığında, bunları yakmaktan bile çekinmemişlerdi.

Sonunda onlar bilimin zıttı olan şeyleri "bilim" olarak adlandırmaya başladılar. Onlara göre bilim, eski kelâm veya fıkıh metinlerini ezberlemek ve bunları şerhetmektir. Sadece dini hayatla ilgili olanlar, evet sadece onlar faydalı bilgilerdir diye bir bahane de bulmuşlardı. Dini hayatı ise çoktan bir öbür dünya beklentisine dönüştürmüşlerdi.

Batı Müslümanlığı, "Katolik krallar"a bulunmaz fırsatlar vermiş olan işte bu yobazlık ve bu dogmatizm yüzünden ölmüştür. Aynı yobazlık ve aynı dogmatizm Doğu Müslümanlığını, Batı'nın sömürgeci saldırganları için kolay bir av haline getirmiştir.

Kaynaklara dönmek, kuru âyin ve ibadetlere dönmek değil, aksine, hem mânevî hayatın, hem de kurtarıcı insanî faaliyetin mayasını oluşturan canlılığa, yani İslâm'ın doğuş yıllarının kusursuz canlılığına dönmektir.

İşte ancak o zaman İslâm tekrar şahlanacaktır.

Batı'nın iflâsı

İslâm dininin berraklığına ve evrenselliğine yeniden kavuşturulmasına duyulan büyük ihtiyaç, bugün Batı'nın siyasî ve mânevî yönden iflâs etmiş olması yüzünden, artık gün gibi ortadadır.

Dinleri, inançları her ne olursa olsun, dünyamızda binlerce erkek ve kadın, eğer geleceklerini seviyorlarsa, bilsinler ki, Batı medeniyeti iflâs etmiştir. Eğer bu medeniyetin akıntısına kendimizi bırakacak olursak, o bizi toplu bir intihara sürükleyecektir.

Bu medeniyetin marifetlerinin 1985'teki bilânçosu nedir? 1985 yılında silâhlanmaya 700 milyar (yaklaşık 1 katrilyon 500 trilyon TL) dolardan fazla para harcanmıştır. Böylece iki blokun büyük devletleri, Hiroşima'ya atılan atom bombası tipinde bir milyondan fazla bombayı depolamış bulunuyorlar. Hiroşima'ya düşen atom bombası, bir anda 70 bin kişiyi öldürmüştü. Demek oluyor ki, bugünkü tekniğin imkânlarıyla 70 milyar insanı yok etmek mümkün... Tek kelimeyle,

günümüzün yer yüzü insanlığının tamamının tam 15 katı rahatça imha edilebilir!

Üç milyon senelik insanlık destanı boyunca, ilk defa, dünyadaki her türlü hayat izini kazıyıp atmak, bugün, teknik olarak mümkün hale gelmiştir. Bu teknik imkâna, hayret doğrusu, “gelişme!” adı veriliyor. Üstelik Doğu ile Batı’nın oluşturduğu iki “blok” arasındaki şu “terör dengesi”ne de, yine çok hayret edilecek bir şey, “barış!” deniliyor.

Kuzey-Güney ilişkileri de ipe sapa gelmez temeller üzerine kurulmuş bulunuyor. Sömürgeciliğin uğursuz sonuçları ve haksız mal mübadelesinin sürdürülmesi, bakın hangi skandala yol açıyor: Amerika Birleşik Devletleri buğday üretimini sınırlandırıyor, Avrupa’nın soğuk hava depoları Avrupalılar’ın ihtiyaç fazlası etlerini, tereyağlarını artık saklayamayacak kadar tıka basa doldurulmuş bulunuyorlar. Oysa dünyanın geri kalan kısmında, geçen yıl (1985) 80 milyon insan açlık veya kötü beslenme yüzünden hayata veda etmiştir.

“Üçüncü Dünya” denilen ülkelerin borçları yıldan yıla vahimleşiyor ve ara gittikçe açılıyor: Kuzey gittikçe zenginleşirken, Güney gittikçe yoksullaşiyor.

Dünya üzerinde Batı’nın beş yüz sene süren mutlak hegemonyasından sonra, şöyle bir değerlendirme yaptığımızda, diyebiliriz ki, gezegenimizin bundan daha korkunç bir yönetimi hayal dahi edilemezdi.

“Rönesans” adını verdiği dönemden, yani Avrupa’da, 16. yüzyılda, kapitalizmle sömürgeciliğin aynı anda ortaya çıkışından beri, Batı’nın bu politikasındaki önemli mesele, mutlak değerlerin varlığına imanın terkedilmesidir.

Bir toplum, faaliyetine yön vermek için, artık mutlak değerleri kabul etmekten vazgeçer geçmez, geriye kuvvetli olma, bolca yararlanma ve hızla büyüme arzularının kamçıladığı çarpışmalar ve çatışmalardan başka bir şey kalmaz.

Herkesin herkese karşı savaşı demektir bu. Onun gerçek dini, gizli bir tanrı olan "büyüme"ye körü körüne imandır. Yani, herhangi bir şeyi giderek daha fazla ve gitgide daha hızlı üretme arzusu... Faydalı, faydasız, zararlı, hatta silâhlar gibi, öldürücü ayırımı yapmadan sanayiler için en "verimli" olan şeyleri habire üretmek... Bu gizli ilâh, kan dökücü bir ilâhtır. Çünkü bu tanrı, uğruna insanların kurban edilmelelerini ister.

Bu sahte ilâha tapınıldığını gösteren en büyük işaret, Allah'ın erişilmez yüceliğine karşı insanın kendi kendine yeterliliğini ve topluma karşı bireyciliği savunup göklere çıkarmaktır.

İnsanın "yeterliliği", Rönesans'tan itibaren, Marlowe'un "Faust"unda ilân edilmiştir: "İnsanoğlu, güçlü beyninle, bütün unsurların sahibi ve efendisi, bir ilâh ol!"

Bireycilik, o sözde "Rönesans"tan bu yana, Antik Grek sofistlerinin "İnsan her şeyin merkezi ve ölçüsüdür" vecizesine geri dönüştür.

Bir medeniyetin bu şekilde iflâsı, bir umutsuzluk kültürü doğurmuştur.

Hiçliğin ve saçmalığın sahte peygamberleri, bu kaosu altıtmeyi denemek yerine, onu önlenemez ve sonu gelmezmiş gibi yansıtarak, gençliğimize hayatın anlamı olmadığını öğretiyorlar.

Eğer hayatın anlamı yoksa, her şey meşrudur, cinayet bile. Ve bizler, fertler, gruplar ve milletlerarası bütün hayvanca şiddet gösterilerine teslim edilmişizdir. O zaman "terör dengesi", sosyal hayatın bütün düzeylerinde, insanlar arasındaki bu hayvanca münasebetlerin kanunu haline gelir.

Hayatın anlamının ve mutlak değerlerin varlığının inkârı, insanın hizmetindeki harikulâde vasıtalar olan bilim ve tekniği kendi başlarına gayeler olmaya götürdü. Bilim ve tekniğin bütün problemlerimizi çözebileceklerine bizleri

inandırmayı denediler. Bilim ve tekniğin alanına girmeyen aşk, güzellik, hayatın anlamı gibi problemlerin mevcut olmadığına inanmamızı istediler.

Bu “vasıtalar dini”, bizatihi gâye olan vasıtalarla dönüştü, yani sahte ilâhlar meydana getirdi. Böylece bilim, teknik, millet, para, cinsellik, büyüme gibi sahte tanrılar türetildi. Sonunda bu “vasıtalar dini”, yeni bir politeizm (çoktanrıcılık) ve yeni batıl itikatlar doğurdu. Bilimi bilimciliğe, yani bilime tapınmaya, tekniği teknokrasiye ve siyaseti makyavelizme dönüştürdü.

Şu halde temel mesele, kişiye bütünüyle insana özgü olan boyutlarını yeniden kazandırmaktır. Allah’ın yüceliğine imanı, insan toplumuna güveni ve kişisel sorumluluğumuzun bilincini ona tekrar aşılamdır.

İflâsa Çözüm

İslâm’ın bugün Batı hegemonyasının iflâsıyla ortaya çıkan problemlere cevap getirebileceğini söylemek,

* İslâm tek başına bu işin hakkından gelir;

* İslâm, çağımızın bütün problemleri için “önceden hazır” çözümlere sahiptir, demek değildir.

Aksine, günümüzde İslâm’ın yeniden parıldamasını önleyen belli başlı iki engel bulunmaktadır:

a) Kendi kendine yeterlik ve başkalarını tanımama:

Doğuş yıllarının, yani Hicret’in birinci yüzyılının İslâm’ı, bir asırdan daha kısa bir sürede, İndüs nehrinden Preneler’e kadar, askeri fetihler yoluyla yayılmamıştır. Fakat bilhassa, kendinden önceki bütün büyük medeniyetleri içinde toplayıp onlardan görülmedik bir yaratıcı sentez yapmasını bildiği ve bütün dinlerin milyonlarca inananı İslâm’da kendilerini bulmuş oldukları için, İslâm böylesine süratle gelişip serpilmiş-

tir. Bugün İslâm, ancak, toplayabildiği bütün bilgeliklere ve bütün inançlara açılmasıyla yeniden yürüyüşünü başlatabilir.

b) Ben bilirimcilik:

Fıkıhçıları ve gelenekleriyle bin yıldan beri formüle edilmiş, önceden hazır cevaplara sahip olduğunu iddia etmek gibi korkunç ve mahvedici bir gurura saplanıp kalmak.

Kur'ân'da *"hiçbir şey ihmal edilmemiştir"* demek, Kur'ân bize ebedî *"bir rehber"* vermiştir, davranışlarımızın son ve mutlak *gayelerini* belirlemiştir, demektir. Bu durum, insanın her devirde, her zaman yeni şartlar altında, bu *gayeleri* gerçekleştirmek için *vasıtalara* bulma sorumluluğunu hiçbir şekilde ortadan kaldırmaz.

Kur'ân veya Sünnet'ten hazır bir ekonomi politikası, hazır bir siyasî yapı veya hazır bir ansiklopedi çıkarmayı iddia etmek, sonsuz İslâm mesajını, gülünç bir şekilde, zaman aşımına uğrayan kurumlara veya teorilere dönüştürmek anlamına gelecektir.

İslâm dini bize sonsuza dek sürüp gidecek yollar açar. Bizze iç hayatımıza ve gerek özel, gerekse genel bütün davranışlarımıza yön veren gayeler, ebedî, değişmez, ana prensipler verir. Bizler bunlardan yola çıkarak ve her devirde, hep değişen yeni sorulardan hareketle, çağımızın ekonomi, siyaset ve kültür sorunlarına cevaplar hazırlarız.

İkinci Bölüm

İslâm ve manevî hayat tasavvuf

Tasavvufun kaynağı Kur'ândır

Tasavvuf müslüman imanının bir boyutudur. Yani İslâm'ın iç boyutudur. Derunî cephesidir.

Tasavvuf konusunda bütün yanlış anlaşılmalara, tasavvufu, kökleri Tevhid/Birlik dini olan İslâm'ın dışında ayrı bir "akım" veya bir mezhep olarak görme teşebbüsünden doğmuştur. Bu yanlışlıklar, derin düşünceyi eylemden (amel-den), ibadeti ruhî yönden, içi dıştan, İslâm'ın Allah'ına doğru yol alışı, İslâm'dan önce gelmiş ve mükemmelliklerini İslâm'da bulmuş diğer bütün semavi dinlerden ayırmaktan ileri gelmiştir.

İbn Haldun *Mukaddime*'sinde tasavvufu, İslâm'ın genel çerçevesi içine koyar ve şöyle yazar:

"Tasavvuf, İslâm'da doğmuş olan şeriatı bilme şekillerinden biridir. Asıl kaynağı şudur: Tasavvuf, geleceğin mutasavvıflarınca takip edilen yoldur. Bu yol hakikatin ve iyi davranışın yolu olarak kabul edilmiştir. Gerek Hazreti Peygamber'in

Sahabileri, gerekse onların doğrudan öğrencileri ve takipçileri tarafından izlenmiş bir yoldur bu. Son derece dindarca yaşamak, Allah'a kusursuzca iman, dünyanın boş zevklerinden, hazlarından, zenginliklerinden ve insanların aradıkları şan ve şöhretlerden vazgeçmek ve dünyadan kopuk münzevi alanında kendisini ibadete hasretmektir tasavvuf. Bütün bu dediklerimiz, Hazreti Peygamber'in Sahabileri ve ilk Müslümanlar arasında yaşanan gerçeklerdi.

Daha sonra, Hicri ikinci (Milâdi 8.) yüzyıldan itibaren, bu dünyanın mallarına karşı sevgi arttı ve insanlar dünya zevklerine daha fazla yöneldiler. İşte o zaman, öbür dünyanın nimetlerini arzu edip âhirete özlem duyanlara Mutasavvıf denir oldu... Mutasavvıflar çilecilikle, geçici zevk ve eğlencelerden el etek çekmekle ve takva ile kendilerini göstermeye başladılar. Derken özel bir bilgi türü geliştirdiler. Buna da vecd halleri denildi. Mürid, bir makamdan öbürüne İlâhî Birlik'in tecrübesine erinceye kadar ilerler gider."

İbn Haldun'un bu temel görüşleri, günümüz İslâm dünyasında tasavvufa karşı kuşku beslenmesine sebep olan karışıklık ve yanlış anlamalardan bizim korunmamıza im-kân vermektedir. Bu arada tasavvuf, Gazzâli düşüncesinin doruk noktasını oluşturur.

Öncelikle belirtelim ki tasavvuf, İslâm'ın Hıristiyan mistisizmi, irfaniye (gnostisizm) veya Hint bilgeliğiyle temasından doğmuş değildir. Tasavvufun kaynağı Kur'ân'dır.

Şeriatı içine sindirmek, ona karşı mesafe almak değil, tam aksine şeriatın derin anlamının bilincine vararak onu bütünüyle yaşamaktır. Öyleyse tasavvuf ibadetleri hor görmez, aksine onların özümсенerek yapılmasını ister. Gelenek karşısındaki hürriyet, geleneğe isyan değildir: Onun yaşayan anlamını kavramadan ibarettir. Çünkü hürriyet, sadece "hayır" diyebilmek değildir. Aksine bir şeyler ortaya koyma gü-

cüdür. İslâm'ın doruk noktasında Gazzâlî'nin tasavvufta bilginin en üst derecesini "tevhidin dördüncü derecesi"ni görmesi (*İhyâ*, C. 4, s. 212) anlamlıdır: "Dördüncü derece, Bir Tek varlıktan başkasını görmemektir. Bu sıddîklerin, doğruluğa iyice ermişlerin tefekkürüdür. Mutasavvıflar buna her şeyi birliğe indirerek, bu birlik içinde yok olma adını verirler."

Bu anlatılmaz bilgi, ancak "semboller" kullanılarak ifade edilebilir. Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envar*'ının ikinci bölümünde bunun kurallarını verir ve şu açıklamayı yapar: "Çünkü yaşadığımız bu âlemden hiçbir şey yoktur ki gayb âleminin bir sembolü olmasın."

"İki seneden daha fazla bir süre inzivaya çekildim. Yalnızlığa büründüm. Ruhî idmanlar ve mücadelelere daldım. Kendimi bütünüyle ruhumu arındırmaya verdim. Mutasavvıfların talimatına uygun olarak kalbimi temizleyerek Allah'ı gönlümde tamamiyle hissetmeye çalıştım."⁽¹⁾

Tasavvuf Hristiyan Mistizminden Alınmamıştır

Tasavvuf ile Hristiyan mistisizmi arasında temel bir fark vardır: Hristiyan mistisizmi, esas itibariyle Hazreti İsmâ'nın zâtıyla bir diyalogdur. Allah bu yolla Hristiyanın hayatına gelip oturur. Hiç şüphesiz, Hazreti İsmâ'nın mesajı, Titus Burckhart'ın belirttiği gibi, Hazreti İbrahim'in tek Allah inancının bazı yönlerini açıp sergiler. "Sağ yanağınıza vurulacak olursa, sol yanağınızı da çevirin" dediği zaman, bu, elbette harfî harfine uygulanması gereken bir talimat değildir. Tam aksine evrensel etki ve tepkiler oyununun dışına iradeli çıkışın bir meseli/bir kinayedir. Bir benzetmedir. Bu etki ve tepkilerin karşılıklı şiddetleri ve intikamları sadece özel bir durumdur.

⁽¹⁾Gazzâlî, "*el-Munkizu min-ed-dalâl*", Bölüm 4, "Tasavvuf yolu".

Bir Müslüman için, Hazreti İsâ Allah değildir, tene bürünmüş kelâm/söz değildir. Büyük bir peygamberdir. Allah, “tecessüm etmemiştir/insan bedenini alıp ortaya çıkmamıştır”. O kendi kendisini açığa vurmaz. İslâm’a göre Allah, sadece Kelâmını ve Kanununu açıklar, vahyeder.

Şu halde İslâm’da, Hıristiyan mistiklerinin en büyüklerinin karakteri olan bu Allah’la “içli dışlılık” söz konusu olmaz.

Allah’ın yüceliğini/aşkınlığını lekesiz tutmak bahanesiyle, Allah ile insan arasında sevgi ilişkisini reddetmek, İslâm’ı korkunç bir şekilde fakirleştirecektir. Kur’ân bu sahte tasfiyeciliğe, bu aşırı arınmacılığa kesin bir yalanlamada bulunur: “Allah çok ‘Seven’dir” (Vedûd) der Hûd suresinin 90. âyeti. Bu ifade, Bürûc/85 suresinin 14. âyetinde “Affeden ve seven de O’dur” şeklinde tekrarlanır. Biz Kur’ân’da şunu da okuyoruz: “Allah, onların yerine, Kendisinin onları, onların da Kendisini sevdiği... bir kavim getirir” (Mâide, 5/54). Allah’ın sevdiği kimselerin, yakın akrabasına ve Müslüman toplumuna sevgi duyan, “yemeğe ihtiyaç ve istekleri olduğu halde, onu, yoksula, yetime ve esire yediren” (İnsan, 76/8) kimseler oldukları belirtilir.

Grek felsefesinin (“cevher” ve “uknum” gibi) kavramlarının örtüsünden kurtarılmış ilâhi birliğin derin anlamı, imanlı mutasavvıf Ruzbehan-ı Şîrâzî (1128-1209) tarafından, “Aşk Erenlerinin Yasemini” eserinde şöyle ifade edilmiştir (VII/197): “Âlemler ve âlemlerin oluşumu mevcut değilken, İlâhi Varlık’ın kendisi aşktır, seven ve sevilendir.”

Şüphesiz Allah’ın sevgi olduğu ifadesi, Kur’ân’da İnciller’deki kadar merkezi değildir. Fakat sevginin Kur’ân’da yokluğundan asla söz edilemez; bu, Kur’ân’da Hazreti İsâ’ya ve onun tasdik edilmiş; fakat tekrar edilmemiş mesajına ayrılmış olan yerde değil başka yerlerde de vardır. Hem sonra, hukuk planında, Hazreti Muhammed İslâm öncesi Arabis-

tan'ında hüküm süren *kısas* kavramının devamını kabul etmekle beraber, Hazreti Peygamber şu evrensel mesajı da hatırlatmaktan geri kalmaz: “Bir tarihte kök salmış olan hukukun ötesinde, “ahlâkî” zorunluluk vardır, Allah'ın arzusu vardır. Bu zamanın insanı kısas “hakkı”na sahipse de, Allah'ın rızasını kazanmak istiyorsa, yazılı olmayan ezeli kanuna yani Hazreti İsâ'nın kanununa Kur'ân'da denildiği gibi (Kâsas, 28/54) “kötülüğe iyilikle karşılık verme” kanununa itaat etmek “vazife”siyle de yükümlüdür.

Kur'ân'da, onlarca defa, insanın Allah'ın huzurunda yerini alacağı namaza dâvetin, insanın diğer insanlara karşı takınacağı tavırla bağlantılı olarak yapılması dikkat çeken bir husustur. Yani namaz, insanın kendisine Allah'ın bahsettiği bütün nimetleri toplumun hizmetine koyması eyleminden (zekâtтан) hiçbir zaman ayrı tutulmamıştır. Bu eylem, yardım severliğin en soylu biçiminin tanımlanışıdır. Bir sadaka değildir bu, fakat kendinden ve sevdiği şeyden bir bağıştır: “Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça asla iyiliğe erişemezsiniz” (Âl-i İmrân, 3/92).

İnsani aşkı, “Allah'ın bir tezahürü”, ilâhi aşkın bir tecelisi seviyesine yükselterek, mutasavvıfların yücelttikleri bu durumu ortadan kaldırmak, İslâm için büyük bir yoksullaşma olur. Bu hususta yine Ruzbehan-ı Şirazî şöyle yazar: “Sadace tek ve aynı aşk sözkonusudur. İlâhi aşkın kuralını, insani aşkın kitabından okuyup öğrenmek gerekir” (Aşk Erenlerinin Yasemini, VII, 160.)

Dante, kendi âşıklar meclisinde ve Beatrice sayesinde Allah'ı bulur. Bütün Ortaçağ aşk şiirleri bu mirastan gıdalanmıştır. Bu şiirlere Stendhal, *Aşk Hakkında* adlı incelemesinde en büyük saygıyı gösteriyordu.

Dünya edebiyatında, Ruzbehan-ı Şirâzî'nin *Aşk Erenlerinin Yasemini*, Ahmed Gazalî'nin (ö. 1126) *Aşk Erenlerinin Önsezileri*, İbn Dâvud Bağdâdî'nin *Çiçeğin Kitabı* veya Kur-

tubalı İbn Hazm'ın *Güvercin Gerdanlığı* eserlerindeki aşk ifadelerinden ve görüşlerinden daha üstünleri az bulunur. Attar veya Rûmî'nin şiirlerinden daha güzel ilâhi aşk şiirlerine rastlamak kolay değildir. Fahrüddin Esad Cürcânî'nin Fransızcaya *Wis et Ramin* diye tercüme edilen ve yüz sene daha önce ortaya çıktığı için *Tristan et İseult* adlı Ortaçağ Avrupası'nın o meşhur efsanesinin belki de kaynağını oluşturan insani aşka dayalı eseri de öyledir. Nizâmî'nin ardından da Câmi'nin *Leyla ve Mecnun* adlı şiir-romanından, o çılgın aşk trajedisinden daha nefisini bulmak da zordur. Daha nice mutasavvıfların ilâhi aşkı terennüm eden nice muhteşem şiirleri vardır. Meselâ, büyük azize Sainte-Thérèse d'Avila'dan sekiz yüzyıl önce, Allah'a şöyle haykıran o Basralı Râbia Hatun'a bir kulak verelim:

*"Severim Rabbim Seni ben iki aşkla,
Mutluluk kaynağımdır biri kendimin.
Öbür aşkımsa, lâıyk olmaktadır sevgine Senin.
Bana mutluluk veren aşkı,
Seni düşünmektir sadece, görmemektir gayriyi.
Sevgine lâıyk olmaya can atan aşkı ise,
Kaldırır Sen ile ben arasındaki perdeleri.
Görürüm apaşıkâr güzel cemâlini.
Ne bu aşkı, ne öbürü verir bana yücelik,
Her ikisinden dolayı da hamdim sana yönelik."*

Büyük Gazzâli de *İhya'sında*, Râbia Hatun ve Cüneyd-i Bağdâdî'yi yâd ederek en güzel bölümlerinden birini "Kitâb-ul-Mahabbet" (*İhya*, C. 4, altıncı kitap) aşka ayırır.

Biz burada sıkı fıkıhçı ve kelâmcıların kuru ve yavan yorumlarından uzağız. Onlar herhangi bir aşkı veya sevgiyi inkâr etmek için Kur'ân'ın en açık âyetlerini bile hırpalarlar. Onlara göre, aşktan/sevgiden bahsetmek Allah'ın mutlak yüceliğine ilişmek demektir. Böylesi kimseler sevmek ("ehab-

be”) fiilini bile kendi öz anlamından saptırıp, bunun insan sözkonusu olduğunda da “mükâfatlandırmak” anlamına geldiğini ileri sürerler.

Halbuki Allah “korkusu”, bir ceza korkusu, semavi bir jandarma korkusu değildir. Yoksa bu, hiçbir şekilde fazilet olmaz, aksine sadece korkaklık olurdu. Bir mükâfat umudu da, menfaat yüzünden hareket etmek anlamına geleceği gibi.

Allah’tan korkmak, O’nun hoşuna gitmemekten korkmak, yani O’nu sevmektir.

İşte burada, yine o mutasavvıf hanım, Basralı ulu Rabia Hatun, şu hârikulâde kıssanın kökeninde menşesinde yerini alır: Râbia Hatun’un bir elinde meşale, diğer elinde su kovası ile dolaştığı rivayet edilir. Bunu şöyle açıklamış: “Suyumla cehennemın bütün alevlerini söndürmek, meşalemle de cennetin bütün hazlarını tutuşturmak istiyorum... Tâ ki insanlar sırf Allah aşkıyla hareket etsinler.”

Sadece bu aşk insani aşkı yüceltir, kutsallaştırır, onda bu ilâhi aşkın işaretini taşır. Sevmek, ölüm dahil her ne pahasına olursa olsun başkasını kendisine tercih etmektir.

Onun için, Hazreti İbrahim’e dayalı Musevî, İsevî ve İslâmî gelenekte aşk, ilâhi aşkı temsil eder... Bu, ister *Kitab-ı Mukaddes*’teki Neşideler Neşidesi olsun, ister Sainte-Thérèse d’Avila’nın, isterse İslâm sûfilerinin aşkı olsun...

Büyük İslâm sufilerini “Hristiyanlığa doğru çekmek” istemek hiç şüphesiz bir hatadır. Maalesef Hristiyan oryantalistler bazen kendilerini bu eğilimden kurtaramamışlardır. İspanya’da Asin Palacios ve Fransa’da Henri Corbin’in İbn Arabi için yaptıkları gibi... Zaten Asin Palacios’un eseri şu manidar ve maksatlı “Hristiyanlaşmış İslâm” başlığını taşır. Massignon bile *Hallac’ın Çilesi* eseriyle bu yola koyulur.

Aynı Batılı mistisizm anlayışı Régis Blachère’e *Kur’ân’a Giriş* eserinde (s. 258) şu aktardığım satırları yazdırır:

“Hiçbir zaman Araplar’ın Peygamberi düşüncesini mis-

tik yöne yöneltmiş görünmez. Aksine Kur'ân'da, her yerde, varlık ile ilâhî olan arasında mutlak ayırımla karşılaşılır. Hiçbir zaman Muhammed'in kafasından kendisi gibi et ve kandan bir yaratığın Tanrı'yla kaynaşıp bütünleşmeyi iddia edebileceği fikri geçmemiştir.”⁽²⁾

Oryantalistlerdeki temel hata, tamamiyle İslâmî bir hâdise olan tasavvufu, Allah'ın insan olarak dünyaya gelmesi inancına sıkı sıkıya bağlı olan Batılı mistisizm ölçülerinden hareketle yargılamaya, değerlendirmeye kalkışmalarıdır.

Tasavvuf Yeni Eflâtunculuk'tan Kaynaklanmamıştır.

İslâm tasavvufunu İskenderiye gnostisizminden (Allah'ın zât ve sıfatları hakkında tam bir bilgi sahibi olduklarını iddia eden felsefî akım) doğurtmayı istemek de yukarıdakine benzer bir hatadır. Hiç kuşkusuz, İslâm Antep ve Suriye Hristiyanlığı ile bağları kopuk olmadığı gibi, İskenderiye “irfaniyesine/gnose'una” karşı da duyarsız kalmamıştır. Çok erken dönemde, Halife Mansur, Grek diliyle yazmış yazarların eserlerini tercüme ettirmişti. Bu arada Plotin'in son üç “Ennéades”ının bir yorumu *Aristo İlâhiyatı* adı altında yayınlandı. Denys l'Aréopagite (Jüri üyesi Denye)'e atfolunan yazıların tercümeleri de aynı şekilde yapılmış ve İslâm dünyasında Yeni Eflâtunculuk yaygınlaşmıştı. Yine Aristo'nun olduğu iddia edilen *İyilik Üzerine Kitap* adlı eser de Arapçaya aktarılmıştı. Gerçekte bu eser Yeni Eflâtuncu Proclus'un *İlâhiyatın Unsurları* kitabının bir özetidir.

(2) Halbuki Gazzâlî şöyle yazar: “Bu bir yol ki bu yolda kalb Allah'tan gayri her şeyden arındırılıp temizlenir. Kalb, Allah'ın zikri içinde kaybolur. Sonunda bütünüyle Allah'ta yok olur. el-Munkız-ü min-ed-dalal, Böl. IV.

Şu halde metinlerde bu tercümelerden kolayca izler bulunacaktır. Fakat Yunanca yazan kilise Babalarının, Hıristiyanlık'taki yeri ne ise, tasavvuf da nihayet o kadar Eflâtuncu'dur. Demek istiyoruz ki, Eflâtun felsefesinin bazı yönleri, Eflâtuncu çizgiden büsbütün farklı bir dini tecrübeyle yorumlanarak böyle bir iddia ortaya atılabilir.

Söz konusu kaynaklar kolaylıkla belirlenebilir. Ama bu kaynaklar, insanın Allah'la ilişkisini gösteren o Helenistik kavramlar ile İslâmî kavramlar arasındaki uçurumu ölçmeye yarayacaktır. Bu konudaki İslâmî kavramlar insanlar ile vahiy arasındaki kopuklukları temel alır.

Tasavvuf Hint Bilgeliğinden Doğmamıştır.

Tasavvuf ile Hint bilgeliği arasındaki ilişkiler ele alındığında, tasavvufun Hint bilgeliğinden doğmadığı çok daha net olarak ortaya çıkar. Hindistan'ın ilmî katkıları Hicret'in birinci yüzyılı sonundan itibaren kendini gösterir. Grek yazarlarından yapılan tercümelerden bile öncedir bu. Özellikle de, Hindistan'a yaptığı askeri seferi sırasında Gazneli Mahmud'a refakat etmiş olan Birûnî (973-1030) ile bu katkı gerçekleşmiştir. Mükemmel Sanskritçe bilen Birûnî sayesinde Hint bilgeliği öğrenilmiştir. Müslümanlar bu bilgeliği onun *Tahkiku mâ lil-Hind* adlı eseriyle tanımışlardır.

Hint bilgelerinin meditasyonları şüphesiz sufilerin dini tecrübesini zenginleştirmiştir. Fakat bunlar tasavvuftan, Eflâtunculuk'tan daha köklü bir şekilde ayrılıyor, farklılık gösteriyorlardı. Çünkü Hint bilgelikleri, çileler ve uygun mânevî alıştırmalar yoluyla insanın kendi çabasıyla Allah ile özdeşleşebileceği inancını taşırlar. Halbuki (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gibi) vahye dayalı Sâmi dinlerde Allah'ın insana "el uzatması" gerekir. Hiçbir bilgeliğin vazgeçemeyeceği bir vahiyle, yüceliğin/aşkınlığın hendeğini atlayabilmesi için, insana Allah'ın peygamberler göndermesi lâzımdır.

Varlık” konusundaki farklılık da oldukça köklüdür. Çünkü varlık, bir müslüman için aslî bir bütünün basit tezahürü olamaz. Üstelik tasavvuf bize gerçekten Allah’ın halifesi olmayı öğretir. Yani, O’nun iradesini yeryüzünde gerçekleştirmeyi, O’nun devamlı yaratışına katılmayı... Bu devamlı yaratış Ankebut suresinde, 29/19 şöyle vurgulanır: “Görmüyorlar mı? Allah varlıkları önce nasıl yaratıyor. Sonra onları tekrar iade edecek.”

Vahiy, en yüksek gayeye doğru gayeden gayeye yükselen hiçbir bilgeliğin uzantısı üzerinde bulunamaz, aksine Allah’ın sözünün insana doğru “inmesi”dir vahiy. Bu kopukluk eylemle ilgili hususlarda da görülür. Nitekim Hristiyan rahiplerin mahviyetkârane faziletlerini Kur’ân, *“onlar asla büyüklük taslamazlar”* (Mâide, 5/82) diyerek takdir eder ve böylesi kişileri *“onları ne bir ticaret, ne bir alış-veriş, Allah’ı anmaktan, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz”* (Nur, 24/37) diye över. Bununla beraber Allah, Kur’ân’da (Hadîd, 57/27) ruhbanlığı farz kılmadığını hatırlatır: “Nihayet arkalarından da Meryemoğlu İsa’yı gönderdik Ona İncil’i verdik. Ona uyanların kalbine şefkat ve merhamet koyduk. Kendileri de Biz’im farz kılmadığımız ruhbanlığı icat ederek onunla Allah rızasına kavuşmak istediler. Fakat ona da hakkıyla riayet etmediler.” Tam aksine, Allah’ın yeryüzündeki maksadını, insanın sorumluluğu altında ve yapacağı eylemle gerçekleştirmesi için onu *“Yeryüzünde halife”*si (Bakara, 2/30) olarak tayin etmiştir.

Tasavvufun Kaynağı Kur’ân’dır.

İslâm imanına giriş formülü olan kelime-i tevhid, yani *“Allah’tan başka ilâh yoktur”* ifadesi tasavvufun temelidir/ilkesidir. Bunun anlamı, tek Mutlak mutlaktır, geri kalan hepsi zıfıdır. Sadece Allah gerçektir.

Burada da bir yanlış anlamamanın bertaraf edilmesi gere-

kir: Allah hepsidir demek, hepsi Allah'tır mânâsına gelmez. Sufiler nazarında hiçbir panteizme yer yoktur. Tam aksine: Allah, Hepsi olmak için her şeyde eksik olan şeydir. Her şey ancak Allah'a nisbetle gerçektir. Bir şey O'ndan ayrılınca, sadece bir kuruntudur, bir varlık-dışıdır. Bu, Allah'ın, varlıkların-sonsuzca uzayıp gitmiş dahi olsa-toplamından ibaret olduğu anlamına hiçbir şekilde gelmez. Demek ki bunun, sonlu ile sonsuz arasında bir devamlılığa inanan panteizmle hiçbir alâkası yoktur.

Mutlak olarak gerçek olanla sadece izafî olarak gerçek olan arasındaki bu ilişkileri hatırlatırken, Hazreti Peygamber'in ilk üç "reşid halifesi" şöyle diyorlardı:

*Ebu Bekr: Ben hiçbir zaman bir şey görmedim ki ondan "önce" Allah'ı görmüş olmayayım."

*Ömer: "Ben hiçbir zaman bir şey görmedim ki onunla "aynı anda" Allah'ı görmüş olmayayım."

*Osman: "Ben hiçbir zaman bir şey görmedim ki ondan "sonra" Allah'ı görmüş olmayayım."

Sadece Allah gerçektir. Her şey yalnızca O'nun "işareti" olarak vardır ve O'nu "gösterir". O her şeyin sebebi ve sonudur: "*Hepsi Allah'tan gelir*" (Nisâ, 4/78) "*ve hepsi O'na döner*" (Yunus, 10/56). "*O, İlktir ve Sondur, Zâhirdir (varlığı gün gibi açıktır) ve Bâtındır (zâtı gizlidir)*" (Hadîd, 57/3).

Tasavvuf, Kur'ân'ın bir yorumudur, onu bir okuma tarzı, özellikle de onu bir yaşama biçimidir.

İnsanla Allah arasında hiçbir ortak nokta/hicbir benzerlik bulunmadığı için, bu aşkınlıktan/yücelikten ötürü, insan şeklinde tasavvur edilemeyecek olan Allah insana ancak kapalı şekilde/benzetmeler yoluyla seslenir. Nitekim insan da Allah'la ancak mecazi olarak konuşabilir. Vahyin, yani sermediyetten zamana inişin ilk şartı ve imkânıdır bu.

Nitekim dünya, kendilerinin ötesinde ancak Allah'ın "işaretleri/âyetleri" olan şeylerle/yaratıklarla sınırlandırılmaz.

Bu durum ise harfiyyen okumanın ötesine taşar ve aksine iç anlamı araştırmayı gerektirir. Sadece tarihî niteliği olan dillerin ve yalnızca sembolik özellikleri olan kelimelerin ötesine uzanmayı zorunlu kılar.

Tasavvuf o andır ki, işte o anda insan Allah'ın "*ruhundan ona üflediği*"nin (Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72) bilincine erer, yenme gücünü yalnızca Allah'tan aldığıнын farkına varır: "*Okları attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı*" (Enfâl, 8/17)

Bir kudsi hadiste tasavvufun bu özü harikulâde bir şekilde dile getirilir: "Kulum bana nafilâ ibadetle durmadan yaklaşır, nihayet onu severim. Bir kere de onu sevdim mi, artık ben o kulumun işiteceği kulağı, göreceği gözü, şiddetle kavrayacağı eli ve yürüyeceği ayağı olurum". İşte bu hâl, her şeyin Allah'tan geldiği ve her şeyin O'na döndüğü (Bakara, 2/156) o temel andır... Müslümanın kalbinin gevşeyip kasılma hareketiyle her zaman özdeş bir hâl...

Allah'tan gelir her şey, vahiy budur işte.

Allah'a döner her şey, budur zaten ibadet.

Allah'tan insana ve insandan Allah'a doğru giden çift yönlü ve parçalanmaz bir hareket...

Vahiy bize, hepsi de O'ndan bir işaret taşıyan her şeyde Allah'ı görmeyi öğretir. Her an işaretlerle/âyetlerle karşı karşıyayızdır: Bu, tabiatın bir gerçekliği, tarihi bir olay, sevdiğimiz bir varlık, Kutsal Kitap'tan bir âyet olabilir. Hepsi "işaret" (âyet)tır. Bütün kâinat Allah'ın bizimle konuştuğu bir lisandır.

Dua bir istek değil, bir oluş tarzıdır: Her türlü "yeterlik" in ötesinde, Allah'a "bağımlı" oluşumuzu kabuldür, onun yüceliğini tanımadır. Bir bakıma O'nun sonsuz varlığını sonluluk içinde görmedir. Yani, bana âit olmaksızın bende olanı bilmektir.

Bu dua, bizdeki bütün yeri Allah'ın kaplaması için "ben" in silinmesini gerektirir. Cüneyd, "Tasavvuf, Allah'ın seni sende öldürüp seni tekrar Kendisinde dünyaya getirmesidir" diyordu. Bâyezîd-i Bistâmî, "Ne zaman ki "ben" silinir, işte o zaman Allah bende kendi aynasını bulur" ifadesini kullanıyordu. Büyük Sûfî Ebu Said anlatır ki kendisine müridlerinden biri, "Sen bize sık sık İblis'ten bahsediyorsun, nedir bu İblis?" diye sorar ve Ebu Said cevap verir: "Ben onu iyi tanırım, kendisiyle karşılaştım ve bana şöyle dedi: Eğer sen "ben" dersen, bana benzer biri olursun."⁽³⁾

Bu şekilde varlığının aslına dönen insan, artık, yeryüzünde "Allah'ın Halifesi" görevini aktif olarak yerine getirmeye koyulabilir. Allah tarafından kendisine emanet edilmiş olan dünyanın ilâhî koruyuculuğu vazifesini üstlenebilir. Ve cihad işte o zaman başlar. Cihad, yeryüzünde Allah'ın ve insanların haklarını hakim kılmak için, gerek kendi üzerinde ve gerekse başkaları üzerinde devamlı çaba harcamaktır.

Tasavvuf, insana verdiği bilinçle, Allah'ın varlığını her an hatırlatmasıyla ve yeryüzündeki ilâhî düzen karşısında sorumluluğunu hissettirmesiyle imana devamlı bir çağrı, dünyada adalet ve barışın ilâhî âhenginin kurulması için her eylemde "Allah'ı hatırlama"ya bir davettir.

Tasavvuf, eylemin derûnîleşmesi/özümsevenmesi anıdır.

⁽³⁾bkz., Gazzâlî, B1. 4, *Tasavvuf yolu*. (el-Munkız'u min-ed-dalâl), ve "*Ma-habbet kitabı*".

Tasavvuf ne ibadetten alıklar, ne de toplum içinde çalışmaktan

Tasavvufun sadece bozulmuş ve sapmış şekilleri insanı dinî ibadetten ve çalışmadan çevirip uzaklaştırır.

Tasavvuf “kaçma” değildir.

Tasavvuf ibadetten kopmaz, aksine ibadetin ruhudur. Onsuz ibadet şekilciliğin devamlı tehdidindedir. Tasavvuf ibadete asıl anlamını kazandırır.

* *Namaz*, işte o zaman alışılmış hareketlerin ötesinde başka birşey olur: Namaz, insanın hem beden hem de ruhıyla tam bir bütün olarak bütün varlıkları Yaradan’a bağlayan yaratıkların o ilâhisine tam olarak katılmaktır.

* *Oruç*, hem bizi sadece dünya zevklerine doğru yönelten her şeyle bağları koparmak, hem dünya açlığı içinde “yoksulun” varlığını bize de hatırlatmak, fakat aynı zamanda da, bütün zenginlikleri dağıtıp veren karşısındaki bağımlılığımızı bizlere yâd ettirmektir.

* *Zekât*, bu ibadet bütün servetlerin sadece Allah’a âit olduğunu ve bütün insanların kardeş ve birbirlerinin üyeleri

olduklarını, onun için de hiç kimsenin başkasının çalışmasını sömürerek yaşayamayacağını hatırlamadır.

* *Hac*, bütün “İslâm Ümmeti”nin fiilen hazır bu-lunması, seyahat düşüncesinin insanın bizzat ruhunun merkezine doğru da gerçekleşmesi, dolayısıyla parçanın bütün içinde tekrar yerini almasıdır.

Kelime-i şهادette özetlenmiş bulunan bütün bu eylemler (ameller), başlı başına bir gaye değildir. Aksine insanın etkili Halife görevini yerine getirmesi için olgunlaştırılmasıdır. İnsan o zaman, kendi şahsının veya sınırlı grubun çıkarı için değil, tek olan Allah için etkili çalışma gösterecektir. O Allah için ki, onun ruhunu içinde taşımaktadır, tıpkı varlığın bütün derecelerini kendisinde taşıdığı gibi.

Mutasavvıfların bize verdikleri titiz İslâm görüntüsü işte budur. Yeryüzünde Allah’ın iradesini hâkim kılmak ve kendi hayatını Allah’ın bir tezâhür yeri /bir tecelligâhı haline getirmekle yükümlü olan bu insan, hem derin düşünce (tasavvufi düşünce) hem de hareket (düşündüğü gibi çalışma) adamıdır. Bu iki nitelik aslâ birbirinden ayrılmaz. Aksi takdirde insan dengesini kaybeder ve toplum çöker. Nitekim Kur’ân’da buyrulur: “Şüphesiz ki, bir millet kendisini değiştirmedikçe Allah onu değiştirmez” (Râd, 13/11).

Gazzâli bu mesajı, tasavvufla eylem arasındaki zorunlu bağı vurgulayarak çok güzel anlatır. “Sapıklıktan Kurtuluş” (*el-Munkız-u min-ed-dalâl*) adındaki eserinde (s. 95) şöyle yazar: “Daha sonra tasavvuf hayatını incelemeye koyuldum. Tasavvuf, bilim ve eylemi/ilim ve ameli eşit şekilde zaruri kabul etmekten ibarettir. Tasavvuf şahsî engelleri kaldırma-yı hedefler.”

Hayatın tamamlayıcı ve ayrılmaz anları olan derin düşünceyle eylem (murakabe ile amel) arasındaki bu derin bağı en çarpıcı örneği, 1830 yılındaki Fransız istilâsına karşı Cezayir halkının mücadele kahramanı Emir Abdülkâdir ör-

neğidir. Emir Abdülkâdir aynı zamanda hem örnek bir devlet adamı, hem de tarikat yönünden İbn Arabî'ye bağlı bir sûfidir.

Tarihi sapmaları ve tarikatlarının üstünde yer alan tasavvuf işte budur.

Tasavvuf, İslâm'ın zaruri bir boyutudur. Tasavvuf İslâm'ın şekilciliğe, âyinciliğe, dış kuralcılığa dönüşüp donuklaşmasını önlemek için gereklidir. Tasavvuf, İslâm'ın Kur'ân'ın her sayfasında görünen ruhunu, hayatını ve yaratıcı niteliğini daima yeniden bulması için zorunludur.

Tasavvuf, bu dinin kendi üzerine kapanmasını engellemek ve buna karşılık tamamlayıcısı olarak geldiği diğer dinlerle kardeşlik zincirini ve birliğini yeniden bulması için İslâm'ın kaçınılmaz bir boyutudur.

Tek kelimeyle tasavvuf, İslâm'ın yaşayan, özümsemiş, yaratıcı bir İslâm olarak kalması için bir şanstır. İslâm'ın, şerh ve şerhin şerhi, dış kuralcılık ve tekrarlar olmaktan kurtarılması için gereklidir. İslâm'ı gelecek yüzyıla geri geri giderek sokacak olan "kendi kendine yeterlik", "ben bilirimcilik" ve dogmatik şekilcilik hastalığından kurtulması, yani geçmişin özlemi içinde fosilleşmiş bir İslâm olmaması için tasavvuf şarttır.

Üçüncü Bölüm

İslâm ve tenkitçi düşünce

1

İctihad

a) İctihad, İslâm'daki Hareket Prensibi

İslâm'da "hareket prensibi ictihaddır" diye yazıyordu Muhammed İkbâl. İctihad, tarihin her ânında, bu tarihin ortaya koyduğu hep yeni problemlere, ebedî mesajın bize gösterdiği "doğru yol" yönünde, çözüm yolları bulmak için çaba harcamaktır.

* * *

"İslâm rönesansı İctihada dayanır ". Reşid Rıza tarafından ilân edilen temel prensiptir bu. Bu söz, Pakistan'da Muhammed İkbâl, Cezâyir'de Şeyh İbn Bâdis gibi, çağımızın tarihi değişimlerinin mayası olabilecek bir İslâm rönesansının öncüleri olmuş olan herkeste yankısını bulmuştur.

Bu öncüler, Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Reşid Rıza gibiler, bir parola değeri taşıyan, anlamlı *İslâm'ın Dinî Düşüncesinin Yeniden İnşası* başlıklı kitabıyla Muhammed İkbâl, yaptığı Kur'ân tefsirleriyle yeni bir Cezâyir'in ru-

hunun şekillendiği potayı hazırlayan Şeyh İbn Bâdis, evet bütün bu zâtlar, bizi “kaynaklara dönüş”e dâvet ettikleri zaman, bu, hiçbir şekilde geleceğe geri geri giderek girmek anlamına gelmiyordu. Tam aksine, onlar bizi İslâm’ın ilk çağlarındaki yaratıcı düşünce biçimini tekrar bulmaya çağırıyorlardı. Buradan hareketle de Hazreti Peygamber’in, ilk büyük halifelerin ve büyük fıkıhçıların yaptıkları gibi, çağımızın sorularına cevap vermek için muhakememizi kullanma çağrısında bulunuyorlardı.

Böylece onlar, bilginin/âlimin gerçek bir tarifini vermeye çalışıyorlardı. Bu âlim, İslâm’ın doğuş yıllarındaki o yöntemeye göre, Allah’ın varlığının bütün “işaretlerini/âyetlerini” dünyada arıyordu: Hazreti Peygamber aracılığıyla, Allah’ın birlik ve yüceliğini hatırlatma ve içinde yaşadıkları yüzyılın ağır eğilimlerinin açığa vuran belirtilerini gösterme... Bütün bunları da hem Allah’ın dâvetine icabet etmek, hem de kendi dönemlerinin ortaya çıkardığı meselelere cevap vermek için yapma...

Demek ki, bu “kaynaklara dönüş”, Muhammed Abduh’un “Tevhid Risâlesi”nde (*Risâletü’t-Tevhid*, s. 15) “Kitab’ın lafzıyla yetinip kalanlar” diye suçladıkları tefsirciler aracılığıyla birikmiş geleneklerin gözü pek bir şekilde tenkidini de kapsıyordu. Şeyh Abduh onlara bir Kur’ân âyetini hatırlatıyordu. Bu âyette Tevrat’ı, “*kitaplar yüklü merkep gibi*” (Cuma, 62/5) taşıyan, yani içinde yazılanlara hiç kafa yormayan kimseler alaya alınıyor ve gülünleştiriliyorlardı.

Şeyh Abduh, eski müfessirleri körü körüne tekrarlayıp taklit etmekle yetinen kimselerin lâfızcılığına veya devirlerinin problemlerine hiç eğilmeksizin İslâm’ı mekanik bir ibadetler bütününe indirgeyenlerin şekilciliğine karşı verdiği mücadelede, atalarına kör bağılılıklarından ötürü sonunda ilâhi vahyi unutan gelenekçilere seslenen Kur’ân âyetlerini aktarmayı çok severdi:

“Onlara:

Allah’ın indirdiklerine tâbi olun!

denildiğinde, onlar:

‘Hayır!.. Biz atalarımızın yolundan gideriz’

cevabını verirler.

Ya ataları hiçbir şey anlamamışlarsa?

Ya onlar doğru yolda değil idiyseler?” (Bakara, 2/170;

Lokman, 31/21; Zuhuf, 43/22-23)

Çağlarının sorunlarını çözmek için, Allah’ın her zaman canlı seslenişine cevap vermek yerine kendilerini bu şekilde atalarının izine bırakıverenleri Şeyh İbn Bâdis yerden yere vurur. Zeytûniyye Câmii’ndeki öğretim şeklini, 20. yüzyıl başında, eski tefsircileri yeniden ele alıp sonu gelmez bir şekilde inceleyip durmak ve Kur’ân âyetlerini sırf dilbilgisi yönünden irdelemekle suçlar. Şeyh İbn Bâdis, dergisi *eş-Şihâb*’da (Şubat 1932, s. 71) şöyle yazıyordu: “İşte bu, Kur’ân’a hizmet iddiasında bulunmalarına rağmen, bir çeşit Kur’ân’dan ‘kaçış’tır.”

İctihad uyanışın kaçınılmaz şartıdır. İctihad asıl olanı ayırmasını öğrenmektir. “Taklit” gecesinden kurtulmaktır. Kur’ân’ın temel vahyi olan tevhid’den hareketle çağdaş putçuluklara karşı savaş açmaktır. Bilimcilik ve teknokrasi gibi bu yeni putçuluklar, “niçin” sorusunu, gaye ve maksat sorusunu tamamen bir yana bırakarak, körü körüne büyüme ve hâkimiyet ihtirasının hizmetine koşmuşlardır. Buna bir de, bu putçulukları haklı göstermeye çalışan devlet, menfaat ve ideolojik sistem putçuluklarını da eklersek, bütün bunlar bizi dünya çapında bir intihara sürüklüyorlar.

Bu problemlere —ki dünyanın hayatını devam ettirebilmesi buna bağlıdır— cevap getirmeyecek bir şeriat, gerek kapitalist biçimiyle, gerekse Sovyetler’deki şekliyle Batı tipi büyüme ve kültür modelinin iflâsı karşısında, İslâm’ın, “doğru

yol”a göre, insanî çehreli ve ilâhî bir gelecek yaratmaya yetenekli olduğunu iddia etmesine izin verme-yecektir.

İctihad meselesinin karşı karşıya bulunduğu ve çözüm bekleyen asıl olay işte budur.

b) İctihad ve İslâm’ın Yayılması

İslâm’ın “ilk yüzyıllarında”ki ictihad uygulaması ve ictihad kapısının “kapanışı”nın sebep ve neticeleri üzerinde kısa bir tarihi hatırlatmada bulunmak yararlı olacaktır. Bilhassa da Kur’ân’da, bizzat Kitab’ın nasıl okunması gerektiği konusunda bize verdiği bilgileri araştırmak uygun düşecektir.

İslâm, küçük Medine toplumundan Makedonyalı İskender veya Roma İmparatorluğu’nunkinden daha geniş bir devlete, takas usulünün hâkim olduğu bir ekonomiden geniş bir “ortak pazar”ın para ekonomisine, Arap Yarımadası’nın köşesine çekilmiş nisbî kültüründen, Mezopotamya ve Sasani İmparatorluğu, Mısır ve Grek kültürlerinin ve Roma İmparatorluğu yönetiminin mirasçısı Bizans İmparatorluğu gibi eski medeniyetlerle boy ölçüşmeye geçtiği zaman, yeni yeni meseleler ortaya çıktı. Bu meselelerin ise, Kur’ân ve hadislerin *lâfzî* anlamlarından hareketle bulanacak *hazır cevaplara* indirgenmeleri beklenemezdi.

Gerek Kur’ân, gerekse Sünnet soyut konulara hükümler getirmemişlerdi. Onlar, daha az karmaşık bir toplumun sorunlarına ilâhî, fakat her zaman tarihi ve somut cevaplar sunmuşlardı.

Şu halde, bir yandan Kur’ân ve Sünnet’in prensiplerine ve asıl maksadına tam anlamıyla uymak, diğer yandan da genel sonuçlara varmak, kıyas yoluyla akıl yürütmek, gerek eski vahiyli dinler, gerekse töreler söz konusu olsun, her millete özgü gelenekleri hesaba katmak, kamu yararını dik-kate almak gerekmişti.

Bu açıklama ve yorumlama çabası (İctihad), İslâm’ın ilk

iki yüzyılının, yani İslâm'ın doruklara tırmanış yüzyıllarının büyük hukukçularının çalışmalarının temelini oluşturdu.

İlk büyük hukukçu Ebu Hanife (Basra'da 699 yılında, Hicret'ten henüz 80 yıl geçmeden dünyaya gelmiştir), yeni problemleri Kur'ân'ın genel mantığı çerçevesinden hareketle ele aldı. Kur'ân'ın özünü ve varmak istediği hedefleri göz önünde bulundurdu. Sadece belirli âyetleri değil, ortaya çıkan somut, duyulmamış sorunları da bu ışık altında çözümlendi. Meselelere Hazreti Peygamber'in hayatındayken gelişmiş olan o "İctihad" zihniyetiyle yaklaştı. Nitekim Hazreti Peygamber, sahabelerinden birini (Muaz İbn Cebel'i) Yemen'e yetkili olarak gönderdiği zaman, kendisine, karşısına çıkan meseleleri çözerken nasıl bir metot kullanacağını sordu: "Kur'ân'a müracaat edeceğim; orada çözümü bulamazsam senin örneklerine (Sünnetine) bakacağım; bunlar da yeterli olmazsa, kendi kanaatime göre hüküm vereceğim (ictihad edeceğim)" cevabını alan Hazreti Peygamber bunu tasvip etti.

Bu örnekten yola çıkan Ebu Hanife, "kıyas" metodunu geliştirir ve hadislerden asgari ölçüde yararlanır. Zira Kur'ân Allah kelâmıdır, hadis ise insan sözüdür. Bizzat Hazreti Peygamber bu farka kendisi dikkat çekmiştir. Meselâ hurmaların daha verimli olmaları için yaptığı öğütte kendisinin yanıldığını, köylünün ise bu konuda daha yetenekli olduğunu itiraf etmiştir. Yine Bedir savaşı sırasında, verdiği askeri kararların Allah'ın vahiy veya ilhamı değil, kendi şahsi görüşü olduğunu bildirerek, kendisinininkinden daha mantıklı bir plân teklifinde bulunan bir sahabinin tavsiyesine uyararak ordunun düzenini değiştirmiştir. Allah kelâmı ile kul sözü arasındaki bu köklü farklılık, Hazreti Muhammed'in saflığında, hadislerle Kur'ân âyetlerinin birbirine karışmasını önlemek için, kendi sözlerinin yazıyla kayda geçirilmesini tavsiye etmemesinde de çok güzel ifadesini bulur.

Muhammed İkbâl, Ebu Hanife'nin metodunu şu şekilde özetler:

“Ebu Hanife'nin metodu, belli bir toplumu eğitmek ve onu evrensel bir şeriat'ın inşası için çekirdek olarak kullanmaktan ibarettir. O, bunu yaparken bütün insanlığın sosyal hayatında gizli prensipleri gün yüzüne çıkartır ve hemen gözünün önünde bulunan halkın özel alışkanlıklarından ilham alarak, bunları somut durumlara tatbik eder. Şeriat'ın bu tatbikattan doğan değerleri (meselâ cinayet cezalarıyla ilgili hükümler), bir bakıma sadece bu halka özgüdür; bunların aynen uygulanması başlı başına bir gaye olmadığından, sözkonusu hükümler gelecek kuşaklara harfiyyen kabul ettirilemezler.”

Böylece o, İkbâl'in ifadesiyle, “İslâm hukukunun gelişmeye elverişli” olduğunu gösteriyordu.

“Fakat, kendi mezheplerinin ruhuna ters düşen çağımızdaki Hanefilik, kurucusunun veya onun ilk öğrencilerinin yorumlarını ebedileştirmiştir. Hem de bu, Ebu Hanife'nin ilk tenkitçilerinin somut vakalar üzerinde verilmiş hükümleri ebedileştirmelerine çok benzer bir şekilde yapılmıştır. Şâfiî'nin haklı olarak belirttiği gibi, bu mezhebin temel prensibi, yani kıyas, doğru bir şekilde anlaşılıp tatbik edilmek şartıyla, yalnızca İctihad'ın bir başka adıdır. İlâhî metinlerin sınırları içinde kalındığı sürece de İctihad serbesttir. İctihad'ın reddi, kısmen İslâm'daki hukuk düşüncesinin açık seçikleşmesinden kaynaklanan, kısmen de mânevî çöküş dönemlerinin özelliği olarak, büyük düşünürleri putlaştırma yoluna giden zihin tembelliği yüzünden ortaya çıkmış katıksız bir uydurmadır. Sonraki fıkıhçılardan bazıları bu uydurmaya taraftar olmuşlarsa bile, çağdaş İslâm, bu fikrî bağımsızlığı gönüllü terkedişi devam ettirmek zorunda değildir.”⁽¹⁾

⁽¹⁾Muhammed İkbâl, “İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden İnşası”, Ed. Maisonneuve, 1955, 185, 176, 191

Şâfiî (767-820), "icma"ya ağırlık verir. Çünkü o, tıpkı Mezopotamya'daki Ebu Hanife gibi, Mısır'da dev bir kültür mirasıyla karşılaşır.

İslâm tarafından getirilen kültür devriminin yayılmasının durduğu, iktidarın özellikle fethedilen alanın korunmasını hedefler olduğu, bunalım içindeki Abbâsi İmparatorluğu'nun kalbinde, daha 9. yüzyılda, İmparator Constantin zamanında Hristiyanlığın başına gelene benzer dogmatik bir sertleşme meydana geldi. Halife Mütevekkil (847-861) döneminde, dini bölünmeler korkusuyla, "İctihad kapısını kapama" çağrıları daha âcıl ve ısrarlı hale gelir. Çünkü ilâhiyatla siyasetin çok karmaşık bir şekilde birbirine bağlı bulunduğu bir sistemde, sosyal düzen tartışma konusu yapılmadan ilâhiyata dokunulamaz.

Kur'ân'ın gayri lafzî bir yorumu ve siyasî otoriteye karşı bir itiraz olan tasavvufa ve filozoflar tarafından diyalektik kullanılmasına karşı harekete geçen iktidara bağlı ilâhiyatçılar ve fıkıhçılar İctihad kapısını "kapama"ya doğru yöneldiler.

Zaten bütün devirlerde iktidara bağlı aynı ilâhiyatçılar ve hukukçular, İctihad'ı nüfuzlu birtakım ellerde toplamak ve tekelleştirmek ve de mutlak'ın memurları gibi davranmak istemişlerdir.

Böylelikle İctihad alanı giderek daraldı, çünkü dogmacılık, insanları bütün sorunların çözülmüş olduğuna ve sonuç itibariyle, görüş beyan edilmesi gereken pek az nokta bulunduğuna inanmaya sevketti.

Birbiriyle atbaşı giden siyasî despotlukla dinî dogmacılığın gizli anlaşması, hemen hemen "İctihad kapısını kapamış"tı.

Hicret'ten dört asır sonra fiilen ortaya çıkan ve hiçbir zaman ilân edilmemiş olan (ki bunu yapmaya İslâm'da hiç kimse yetkili değildir) bu "İctihad kapısının kapanışı" hiçbir şe-

kilde Kur'ân'dan kaynaklanamaz. Çünkü Kur'ân devamlı olarak düşünmeye ve araştırmaya dâvet eder. Bu "kapanış", daha ziyade dış etkilere, bilhassa Emevî Hânedânî döneminde Bizans İmparatorluğu'nun, Abbâsî Hânedânî zamanında da Pers İmparatorluğu'nun mutlakiyetçi prensiplerinin etkileri yüzünden ileri gelmiştir.

Bu "kapanış", Abbâsî İmparatorluğu'nun çöküşü, dış saldırılar (Moğol istilâsı, Haçlılar) ve iç "bozgunculuk" ve anarşi tehditleriyle birlikte güçlenecektir.

Eskilerin görüşlerine körü körüne itaat demek olan "taklid" gecesi İslâm dünyasını kapladı. İslâm'ın yaratıcı dönemi, metnin dış anlamına aşırı bağlılık yüzünden öldürüldü. Canlılık ve yaratıcılık sadece çevre bölgelerde kaldı: Yani, büyük şâirleri, sûfileri, ressamı ve Safevî rönesansı ile İran'da; Abbâsîler'den kurtulan ve Kurtuba Üniversitesi'nin hârîka parıltısıyla İspanya'da; İbn Haldun gibi bir düşünce dehası sayesinde de Kuzey Afrika'da kaldı. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde bir uyanış başlayacaktır. Bu ise Selefîyye⁽²⁾ hareketidir. Bu hareket, İslâm'a ilk yüzyıllarındaki yaratıcı gücünü tekrar kazandırmak, "Ümmet"i yeniden oluşturmak ve Batı'nın tekniklerini alıp özümsemek istiyordu.

Cemaleddin Efgani tarafından kurulan, "asrın reformcusu" Muhammed Abduh (1849-1905), ardından da Reşid Rıza (ö. 1935) tarafından yönetilen bu hareket, Bona-parte'nin Mısır'ı istilâsının kalıntısı olarak "modernleşme" ile "batılaşma" arasındaki karışıklık yüzünden çoğu zaman yanlış değerlendirilmiştir.

Her ne olursa olsun, bu yenilenişin içinde, Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Muhammed İkbâl, Şeyh İbn Bâdis ve daha niceleri, bugün hâlâ bizlerin çözmesi gereken şu temel soruyu ortaya atmışlardır:

⁽²⁾İslâm'ın yaratıcı kaynaklarına dönüşe çağırان reform hareketi.

Özünden hiçbir şey kaybetmeden, çağımızın problem-lerine cevap vermesi için İslâm'ın uyanışı nasıl olmalıdır?

Şeriat nedir?

Şeriat (İslâm kanunu)⁽³⁾, Kur'ân'da ifadesini bulan Allah iradesinin insan hayatına ve tarihe müdahalesidir. Bu ilk defa Peygamber Hazreti *Muhammed* tarafından Medine'de gerçekleştirilmiştir.

Şeriat'ın temel karakteri, insanın tabiatla ve diğer insanlarla ilişkisini, Allah'la olan ilişkisinden asla ayırmaması ve ilâhî kaynağının hiçbir şekilde tutuculuğu (her türlü yeniliğe ve gelişmeye karşı çıkmayı) içermemesidir. Şeriat'ın vahye dayalı karakteri ve ebedî değeri, onun sürekli, yaratıcı canlılığını reddetmez, aksine bunu gerektirir.

Şu halde, şeriatın tarihte doğrudan uygulanışına bakıp

(3) Şeriat, geleneksel olarak "ilâhî kanun" diye tercüme edilir. Şeriat, Kur'ân'ın kanunla ilgili birkaç âyetinin basit lafzi/harfîyyen tatbiki gibi, sınırlandırılmış tarzda yorumlandığında netliğini kaybetmiş olur. Bu meseleyi ele almadan önce, bazı hususların hatırlatılmasında yarar var:

- (a) Şeriat kelimesi "gelenek"te (Sünnet'te) vardır, fakat Kur'ân'da yer almaz.
- (b) Kur'ân'daki ifade (Mâide, 5/48) "şir'a"dır ki, etimolojik yönden, "su bulunan yere götüren yol" anlamına gelir.
- (c) Bu kelimenin metin içindeki yeri anlamlıdır: Âyette, İsrâîloğulları peygamberlerinin, Hz. İsa'nın ve Hz. Muhammed'in gibi ilâhî vahiylerin devamlılığı hatırlatılırken, son vahyin önemi şöyle vurgulanır: "Sana da geçmiş kitapları tasdik eden ve onları muhafazası altına alan Kur'ân'ı hak ile indirdik" (Mâide, 5/48).
- (ç) Derken şu hârikulâde kısım gelir: "sizden herbirinize "Şir'a"yı gösterdik" (kaynağa götüren yolu). Şeriat (ki "şir'a"nın anlamdaşındır), demek ki tarih dışı bir kanunun aşırı titizlikle uygulanışı olmadığı gibi, bir baskı aracı da değildir. Vahyin bütünlüğü içinde yeralan ilâhî mesajdır. Yani, hem Allah'ın elçileri tarafından öğretilmiş tam bir hayat tarzı, hem de çeşitli toplumların çağrılarına cevap veren yaşama biçimi. Şeriat, kaynağa giden yoldur, ortak kaynaktır. Çünkü Allah, bütün susuzlukları dindirir.

bundan, bugünün sorunlarının çözümünü yakalamaya imkân verecek ebedî prensipleri çıkarmak sözkonusudur.

Kur'ân bize her zaman takip edilecek *gayeleri* açıklar: Bu gayelere erişmenin çarelerini bulmak her çağdaki insanların sorumluluğundadır.

İnsana ilâhî vahiyle gönderilmiş Kur'ân'ın temel hedeflerden hareketle, bir danışma konseyi (“şûrâ”) kurulabilir. Böylece de, sorumluluk ve yaratıcı teşebbüs ruhuyla, çağımızın meydan okumalarına cevap verilebilir.

Kur'ân'da 6.236 (genel kabulde bu 6.666'dır, Çev.) âyet vardır. Bunlardan sadece 228'i hukukî hükümler taşır. Bunların ise 70'i âile, 70'i medeni kanun, 13'ü yargılama ve yargılama usulü, 10'u anayasa hukuku, 10'u iktisadi ve mali düzen, 25'i milletlerarası ilişkiler ve 30'u ceza kanunu ile ilgilidir.⁽⁴⁾

Toplam olarak Kur'ân'ın yüzde 3'ü hukuka ve yüzde 0,05'i de cezaya ayrılmıştır. Buna karşılık Kur'ân'ın hemen hemen tamamı iman ve ahlâkı, “doğru yol”u, yani Allah'ın iradesini yerine getirmek için takip edilecek hedefleri konu edinir.

Sömürgecilikten (genellikle İngiliz veya Fransız) miras kalan yürürlükteki kanunlardan köklü bir kopma mutlaka gereklidir. Buna şüphe yok. Çünkü bu kanunlar, belli bir dünya ve insan anlayışından yola çıkılarak hazırlanmışlardır. Bu temel sebepten ötürü de, bir İslâm toplumu için kabul edilemez niteliktedirler. Zira bu kanunlar insanın aşkın/ilâhî boyutunu hesaba katmamakta ve insanın insanın kurdu olduğu bireyci bir toplumun rakip isteklerini bastırmak veya yönlendirmekle yetinmekte.

Fakat sözkonusu zorunlu değişim, bu kanunlar yerine, bundan bin sene önceki Arap dünyasının tarihi şartları için-

⁽⁴⁾Abdülvehhab Hallaf'ın “*Fıkıh Usûlü İlmî*” eserinden alınmıştır.

de mutlak prensipleri gerçekleştirmeyi hedefleyen bir başka kanunların harfiyyen ve parça parça uygulamaya konulmasıyla gerçekleştirilemez. Hakiki bir “şeriat uygulaması”nın böylesine tembelce metne bağlı kalışla hiçbir ilgisi olamaz.

Gerçek şeriat uygulaması, Kur’ân veya Sünnet’in her buyruğunun gerisinde, onun varlık sebebinin, onu ilham etmiş olan ilkenin ve uygulanmış olduğu tarihi şartların araştırılıp bulunmasını zorunlu kılar.

Hatta dahası, bu girişimlerden herbirinin Kur’ânî vahyin bütünü içine oturtulması gerekir. Şeriat, Kur’ân’ın bütünü tarafından açıklanmış, Allah’ın iradesiyle yönlendirilmiş eylemlerimizin herbiridir. Evet bütün sözkonusudur, yoksa ona anlamını veren Kur’ânî ve tarihî bütünlükten koparılmış falanca âyetin bir lafzî okunuşundan çıkarılacak hüküm değildir.

Onun için sadece şeriat, her devirde, toplum hayatının gelişmesinin bir mayası olabilir. Medeniyetin temellerinin yıkıldığı şu çağda, her zamankinden çok daha gerekli olan bu rolü oynaması için, Allah kanununun (şeriatın) on iki yüzyıldır hayatini kaybettiği ve yaşamadığı tasavvur edilemez. Yaşamaktan, yani insanlığın evrensel tecrübesinin bütün aşamalarında insanların eylemine ilham kaynağı olmaktan uzaklaştığı düşünülemez ve böyle bir şey asla kabul edilemez. Halbuki sadece şeriat, sadece Allah’ın kanunu, Doğu’da Batı’ya insanlığı bir bütün halinde ele alarak bize nasıl yaşamak gerektiğini söyleyebilecektir: “İnsanlar tek bir ümmetti” (Bakara, 2/213). Çünkü onlar, kendilerine aynı hedef göstermiş olan aynı Allah tarafından yaratıldılar.

Niçin, bugün, bu şeriat, bu Allah’ın yolu, dünya üzerinde ışıldamıyor? Niçin müslüman halklar, sömürgecilikten kurtulmuş olmalarına rağmen, tarihin yönlendirici, yaratıcı öznesi değil de nesnesi olarak kalıyorlar? Niçin tarihî liderlik/önderlik örneği vermiyorlar?

Çünkü bu kanun, bu “şeriat”, tarihinin ilk yüzyıllarından itibaren, canlı gelişimi içinde durdurulmuş, çarpıtılmıştır.

Çünkü Kur’ân ölülerin gözleriyle okunmaktadır.

Kur’ân’ın sonsuz vahyinden hareketle, kendi çağlarının sorunlarını çözme dehası göstermiş olan o eski büyük, fakat günümüzden çok uzaklarda kalmış insanların gözüyle...

Oysa biz kendi çağımızın problemlerini onların formüllerini tekrarlamakla yetinerek değil, ancak onların metodlarından ilham alarak halledebiliriz.

Kaynaklara dönüş demek, gözlerini geçmişe dikip hep geçmişe bakarak, geleceğe geri geri giderek girmek değildir. Aksine, kaynaklara dönüş yaşayan kaynağı ve İslâm’ın ilk yüzyıllarının dinamizmini bulmak demektir. Şeriat, gidilip bulanık ve kokuşmuş su alınacak durgun bir su birikintisi/bir gölet değildir. O zaman bu, yeni susuzlukları yalanlamak olacaktır. Şeriat, ısıldayarak gürül gürül akan ve güçlü dalgalarıyla kıyılarını döverken oraları verimlileştiren güzelim bir nehirdir.

İslâm Rönesansı

Bir yandan aynı kalarak, diğer yandan çağımızın sorunlarına cevap vermesi için “İslâm’ın uyanışı” ne olmalıdır?

İslâm’ın rönesansı, ancak şu iki tehlike veya engelden kaçınmakla mümkündür:

* Batı’yı taklit

* Geçmişe taklit

Sözgelimi, Kur’ân’ın bir âyetinin harfiyyen tatbiki şeriatın ayırddedici niteliği olarak düşünülür: “Erkek ve kadın hırsızların ellerini kesin” (Mâide, 5/38).

Bu müeyyide Kur’ân’ın metin bütünlüğü içinde yerini almaktadır. O Kur’ân bütünlüğü içinde, ki, orada son derece merhametli bir Allah düşüncesi, elin kesilmesi gibi geridön-

dürülemez bir ceza ile pek uyuşmaz. Zaten el kesme âyetinden hemen sonraki âyet (Mâide, 5/39) ilâve eder:

“Kim yaptığı haksızlıktan sonra tevbe der, hâlini düzeltirse, şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Muhakkak ki Allah, çok affeden, çok merhamet edendir.”

Üstelik Kur’ân, sert cezalandırmalar gibi “caydırma” tezine hiçbir zaman yaklaşmaz. Böylelikle Kur’ân, çağdaş kriminoloji (suçbilim) uzmanlarının vardıkları bilimsel sonuçları önceden görmüştür. Çağımızın kriminologları, sözgelimi, ölüm cezasının kaldırılmasının veya devam ettirilmesinin hiçbir ülkede cinayetlerin azalıp çoğalmasında hiçbir etkisi olmadığını ispatlamışlardır.

Hırsızlık başta olmak üzere suçların sayısı, onları doğuran sosyal şartlar bütününe sıkı sıkıya bağlıdır, bunları önleyecek olan cezaların sertliğine değil.

Hazreti Peygamber’in Medine’de, tarihi şartları içinde nümune teşkil edebilecek tarzda ele aldığı asıl problem, “ceza hukuku”nu öyle bir sosyal adalet bağlamı içinde yazmaktır ki, orada artık hırsızlığın, dolayısıyla da konuyla ilgili müeyyidenin yeri olmasın.

Bu o kadar doğrudur ki, Hazreti Peygamber’in en yakın sahabilerinden biri olan Hazreti Ömer halife olduğu zaman, iktidarın sosyal adaleti hâkim kılmasının mümkün olmadığını kıtlık döneminde el kesme cezasının uygulanamayacağını düşünmüştür.

Aynı anlayışa bağlı olarak en-Nesâî ile Ebu Dâvud şu hadisi rivayet ederler:

Abbâd bin Şarahbil dedi: “Baba tarafından dedem ve ninemle Medine’ye geldim. Bir buğday tarlasına girdim. Birkaç başak koparıp onların tanelerini çıkardım. Tarla sahibi geldi. Elbiselerimi aldı ve beni dövdü. Peygamber’e gidip kendisini şî-

kâyet ettim. Peygamber onu getirtti. Peygamber ona, “Niçin böyle davrandın?” diye sordu. O da, “Ey Allah’ın Rasulü, bu adam benim tarlama girdi, başakları kopardı ve onların tanelerini ayırdı” cevabını verdi. Bunun üzerine Peygamber şöyle buyurdu: “O câhildi, sen onu eğitmedin. O açtı, sen onu doyurmadın. Elbiselerini geri ver.” Daha sonra Allah’ın Elçisi bana bir ölçek buğday verdirdi.

Yahya bin Abdurrahman bin Hatib anlatıyor:

Hatib’in köleleri, Mazina kabilesinden bir adamın bir dişi devesini çaldılar ve (yemek için) onu kestiler. Sonra da itiraf ettiler. Ömer İbn Hattâb kölelerin sahibini çağırttı, olup biteni kendisine anlattı, ardından da kölelerin ellerinin kesilmesi emrini verdi. Derken bu kararından vazgeçip kölelerin sahibini getirtti ve kendisine şöyle dedi: “Ellerini kestirecektim. Fakat düşünüyorum da, sen köleleri bu kadar aç bıraktın ki, onlar Allah’ın yasakladığı bu suçu işlemek zorunda kaldılar. İmdi, madem sen onları aç bıraktın, Allah’a yemin olsun, seni şiddetle cezalandıracağım. Bunu pahalı ödeyeceksin.” Ömer, Mazina kabilesinden olan adama dişi devenin fiyatını sordu. O da, “Eğer bana 400 dirhem teklif etselerdi, dönüp bakmazdım” dedi. Bunun üzerine Ömer, (kölelerin sahibine) “Ona 800 dirhem ver” dedi.

Bu olay, İmam Malik’in *el-Muvatta’*’ında anlatılır.

Bu örnekler bize, hırsızın elini keserek şeriatı uyguladığını iddia etmenin, işe sonundan başlamak olduğunu kavramamıza yardım etmelidir. İlâhî kanuna boyun eğmeye gayret eden bir toplumun ilk vazifesi, hırsızlığa iten sosyal şartları, yani bütün sosyal adaletsizlik ve sefalet şekillerini ortadan kaldırmak olmalıdır.

Eğer işe cezalandırmayla başlanırsa, en yoksul olanlar en fazla zarar görürler. Onların elleri kesilecek olursa, çalışma yoluyla onların topluma tekrar normal olarak katılmaları

imkânsız hale gelir. Bu kesin aşağılama ve dışlama, en çaresizlerin belini büker, “altın ve gümüşü istifleyenler” (Tevbe, 9/34) eşitsizlik yoluyla toplumu bölme işlerini sürdürmeye devam ederler. Bu, hem Allah’ın adaletine, hem de O’nun sonsuz merhametine meydan okuyan büyük bir günahdır. Hazreti Peygamber, adalet ve eşitlik konusunda o kadar titizdir ki, bir güçlü veya bir zenginın cezasının affedilmesine yönelik her türlü tavassutu öfkeyle reddeder. Suçlu öz kızı Fâtıma dahi olsa cezasını ânında vermekten kaçınmayacağını söyler.

Öyleyse, sosyal adaleti hâkim kılmadan, bir müeyyide sistemini tatbik kalkışmak kadar hiçbir şey, Kur’ân’ın ruhuna daha ters düşemez. İmdi, Kur’ân bu noktada oldukça açıktır. Kur’ân, “*Mal biriktiren ve onu sayıp duran*” (Hümeze, 104/2; Tevbe, 9/34) kimseyi kesinlikle mahkûm eder. Ona cehennemın azabını uygun görür.

Kur’ân ve Sünnet, servetlerin yeniden dağıtılmasını düzenlerler. Kur’ân, zekât kurumunu ortaya koyar. Zekât, keyfe bağlı bir sadaka değildir. Gelir üzerinden değil, fakat servet üzerinden alınan zorunlu bir vergidir. Sünnet bu vergiyi genel olarak, yatırıma konulmamış para için yüzde 2,5 olarak belirler (sadece üretim araçları bu vergiden muaftır). Basit bir hesap gösterir ki, bu yüzdeyle bir servet 40 sene, yani bir nesil içinde tamamen ortadan kalkmış olur. Öyle ki hiç kimse, sadece anne babasından miras kalan servetle asalak bir şekilde yaşayamaz.

Bu hükümlerin tavizsiz olarak tatbik edildikleri bir ülkede, Allah kanunu, hakiki şariat o zaman ekonomik ve sosyal plânda, egemen olmaya başlayacaktır. Hırsız da artık sadece bir hasta olarak çıkacaktır karşımıza. Çünkü hırsızlığa sevk edecek hiçbir “ihtiyaç” kalmayacaktır ortada.

Özetle, lafzî/harfîyyen bir okumanın içine kapanıp kalmamak için birinci şart, –tefsirlerin, skolastiğin, şekilciliğin,

ilâhî haberin, yüzyıllar önce, ilk hânedânlara uygun gelen şeye indirgenmesinin oniki asırlık tortularını aşarak-, bütünlüğü ve ruhuyla bizatihi Kur'ân'a yeniden kavuşmak ve onu tamamıyla yeniden bulmaktır.

Geleneğin, Hazreti Peygamber'in Sünneti'nin, büyük müfessirlerin ve büyük fıkıhçı (hukukçu)ların zenginliği ne olursa olsun ve de kendisinden edindiğimiz tecrübeden dolayı, bu geleneğe karşı taşımamız gereken saygı ne olursa olsun, Allah kelâmı olan Kur'ân'la insan sözü olan geleneği aynı kefeye koyamayız. İlâhî kelâmın insan sözüyle gizlenmesine göz yummaya hakkımız yoktur.

Bizatihi Kur'ân, bu ayırımı ve bu tevazuyu bize öğretir. Kendisine Allah tarafından vahyedilenin dışında Hazreti Peygamber'in de bütün diğerleri gibi bir insan olduğunu söyler: *"De ki, ben de sizin gibi ancak bir beşerim"* (Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6). *"Sen hatırlat. Çünkü sen, ancak bir hatırlatıcısın. Sen onlara tahakküm edici değilsin"* (Gâşiye, 88/21-22).

İslâm'ın dramlarından biri belki burada yatmaktadır: Bin seneden fazla zamandır, insan sözü ile Allah kelâmı arasında, evrensel mesajın vahyi ile bir milletin tarihinin falan dönemine has geleneği arasındaki her türlü sınırı kaldırma eğilimi görülmektedir.

Sünnet nedir?

Sünnet, Kur'ân'dan sonra, İslâm kanununun ikinci kaynağıdır. Şu kavramları birbirinden ayırmak ve tanımak yerinde olur:

Allah'ın Sünneti: Peygamberlerinin mesajının devamlılığıyla insanların hayatına yaptığı müdahalelerin tarihi.⁽⁶⁾

⁽⁶⁾Dikkate değer bir konu, Kur'ân'da (ikisi çoğul olmak üzere on bir defa geçen aynı "sünnet" (gelenek) kelimesi, sadece eskilerin âdeti an-

Hazreti Peygamber'in Sünneti: (vahiy olarak “inmiş” olan şeylerin dışında) söylediği sözler, yaptığı işler ve tasvip ettiği söz ve davranışlar.

Fıkıh: Kur’ân veya Peygamber’in Sünneti’nin apaçık bir cevap vermedikleri meseleleri çözmek için fakihlerin, özellikle de Sünni İslâm (Ehl-i Sünnet) tarafından kabul edilen dört (Hanefî, Maliki, Şafî, Hanbeli) mezhep imamlarının çıkardıkları dersler, yani yaptıkları ictihadlar.

Asıl mesele, bu örneklerden hareketle, bir 20. yüzyıl “fıkıhı” meydana getirmektir.

Sünnet çok değerli bir kaynaktır. Çünkü bildiklerimizden yola çıkarak, görgü şahitleri ve tarihi inceleme ve araştırmaların da yardımıyla, Medine toplumunun hükümeti içinde siyasî, sosyal, ekonomik ve ahlâki plânda Hazreti Muhammed’e kılavuzluk etmiş olan prensipleri bulup çıkarmamız ve çağımızın tarihî şartları içinde kendimiz de bunlardan ilham alıp yararlanmamız gerekir. Tıpkı, Ebu Hanife’nin, İslâm büyüyüp bir imparatorluğun boyutlarına varırken, insanın aşkın boyutu hiçbir zaman gizli kalmasın ve ümmet içinde insan ilişkileri ve her sözleşme Allah’ın gözü önünde yapılacak şekilde yürüsün diye davrandığı gibi, davranmamız lâzımdır. İşte “Şeriat”ın yeri, doldurulmaz rolü de buradadır.

lamına gelmez (Enfâl, 8/38; Hicr, 15/13; Nisâ, 4/26, çoğul olarak, ancak Allah’ın Sünneti, Allah’ın hareket tarzını belirtmek için kullanılır (İsrâ, 17/77; Ahzâb, 33/38-62; Fâtır, 35/43; Mümin, 40/85; Fetih, 48/23; Âl-i İmrân, 3/137, çoğul), yani peygamberlerin mesajının devamlılığını bildirmek için.

Kur'ân'ın okunması hakkında

Kendisinin okunuşunun anahtarlarını bize bizatihi Kur'ân verir. Yorumunun prensiplerini de... Bu anahtarlar, hem sözün anlamıyla ilgilidirler, hem de prensiplerinin yeni problemlere tatbikiyle. Kur'ân, şu üç önemli kuralı açıklar ve bunları birçok defalar tekrarlar:

* Allah insana misallerle/benzetmelerle hitap eder.

* Soyut buyruklar vermez, aksine somut tarihî emirler ve örnekler verir.

* Kur'ân eski vahiyleri yürürlükten kaldırmaz, aksine onların çarpıtılmış veya saptırılmış yönlerini ayıklar. Özellikle de, bütün milletlere seslenmek ve bütün hayat düzeylerine bir yön vermek için eski vahiyleri tamamlar.

a) “Misaller/Benzetmeler” ve Sembolizm (Gâzali)

Kur'ân'da buyrulur:

“Allah hak ile bâtilı bir benzetme ile anlatır” (Ra'd, 13/17).

Bir başka âyette:

“Allah, öğüt alsınlar diye insanlara böyle benzetmeler yapar / misaller verir” (İbrâhim, 14/25).

Bir diğerinde de:

“Size kendinizden bir misal verdi... İşte biz, aklını kullanan bir toplum için âyetleri böyle açıklıyoruz” (Rum, 30/28).

Bu durum birçok kere tekrarlanır ve açıklanır (Bakara, 2/266; İbrâhim, 14/25; vb.). Tek kelimeyle:

“Onun bir kısım âyetleri muhkemdir. Mânâsı açıktır. Bu âyetler kitabın esasıdır. Diğer bir kısım âyetleri de müteşâbihdir. Anlaşılması güçtür... Hepsi de Allah’ın katındandır” (Âl-i İmrân, 3/7).

Bu sembolizm Allah’ın aşkınlığından/yüceliğinden kaynaklanır.

Şerhlerin/yorumların on asırlık dogmacılığıyla iskelete döndürülmüş, harfiyyen/yüzeysel okumanın sapmalarından kurtulabilmek için vazgeçilmez bir şarttır bu: Yani, bir anlamı belirlemek için verilen misal ile, bir soruya doğrudan cevap olarak sunulmuş tarihî sözü birbirine karıştırmamak...

Kur’ân’da açıklanır: *“Gözler O’nu görmez”* (En’âm, 6/103). Allah, algılanabilir her türlü duyumun ötesinde, O’nu kavradığını iddia edecek her tarifi veya her kavramın dışındadır.⁽¹⁾

Şu halde, ilâhi olan/ulûhiyyetle ilgili hususlar sözkonusu olduğunda, her türlü insani söz, onu ancak hep uzak benzerlikler, hep yetersiz istiareler, hep esrarlı ve anlamı belirsiz sembollerle “tarif edilebilir”.

Kur’ân’ın en derin müfessirlerinden biri olan *Zemahşeri*,

⁽¹⁾Gazâlî’nin (Mişkât’ul-Envâr, böl. 2) “Kur’ân sembollerinin açıklanması” dediği kısma bakınız.

Cennet'in altından ırmaklar akan bir bahçe olarak anıldığı Ra'd suresinin 35. âyetini tefsir ederken, bunun bir benzetme/bir misal olduğunu yazar. Zemahşeri'ye göre, bizim tecrübeyle bildiğimiz bir şeyden yola çıkılarak, algılayabileceğimiz şeylerin ötesindeki gerçekler böyle benzetmeler yoluyla tarif edilmekte, tanıtılmaktadır.

Zemahşeri böylece, her çeşit ilâhîyatın ve her çeşit tefsirin ana prensibini ortaya koyar: İlâhî olan/uluhiyyet, ne algılanabilir, ne tasavvur edilebilir, fakat en fazla "tarif edilebilir".

Gazâli de tasavvufu şöyle tanımlar:

"Bir arınma yolundan ibarettir. İlk önce kalb Allah'dan gayri her şeyden temizlenir. Sonra da bütünüyle Allah'ın varlığı içinde yok olunur" (el-Munkız Mine'd-Dalâl, böl. 4, "Tasavvuf").

Allah hiçbir şeyle tanımlanamayacağı, hiçbir şeyle kıyaslanamayacağı, zaman ve mekân koordinatlarından hareketle, eşyalar gibi, belirli bir yer veya zamana yerleştirilemeyeceği için, insanların pratik veya "bilimsel" diliyle tam olarak ifade edilemez.

Her ilâhiyat/her tanrıbilim sadece şâirâne olabilir: Bize Allah'ı ve O'nun her şeyde varlığını "hatırlatmak" için isbatlama değil, çağrışım yaptırabilir, yâd ettirebilir.

Vahiy, Allah'ın tarihe ve insanların hayatına âniden girivermesidir. Allah ile insan arasındaki ilişkinin bir şeklidir. Allah'tan insana doğru bir harekettir. Tıpkı namazın insandan Allah'a doğru bir hareket olması gibi. İşte bu vahiy, aşılmazı, yani aşkınlığı/yüceliği aşmak için aynı kanuna uygun olarak gerçekleşir. İnsanın ulûhiyyetten/ilâhî olandan ancak istiare yoluyla bahsedebilmesi gibi, Allah da insana ancak benzetmeler/misaller, "işaretler" aracılığıyla seslenir. İnsan bu "işaretler"i çözmek ve anlamakla yükümlüdür. Bu "işaret"

bir olay, bir tabiat hâdisesi, bir insan veya vahiy Kitabı'nın bir âyeti olabilir. Bunların hepsi de Allah'ın bizimle konuştuğu dildir.

Her ne zaman biz Kur'ân'dan bir parçayı apayrı olarak sırf dış, yani lafzî anlamıyla ele alır, Allah'ın aşkını hesapla katmaz, bir sembol, bir istiâre veya bir benzetmenin sözkonusu olabileceğini unutursak, Kur'ân kelâmına hiçbir şekilde sâdık kalmış olamayız. Biz ona sadece kendi insan zekâmızın eksikliklerini yüklemiş oluruz.

Şeyh Muhammed Abduh, "Tevhid Risâlesi"nde bu konuda şu notu düşer (s. 7):

"Kur'ân Allah'a, önceki dinlerin belirlemiş oldukları sıfatlardan daha fazla soyutlamaya yakın/gerçekte karşılığı olmayan sıfatlar vermiştir. Bununla beraber insanın sıfatları arasında, Allah'ın sıfatlarıyla aynı adı taşıyan ve bazen aynı takım da olanları da vardır: Kudret, hürriyet, iştîme, görme gibi. Kur'ân Allah'a, bir tahta oturmak, yüz ve elleri olmak gibi insanlarınkilere benzeyen nitelikler bile verir...

Akıl, mantıkî bir imkânsızlığı kabul etmekle yükümlü değildir... Fakat vahiy yoluyla verilen haberde, görünüşte birbirini tutmaz/çelişkili bir şey varsa, akıl dış/zâhirî anlamın doğru olmadığına hükmetmelidir."

"Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir" (Fetih, 48/10)

âyetini okuduğumuzda, Allah'ın elleri olduğunu mu düşüneceğiz? Yoksa O'nun rahman ve rahîm olduğunu bilerek O'nu seven ve affeden bir elin sıcaklığı, yahut da bizi doğru yola çekip götüren bir elin sertliği gibi mi algılayacağız?

Aynı şekilde, "Biz insana şahdamarından daha yakınız" (Kaf, 50/16) âyetini okuduğumuz zaman, Allah'ı bir mekâna mı yerleştireceğiz? Yoksa Allah'ın her şeyde varlığını bulup, sanki bizler O'nun korunun sadece bir kıvılcımı imişiz gibi kendi özümüzde dahi hazır olduğunu mu hissedeceğiz?

Bu öldürücü metne bağlılıktan (harfiyyen tercüme ve açıklamadan,) Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiği konusundaki ikinci uyarısına dikkat edersek yine kaçınıp korunabiliriz.

Kur'ân, tıpkı Kitab-ı Mukaddes gibi, Allah'ın insanların hayatına müdahalelerinin tarihini içerir. Sonsuzluğun zaman içinde, mutlakın izâfî olanın içinde bu âni müdahalesi, beşer tarihinin daima belli bir ânında meydana gelir ve Kut-sal Kitaplar'da, o insanların diliyle ve anlayışlarının seviyesine göre ifade edilir. Demek ki, zaman dışı bir noktada yer alan soyut bir metin söz konusu değildir. Aksine, mesaj yoluyla vahyedilmiş ezeli prensiplerden hareketle özel bir duruma cevap verecek tarzda, somut tarihî örnekler'dir bunlar.

b) Mutlak Tarih

Bizzat Kur'ân'ın kendisi, prensiplerin somut açıklamaları olan bazı "örnekler" verdiğine dikkatimizi çeker. Bunları pasif bir şekilde okumamamız, aksine kendilerinden kurallar çıkarabilmek için bu örnekler üzerinde derin düşünmemiz gerektiği konusunda bizleri uyarır:

"Şüphesiz ki Biz, bu Kur'ân'da, öğüt alsınlar diye insanlara her türlü misâli verdik" (Zümer, 39/27). "Ey iman edenler! Siz kendinizden sorumlusunuz" (Mâide, 5/105).

Ayrıca Allah, her topluma haberini o toplumun diliyle gönderip seslenmiştir:

"Hiçbir ümmet yoktur ki, onu uyaran bir Peygamber gelmiş olmasın" (Fâtır, 35/24; Nahl, 16/36).

Taberi gibi ilk Kur'ân müfessirleri ve ilk "hadis" kitapları yazarları, hangi âyetin hangi tarihi bir sebebe bağlı, hatta bazen de Hazreti Peygamber'in hayatındaki hangi en küçük hadiseyle ilgili olarak "inmiş" olduğunu hatırlatmaya her za-

man büyük özen göstermişlerdir. Her zaman sözkonusu olan, Hazreti *Peygamber*'in ümmeti için ortaya koyduğu bir soruya Allah'ın somut bir cevabıdır. Bu "tarihilik", mesajın evrensel ve ebedî değerinden hiçbir şey eksiltmez: Mekke'nin dinî toplumu içinde, Medine'nin bölünmez şekildeki dinî ve siyasi toplumu içinde olduğu gibi, Allah'ın bu müdahalelerinin herbiri, bütün milletler ve bütün zamanlar için geçerli bir eylem prensibi içerir. Fakat bu, o ülkenin ve o devrin somut şartlara bağlı, kendine özgü bir biçimidir.

Meselâ Kur'ân kölelere karşı bir davranıştan bahsederken, *"Mü'min bir köle, hür olan müşrik bir erkekten daha hayırlıdır"* (Bakara, 2/221) der. Köleliğin mevcut olduğu bir toplumda "inmiş" olan bu âyet, köleliğin artık mevcut olmadığı bir toplumda değerini kaybeder mi? Hayır. Bu âyet zorunlu olarak tarihî biçimini kaybeder, fakat sonsuz uyarı gücünü bütünüyle muhafaza eder. Yani, bir insanın "değeri", mevki veya servetine değil, dindarlığına ve faziletlerine bağlıdır. Bu demektir ki Kur'ân'ın okunması daima harfiyyen olamaz. Eylem prensibinin kendine özgü bir dilde ve vahyin indiği çağdaki özel şartlarda ifade edildiği her seferinde önemli olan, ölü belgenin yaşayan prensibini çıkarmaktır. Bir diğer deyişle, İslâm kanununu, yani şeriatı uygulamak için, tündengelim metoduyla yetinmeyip, kıyaslama yoluyla da akıl yürütülebilir.

Hazreti *Peygamber*'in yönettiği cemiyetten tamamiyle farklı bir toplumda, bu prensiplerin Hazreti Muhammed tarafından örnek tatbikatı bir model (Hazreti *Peygamber*'in "Sünneti"ni) oluşturur. Bu modelin, farklı bir toplumda bir maya/bir tohum olması için, ebedî prensibin yeni şartlara tatbiki konusunda bilgisiz ve kör bir taklit değil, bu prensibi "yeni" durumlara uygulamak üzere, kıyas yoluyla yapılacak bir akıl yürütme gerekir.

Çağımızda ve eskiden görülmemiş yeni sorunlar karşısın-

da, Kur'ânî imana uygun bir çözüm bulup ortaya koyma sorumluluğu ve çabasından bizi hiç kimse men de edemez, muaf da tutamaz.

Bu tarihîlik (bir hükmün belli bir tarihî âna özgü olması) örneğini Kur'ân'ın kendisi verir: Yeni durumlara cevap vermek için bir âyet neshedilir, yani bir diğeriyle hükmü kaldırılır:

“Biz bir âyetin hükmünü kaldırır veya onu unutturursak, daha iyisini veya aynısını getiririz” (Bakara, 2/106).

Namaz konusunda bile böyle bir değişiklik olabilir. En tipik örnek, “kıble”nin, namazda yönelinecek yönün değişmesi meselesidir. Hazreti Muhammed tarafından Medine’de 622 yılında inşa edilmiş olan ilk camide, “kıble” Kudüs’tü. Sonra bir vahiy geldi bunu değiştirmeyi emretti, sebebini de izah etti (bkz. Bakara, 2/142’den 150’ye kadar olan âyetler).

Yahudi cemaatiyle ilişkilerin bozulmasına bağlı bu tarihî değişikliğin ötesinde, burada da anlam ve hedef aynı kalmaktadır. Önemli olan, kıblenin değiştirilmesiyle, hem İbrahimî imanın birliğine, hem de “Ümmet”in, yani İslâm toplumunun birliğine dikkat çekmektir. Her iki durumda da, bütün Müslümanlar uzayın aynı noktasına yönelmekte ve her iki durumda da, Hazreti İbrahim’in “davranışı”nın bir yüce makamı sözkonusudur: Yani burası ister Kudüs olsun isterse Kâbe’siyle Mekke. Bizzat Kur'ân, anlam’a nisbetle vakıa’nın izafiliği üzerinde durur:

“Doğu da batı da Allah’ındır. Her nereye yönelerseniz, Allah’ın rızası oradadır.” (Bakara, 2/115)

Her türlü yobazlığa ve her türlü şekilciliğe karşı, Allah sadece âyincilik veya aşırı kuralcılık aleyhine imanın özüm-senmesi çağrısında bulunmakla yetinmez, başkalarına karşı davranışla gösterilen imana da çağırır:

“Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça aslâ iyiliğe eremezsiniz” (Âl-i İmrân, 3/92).

İslâm'ın ruhuna gerçekten sâdık girişim, İslâm'ın büyük fakihlerinin yaptıkları tarzda hareket etmekten ibarettir. Onlar yeni durumlara karşılık verebilmek için ilâhî sözleri yorumlamaya (“ictihad”) gayret etmişlerdir. Tekrar vurgulayalım, önemli olan onların kendi tarihi icraatlarından bugünün problemlerinin çözümünü bulmaya imkân verecek ebedî prensipler çıkarmaktır.

Kur'ân bize ebedî değerleri bildirir. Fakat, bu değerleri bize o meselelere getirmiş olduğu özel cevaplar aracılığıyla tanıtır.

İlâhî vahyin bu tarihî karakteri, yani ayrı bir toplumun tarihinin çok belirli bir anında sorunlarına getirdiği özel cevap, Kur'ân'da apaçık ortadadır.

“Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir âyet getiremezdi. Her sûrenin (yazıldığı) bir kitabı vardır. Allah hükümlerinden dilediği hükmü siler, dilediğini bırakır” (Ra'd, 13/38,39).

Kur'ân bize (Nahl, 16/80),

“Allah, size, evlerinizden oturulacak bir yer yaptı. Size hayvan derilerinden, göç gününüzde ve ikamet gününüzde kolayca kullanacağınız hafif evler sağladı. Yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar giyilecek, dōşenecek eşya ve geçimlik yaptı”

diye seslendiği zaman, açıktır ki tarihin belli bir ânında, bir göçebe toplumuna hatırlatmada bulunurken, onlara şu sonsuz gerçeği söylemektedir: Promete, Firavun veya Faust gibi insanın kendi kendine “yetme” iddiasına ve kibirlenmesine karşı Allah'ın lütfu ve var oluşu gerçeğini...

Her türlü yeterliğe/kendini beğenmişliğe karşı Allah'ın

her an ve her yerde hazır olduğunun bir hatırlatılmasıdır bu. Piramitleri diktirenlerden nükleer başlıklar yaptıranlara kadar bütün kibirli kurucular için ebedî değeri olan bir uyarıdır bu.

Kur'ân (Mâide, 5/6), namazdan önce temizlenmeyi tavsiye ederken,

“Su bulamamışsanız, temiz toprakla teyemmüm yapın. Yüzlerinizi ve ellerinizi toprakla meshedin”

dediğinde, Eskimolar'a değil, çöl sâkinlerine seslendiği açıktır.

“Herbiriniz için bir şariat ve yol tayin ettik” (Mâide, 5/48).

Dahası var: Oruca başlama konusunda Kur'ân'da şöyle bir âyet yer alır:

“Şafakta beyaz iplik siyah iplikten ayırdedilinceye kadar yiyin, için. Sonra orucunuzu geceye kadar devam ettirin” (Bakara, 2/187).

Apaçık ki bu emir, coğrafi durumu bakımından gece ile gündüz sürelerinin epeyce farklı olmadığı bir millete yöneliktir.

Gecesi altı ay sürebilen Eskimolar'a bu âyeti harfiyyen tatbik kalkışmak ölüm anlamına gelecektir.

Verdiğimiz bu örnek, Kur'ân'ın lafzına körü körüne riâyet etmeyen her türlü “yorumu/tefsiri” reddetmek bahanesiyle, coğrafyayı veya tarihi kaale almayan mutlak bir harfi harfine uygulamanın imkânsızlığını sergileyen sadece uç bir örnektir.

Kur'ân, belirli bir olaydan hareketle ebedî bir mesaj sunar: Meselâ sembolik abdest alış, bir arınma âyininin lüzumunu işaretler. Namazla birlikte bu arınış gündelik hayatımızda bir durak oluşturur. Gâye, o anki meşguliyetlerimizin

zihnimize yapıştırdığı her türlü kir ve pastan temizlenip kendimize gelmektir. Evet o sembolik abdest her hareketimize anlamını yeniden verme ve bu hareketi bütün yaratılmışların saf kaynağına yeniden bağlama eylemidir. Yani Allah'ın aşkınlığının/yüceliğinin o saf kaynağıyla tekrar bağ kurmaktır.

111. sure olan *Mesed* suresinde, Peygamberimiz *Muhammed* aleyhisselâmın şahsi düşmanları olan amcası *Ebu Leheb* ile karısından adlarıyla bahsedilip Cehennem'in alevlerine yaslanacakları bildirilirken, Kur'an, belli bir tarihe son derecede yerleşmiş değil midir? Biz bu sureden sadece kabilenin tarihi içinde yeralan bir hadiseyi mi öğrenip kalacağız? Yoksa bu sureden, insani gaye gütmeyen servet yığma anlamını ve bugünün uluslararası şirketlerinde ve millî şirketlerde görülen körü körüne büyümeyi mi anlamak zorundayız?

Kur'an'ın bu tarihiliğiyle ilgili olarak örnekler çoğaltılabilir. Sözgelişi, Hazreti Meryem'in Hristiyanlar'da Teslis'in üçüncü şahsı olduğu düşüncesinin reddi... Bu "Meryem'e tapınmayı" mahkûm ediş oldukça kesin bir tarihi dönemi yansıtır. Bu "sapkın mezhep", Collyridien'ler nezdinde (contra haereses, IX, 13) ve Hazreti Meryem ile ruh'ul-Kudüs'ü birbirine karıştıran Ophite'ler nezdinde (In Joannem commentarii, II, 6) Origène tarafından ağır bir şekilde tenkit edilmişti. Şu halde Kur'an'daki polemik, tarihin belli bir döneminde yerini almakta ve bugün hiçbir varlık sebebi taşımayacak nitelikte bulunmaktadır. Kur'ândaki o tenkit, Hazreti Muhammed zamanındaki Müslümanlar'ın Hristiyanlık hakkında sahip olabilecekleri bilgiye uygun düşüyordu.

O yüzden mesaj da onların diliyle ifadesini bulmuştu.

Kur'an'ın tarihiliği sonsuz haberin vahyinin farklı bir millete, tarihinin belli bir ânında, anlayabileceği bir dille sunulmuş olmasıyla da kendini gösterir:

“Biz, her peygamberi emrolunduklarını, gönderildikleri insanlara kolayca anlatabilmeleri için, kavimlerinin diliyle gönderdik” (İbrahim, 14/4).

“Her sürenin bir kitabı vardır”(Ra'd, 13/38).

İslâm Peygamberi için de aynı şey sözkonusudur. Allah'ın mesajını o Arapça olarak duyurmuştur (Tâhâ, 20/113), fakat bu, bütün insanlara ve bütün çağlara seslenen bir mesajdır. Mekke veya Medine'de inen her sure ve her âyet, somut bir soruna ilâhî bir cevaptır. Ne var ki, bu vahyi bir tarihin, bir kültürün, bir milletin hayatının belli bir ânına yerleştirmek, o vahyin ilâhî karakterini hiçbir şekilde tartışma konusu yapmak demek değildir:

“Şüphesiz Biz, bu Kur'ân'da insanlara çeşitli misaller vermişizdir” (İsrâ, 17/89).

*“Şüphesiz ki Biz, bu Kur'ân'da öğüt alsınlar diye insanlara her türlü misâli verdik”
(Zümer, 39/27).*

Ve:

“Ey iman edenler, siz kendinize bakın/siz kendinizden sorumlusunuz” (Mâide, 5/105).

Görüldüğü gibi, Kur'ân'ın vahiy dili, sadece sembolik değil, tarihîdir de.

İslâm kanunu (şeriat), Roma hukukunun tamamen zıttıdır. Roma hukuku (kaynağını Roma toplumunun bilkuvve ve bilfiil ilişkilerinden almasına rağmen), gelecekteki eylemler için sonsuz çerçeveler öngörerek, soyut konularda kanunlar koyduğu izlenimi vermek ister. İslâm kanununun prensiplerinin çıkarıldığı Kur'ân metinleri, aksine gerçek, tarihî olayları ele alır. Tarihî bir duruma verilen cevap ilâhî ilhamı taşır, fakat bunu yeni bir vakaya uygulamak için onun her an gagesini, varlık sebebini bulup çıkarmak gerekir.

Eşsiz mesaj, sonsuz mesaj, her millete o milletin dilini konuşan —yani o milletin anlayış seviyesine göre— peygamberler tarafından aktarılmıştır. Ne var ki mesajın şeklinin bu “tarihilik”i, hiçbir şekilde onun mutlak değerini ne azaltır, ne de ona ters düşer.

Mesajın yorumunu yapmayı reddetmek, insan ilişkilerini tarihin geçmiş bir ânında dondurup bırakmak olacağından, eylemimizi/hareketimizi felç eder.

Kur’ân, hükümlerini emirler olmaktan ziyade davranış prensipleri olarak verir. Önemli olan, nesihlerinden⁽¹⁾ dolayı Hazreti Peygamber’i eleştiren ve Kur’ân’ın da mahkûm ettiği (Nahl, 16/101) kimselerin yaptıkları gibi, her biri kendi metni içinde, âyete âyetle karşılık vermek yerine, mesele, tarihte yeri olan olaylar aracılığıyla, bunları canlandıran ve onlara bir anlam veren maksadı, Hazreti Peygamber tarafından açıklanmış büyük ilâhî niyeti, hedefi ve bütünü anlayıp kavramaktır.

Bu tutarlılık (uyumluluk) kanunu, metne aşırı bağlılıktan kurtulma ve ilâhî kelâmı kendi zengin ve verimli birliği içinde yaşama imkânı verir.

Şeyh Muhammed Abduh bize (Tevhid Risalesi, s. 8), “Hazreti Peygamber’in buyurduklarının bütünü rehber edinerek doğru anlamı arama” tavsiyesinde bulunur. Aynı şekilde Şeyh İbn Bâdis, Kur’ân’ı bütünü içinde okumayı prensip olarak ortaya atıp şöyle yazıyordu: “*Kur’ân’ın pek çok yeri diğer yerlerini açıklayıp aydınlatır*” (Şihâb, Haziran

(2)“Nesih/yürürlükten kaldırma” düşüncesi bizatihi saçmadır. Çünkü Allah, hükümlerinden birini diğeriyle “düzeltmek” yolunu seçemez. “Nesih” fikri, Kur’ân’ı birliği içinde ve “örnekler” verdiği tarihi şartlar içinde okumaktan âciz kimseler tarafından uydurulmuştur. Allah hiçbir şeyi ilga etmez. Demek istiyoruz ki, aynı değişmez ve ebedi prensipten hareketle, Allah tarihin değişik dönem ve durumlarında değişik şekillerde ortaya çıkan problemleri değişik tarzda çözüme kavuşturur.

1933, s. 266). Bu şekilde meseleyi ele alış, kişiyi harfiyyen yorumlama girişiminden korur. Kur'ân'ın bir âyetini kendi başına alıp ona mutlak bir anlam verme hatasına düşmekten alıkoyar. Bir âyetin derin anlamını bulmak ve onun ebedî değerini araştırmak, ancak o âyeti Kur'ânî vahyin bütünlüğü içindeki yerine oturtmakla mümkündür.

Prensip açıktır: Her durumda önemli olan bir emrin veya bir yasağın amacını dikkatlice incelemek ve bu amaca erişmenin çarelerini araştırmaktır. En önemli nokta, Vahy'in prensiplerinin çiğnenmemesidir. Bunun anlamı şudur: Eğer gözetilmeleri, bize İslâm'ın daha yüce bir değerine saygısızlık ettirecekse, her emir veya her yasak gözetilmeyebilir ve gözetilmemesi gerekir.

İslâm'ın mesajını bütünlüğü içinde savunmak, sömürgecilerin daha iyi boyun eğdirmek için bölme kaygısı taşıdıkları bir "ümme"nin milletler halinde parçalanışının ötesinde, panislamik (İslâm birliği) bir bakış açısı içinde yerimizi almakla yetinmeyip evrensel bir bakış açısı içine de yerleşmemiz demektir. Bu evrensel boyut ise, Hazreti İbrahim'den kaynak alıp gelmiş bütün mânevî toplulukları, üç dünyanın bütün bilgeliklerini, hattâ insanlara olan imanlarının aslında Allah'a imandan doğduğunun bilincinde olmadıkları için kendilerini kısaca Tanrı tanımaz olarak tanıtan hümanistleri dahi uyandırıp canlandırarak gerçekleştirilecektir.

Çünkü önemli olan, bir adamın imanı hakkında neler söylediği değil, aksine bu imanın o adamı ne yaptığı/ne hale getirdiğidir.

Dördüncü Bölüm

İslâmın yeni bir yayılışı için

İslâm ve mesajların devamlılığı

İnancımızı yayabilmek için başkalarının inancını bilmek ve yakından tanımak zorundayız.

İslâm'a "davet" ve muhatabımızı inandırma kaygısından esinlenmiş hakiki bir diyalog, hiçbir halde Kur'ân ve hadîs'e dayalı bir ispatlama esası üzerine kurulamaz. Çünkü karşımıza aldığımız kişi, tanım gereği, bizim imanımızı paylaşmaktadır. Öyleyse ilk hamlede, gerek Kur'ân'dan gerekse hadîsten olsun ileri sürdüğümüz metinleri delil olarak kabul etmesini kendisinden isteyemeyiz.

Mümkün ve etkili tek yol, aramızda ortak olan şeylerden yola çıkmak ve ona, kabul edeceği bir akıl yürütme metoduyla, kendi inancının sınırlarını veya yetersizliklerini göstermektir. İşte size üç örnek:

Hindistan'da İslâm'a Davetin Sorunları

Kur'ân-ı Kerim, Yahudiler'in "kıblesi" ile Müslümanlar'ın kıblesi konusuyla ilgili olarak şöyle der:

“Herkesin yöneldiği bir yönü vardır.

Siz, hayır işlerinde yarışın.

Nerede olursanız olun,

Allah sizi bir araya getirecektir” (Bakara, 2/148).

Hindular veya Brahmanlarla Müslümanlar arasında hakiki bir diyalogun kurulabilmesi için, Müslüman’dan Hindu kardeşiyle arasındaki farklılıkları silmek için tavizler vermesi istenmediği gibi, Hindu’dan da Müslüman kardeşiyle arasındaki farklılıkları silmek için tavizler vermesini istemek sözkonusu değildir.

Kur’ân’ın hiçbir Hindistan peygamberinden söz etmediği doğrudur, fakat Kur’ân şunu söyler:

“Daha önce, sana bazılarını anlattığımız, bazılarını da anlatmadığımız peygamberler gönderdik” (Nisâ, 4/164).

“Şüphesiz ki Biz, senden önce birçok peygamberler gönderdik. Onlardan bir kısmını sana anlattık, bir kısmını da anlatmadık” (Mü’min, 40/78).

Bütün insanlar için ortak olan nokta, çoğu zaman tahrif edilmiş, fakat çok sade bir tebliği esas alan ilâhî mesajdır: Birincisi Allah’ın birliği (Tevhid)’dir: Şayet Allah “bir” olmasaydı, kâinat kaosa dönüşürdü. İkincisi, insanlığın birliğidir. Hiçbir insan, dindarlığı (takvası) dışında, başka insanlardan üstün olamaz. Üçüncüsü, hayatın anlamının birliğidir: Allah bunu bize “işaretleri” (âyetleri) ile göstermektedir. Bu işaretler veya âyetler, tabiat hâdiselerinden ve tarihi olaylardan başlayıp Peygamberler’in getirdikleri vahiylerle kadar uzanır. İlâhî mesajın son öğrettiği şey de, insanın dünyayı ve insan toplumlarını Allah’ın iradesine uygun olarak değiştirmek için çaba sarfetme yükümlülüğüdür.

Kur’ân’da belirtildiği gibi, Allah bütün halklara Peygamberler göndermiştir. Aynı mesaj, her halkın dili ve anlayış düzeyine göre sunulmuştur. Öyleyse, Vedalar, Upanişadlar,

Bagavad Gita gibi Hindistan'ın büyük kutsal metinlerinde bu mesajdan elbette izler vardır.

Eski zamanların bütün halklarına özgü çok tanrıcılıklara ve özellikle de onların dillerine eklenmiş olsa bile, o muhteşem “Veda İlâhileri”nin şiirinde dahi hayatın derin birliği yani insan, tabiat ve ulûhiyyet birliği görülür.

Herbiri, insanın fedakârlık, eylem, bilgi veya sevgiyle ulu birliğe katılmasının şekillerinden birini ifade eden Allah'ın isimlerinin çeşitliliğinden hareketle *Veda İlâhileri* açık seçik bir şekilde şöyle derler. (Rig Veda I, 164 ve 70; III, 5; V, 3 ve bilhassa X, 145):

“Onlar ona pek çok ad verirler, gerçekte o, Bir'dir.”

Bu ilâhiler, her şeyde bu birliğin “işaretleri”ni bulurlar:

“Bütün şeyler söz alır söze katılır...”

Konuşun, kayalıklar ve dağlar konuşun!

Ve besisuyuyla şişmiş, doyup kanmış taşlar

At kısnemelerine benzer haykırıyla konuşurlar.”

“Upanişadlar” insana kendi kendine yeter ve kendisini nihâi gerçek sanmasının ham bir hayal olduğunu açıklarlar: İnsanın hayatı ve gerçekliği ancak onun Bir'e katkısıyla anlam kazanır. “Svethara Upanişad” şunu öğretir:

“Allah'tır, Yegâne'dir, bütün varlıklarda gizlidir.

Her şeye nüfuz eder.

Bütün yaratıkların iç Bilinci'dir.

Her eylemin şuurudur.

Bütün varlıklarda mevcuttur.

Şâhit'tir, Koruyan'dır, şekilsiz ve eşsiz Mutlak'tır” VI, 5.

Tıpkı Kur'ân'ın bütünlüğü içinde sesleneceği gibi:

“O, her şeyden önce vardır.

Her şey yok olduktan sonra kalacak O'dur.

Varlığı apaçıktır. Zatı gizlidir.

O, her şeyi bilendir” (Vâkıa, 57/3).

“Hepsi de Allah’tandır” (Nisâ, 4/78).

“Hepsi de Allah’a döner” (Bakara, 2/210, vb.)

“Vedalar” a göre, Allah sadece “var olan bütün şeylerin içinde” değildir, “var olan bütün şeylerin dışındadır, kâinat-tan daha geniştir”.

Böylece, panteizmin ötesinde, Allah’ın yüceliği (aşkınlığı) görüşü doğuyordu.

Nihayet “Bagavat Gita”, bütün Veda bilgeliğini özetleyerek, insan için şu temel soruyu sorar: Allah’ın iradesi nedir? Bu iradeye boyun eğen insanın ödevi nedir? Derken Arjuna’nın sorularına verilen şu soylu cevap gelir:

Görevin bir iş görmektir, fakat yaptıklarının semeresinden istifade etmeden... Bütün arzularını alteden insan, bağılıktan uzak olarak gider ve artık ne “bu benimdir”, ne de “ben” der, işte o kişi barışa erer. Bu gün yapman gereken işini yap, çünkü hareket hareketsizlikten üstündür.”

Bu sözlerin, “Allah’ın Halifesi” olarak insanın sorumluluklarını hatırlatan Kur’ân ifadeleriyle ilgisi yok mudur?

Sözkonusu olan, Hinduizm’le İslâm arasında farkın olmadığı kuruntusunu ortaya atmak değil, sadece bütün kutsal mesajların aynı Allah’tan kaynaklanıp geldiği ve hepsinin de aynı talimatları taşıdıklarını hatırlatmaktır. Sözelimi, (Birûnî’nin (973-1050) *Hindu Düşüncelerin Tetkiki. Kabul edilebilir olanlar ve reddedilmesi gerekenler* adlı kitabında bir örneğini verdiği gibi), Hindular’ın advaita’sı ile Müslümanlar’ın tevhid’i arasındaki köklü farklılıkları saklamadan ve hafife de almadan, Vedalar’ın “advaita”sı üzerinde derinlemesine kafa yormak, karşılıklı olarak bizim birlik/vahdaniyet anlayışımızı zenginleştirecektir. Bu aynı zamanda, haki-

ki bir Hindunun ve hakiki bir Müslümanın, karşılıklı olarak “advaita” ve “tevhid” anla-yışlarından doğan davranışlarının-
daki gerçek benzerlikleri ve de farklılıkları gözler önüne se-
recektir.

Bugün için böyle bir diyalog, dünyayı toplu bir intihara
sürükleyen Batı’nın pozitivist ve ferdietçi hayat ve düşünce
tarzlarından kurtulma çarelerinin ortak bir arayışıyla sonuç-
landırılabilir.

Batı’da İslâm’a Davetin Sorunları

Avrupa’nın asıl katkısı teknik değil, tenkittir. Tekniğin
önemsenmeyebilir bir katkı olduğunu söylemek istemiyoruz
elbette. Ama keşke insanların bilgeliği ve Allah’ın vahyi biz-
lere bu tekniği tenkitçi ve seçmeci bir tarzda hayatımıza sok-
mamıza imkân verse... Keşke teknik böylece insanın yıkımı-
na değil, hem maddî hem de mânevî gelişmesine hizmet eder
olsa..

Ne var ki teknik bize asla araçlardan gayrısını vermez ve
şimdi bizler araç fazlalığı ve amaç yokluğu yüzünden ölmek
tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyoruz.

Sokrat’tan Kant’a, Kierkegaard’dan Marks’a, Nietzsche’-
den Huesserl’e kadar, Avrupa’nın getirdiği, iman değil, şüp-
hedir. Bu şüphe, her hakiki iman için gerekli bir ateş imtiha-
nıdır.

Kant, “Bütün ödevleri ilâhî emirler olarak kabul etmeli”
dediği zaman, bütün Batı felsefesi tarihinin en nihâi eşiğini
atlayıp geçer. Demek istiyoruz ki Kant, yüzyıllardır efsaneler
ve vahiylerle belirlenmiş amaçları kabul eder, fakat insanın,
ahlâkımıza ve mantığımıza indirgenemez, aşkın bir Allah
adına konuşma ve davranma iddiasını reddeder. Efsaneler ve
vahiyler doğrudur. Onlar bizim nihâî hedeflerimizi belirler-
ler. Fakat bunlar bilgiler değildir. Bunlar postülatlardır. Zo-
runludurlar ve isbatlanamazlar.

Böylece Kant, bizim kesin gözüyle baktığımız sahte inançlarımızı bir neşter soğukluğuyla doğruyordu.

Onun takipçileri coşkulu, ateşli olacaktırlar.

Kierkegaard, üç semavi dinin babası Hazreti İbrahim'in oldukça çarpıcı kurban sahnesini canlandırırken, "Korku ve Titreyiş" eserinde, bütün eserinin merkezindeki kulun sübjektifliği ile Allah'ın aşkınlığının karşılaşmasının fizik ötesi tedirginliğini bize tattırır ve her türlü ahlâkın ve aklın da ötesinde, imanın postülatının bu karakterini açığa çıkarır: İmanın derinliği, içinde yatan şüpheyeye bağlıdır. Ve bu derin iman, harekete geçmek için, insani ve sürekli bir bahisle, o şüpheyi yener.

Kant'ın bir diğer mirasçısı Karl Marks, "felsefenin bitişi-ni" ilân eder. Yani, konusu artık dünyayı yorumlamak değil, dünyayı değiştirmek olan bir eylem felsefesi başlatmak için, varlık felsefesinin sona erdiğini duyurur. Bu değişimin öznesi ve aktörü olması için insanın, kendisini kendisinden mahrum bırakan "yabancılaşmalar"dan ve "putlar"dan kurtulması gerekir. Öncelikle de kapitalizmin başlangıcından beri, insanda, insana özgü olan hedeflerin tesbiti, araçların düzenlenmesi ve bunların sonunda ortaya çıkan meyveye sahip olma gibi hususlardan yoksun bırakılmış insanın, kendi işine yabancılaşmasından kurtulması lâzımdır. "Kapital", bu müthiş yabancılaşmanın militan bir tenkididir.

Nietzsche, bütün Kant tenkitçiliğinin son sınırında bir geçit açar. Bu ise, yaratıcı gelişimi içindeki hayatı zorlaştıran bütün değerlerin tahribi demektir. Nietzsche bize ne imanı öğretir, ne de orijinallliği olan bir hakikati. Aksine bizi putlaştırdığımız sahte inançlarımızı aşmaya çağırır. Kant'ın eleştirisi burada sonuna kadar götürülür. Yani, sonradan edinilmiş gibi görünen bütün bilgi, görgü ve düşüncelerin çok dikkatle incelenmesi, süzgeçten geçirilmesi gerekir. Nietzsche, *Neşeli Bilgi* kitabında (III, 269) şöyle yazar: "Neye iman

ediyorsun? Şuna: Her şeyin ağırlığının yeniden belirlenmesi gerektiğine.” “Putların Alacakaranlığı”nın son bölümü “Çekiç Konuşuyor” başlığını taşır. Ve biz bu put kırıcısını Puşkin’in şu mısraından öğreniriz: “Camı kırar, ama yoğurur demiri çekiç darbeleri”.

Gerçek ilâh’ın, put kırıcıların çekicinden de, Kierkegaard’ın kaygılı şüphesinden de, Marks tarafından yapılan “Halkın Afyonu” konusundaki haklı tenkitten de, Nietzsche’nin Zerdüş’tünden de korkacak hiçbir yanı yoktur.

Kierkegaard, Marks ve Nietzsche aracılığıyla Kant’ın eleştirisini sonuna kadar götürmek... Böylece, onların tenkit alevleri içinde putlarımızın son döküntülerini de yakmak... Sonra da, Dostoyevski ile ahlâkın sıfır yılını, Einstein’la ahlâkın hayatla bütünleşmesi düşüncesini, siyasette ise tarihin oluşmakta olduğu fikrini yeniden yaşamak... Bütün bunlar, gerçek ilâh’a (Allah’a) hizmet etmek demektir.

Lâtin Amerika’da İslâm’a Davetin Sorunları

20. yüzyılın son üçte birinde, büyük *Papa Jean* ve 2. *Vatikan Konsili*’nden itibaren, Kilise ile dünya arasındaki yeni ilişkileri belirleme meselesi ortaya atılır. Lâtin Amerika’da bu yenileniş, 1968’de yapılan Mèdelline Konferansı’ndan sonra, “temel topluluklar”ın gelişmesiyle açıkça ortaya çıkar. Bu temel toplulukların aşağıdaki kişilerin tecrübeleriyle yoğrulmuş eserlerinde bir yansımasını buluruz: En başta, Don Fragozo’nun 1969’da yayımlanan “İncil ve Sosyal Devrim” kitabı ile Peder Gutierrez’in bu toplulukların verimli zemini üzerinde 1971’de doğmuş “Kurtuluş İlâhiyatı” çalışmasını görüyoruz. Bu arada Peder Boff’un 1972’de kaleme aldığı “Kurtarıcı İsa Mesih” ve 1970’de Dom Helder Camara tarafından piyasaya sürülen “Şiddetin Helezonu” eserlerini de saymamız gerekir.

Bu temel topluluklar ve kurtuluş ilâhiyatları hareketi,

hem metodu, hem eleştirisi, hem de siyasî ve sosyal düzenlemeye, bir iman ve bir militan ilâhiyata açtığı ufuklarla örnek niteliğindedir.

Metod bakımından bize ilâhiyatçı düşüncenin önemli ve gerekli tersine çevrilmesi'nin örneği verilmiştir. Böylelikle, İncil veya Kur'ân metinlerinden, Bossuet'nin yaptığı gibi, "Kutsal Kitap'tan alınmış" bir siyaset veya bir "sosyal doktrin" çıkarmak iddiası yerine, Allah'ın iradesinin vahyi ışığında o ilâhi metinlerin anlamını çözmek için gidilmesi gereken yol gösterilmiştir. Yani fakir olmayı bir şey olmamak olarak değerlendiren kimselerin gerçek tarihi durumlarından yola çıkmak önerilmiştir. Jean-Marc Ela'nın Kamerun'da dediği gibi: "Yeryüzünün lânetlileri, İncil'in bir başka okunuşunu zorla kabul ettiriyorlar."

Bu "alttan" okuyuş, Allah'ın mesajına ilk, temel ve kırtarıcı çehresini kazandırır. "Yukardan" yapılagelmiş geleneksel okuyuşların ötesine uzanılmış, onlar aşılması olur. "Yukardan" dediğimiz okumalar, korunacak bir geçmişe, oluşturulacak bir gelecekte daha fazla bağlanarak, içlerini serin tutmak isteyen iktidarlar ve gelenekler tarafından yapılan okumalardır.

Bu metod, dünyaya yeni bir tenkitçi bakış imkânı tanımıştır. Sözgelisi, Dom Helder Camara bir ikiyüzlülüğü açığa vurmuştur. Camara'nın ihbar ettiği bu ikiyüzlülük, sadece devrimci şiddeti "şiddet" kabul etmek, bunu doğuran haksızlıkların yapısal şiddeti ve ilk şiddete karşı yapılan bu mücadeleyi boğmak için tutuşan baskıcı şiddeti görmezlikten gelmektir.

Bu tenkit, sadece varlıklıkların korkusundan ilham almış ve Hıristiyanlık veya İslâm'la hiçbir alâkası olmayan tabulara ve klişelere karşı Marksizmin bir yeniden değerlendirilmesine imkân vermiştir. Kurtuluş ilâhiyatlarının tenkidi Marksizmin sınırlarını göstermiştir: Marksizm, sosyal ilişki-

lerin yapısında, insanın aşkın/ilâhi boyutunu hiç hesaba katmamaktadır (gerçi kapitalist âlem de aynısını yapmakta, fakat “din adamları” bu konuya dikkatleri pek az çekmekte).

Marks, 19. yüzyılın üretkenci genel yapısı içinde, sanayi toplumlarının bütün halklara geleceklerini gösterdiklerini sandı. Bu tehlikeli hayal hâlâ “Populorum progressio” Papalık Genelgesinde yerini korur. Bu Genelge’de Papa 6. Paul, gerçi “gelişmenin” liberal kapitalizmin düşündüğü şekilde sadece ekonomik “büyüme” olmadığını hatırlatır, fakat bununla beraber o, Üçüncü Dünya’nın geleceğini Batı tipi sanayileşmede görür.

Somut bir uygulama üzerinde dini düşünüş demek olan Kurtuluş İlahiyatı, zengin ülkelerle yoksul ülkeler, Kuzey ile Güney arasındaki uçurumu habire derinleştiren halihazırdaki “gelişme” modelleriyle bağların koparılması üzerinde ısrar eder. Zira sömürgeciliğin ve eşit olmayan mübadelelerin ürünü olan “az gelişmişlik”, Batılı “gelişim”in şartıdır. Öyleyse, Batı’nın gelişme modeli, tanım gereği, evrenselleştirilemez.

Fakat Marksizmin tarihi sınırları, sömürü ve baskı yapılarının ne Marksist analizini, ne de onun tarihi teşebbüs metodolojisini, imanın bakış açısı içinde, kullanmamıza engel değildir. Bir toplumun ve bir dönemin çelişkilerinin bu analizinden, onları aşabilecek tasarı ve çareleri bulup çıkarmada kendisinden yararlanabilmeliyiz.

Hristiyanlar ve Müslümanlar olarak problemlerimiz benzerlik arzetmektedir: Ulu Peygamber yorumların, şerhlerin ve şerhlerin şerhlerinin, geleneklerin, dogmaların ve kanunların, banka hesaplarının ve devlet çarklarının üstüste yığılmış katmanları altına gömülmüştür.

İmanın bu fosilleşmesi bizi dünyaya yabancılaştırıyor ve bizi dünyayı değiştirmekten âciz kılıyor.

Kur’ân bize şöyle de sesleniyor:

“Biz, bir ülkeyi yok etmeyi dilediğimizde

öranın ileri gelenlerine

Hakka uymalarını emrederiz.

Fakat onlar dinlemeyip yoldan çıkarlar.

Artık o ülke, yok olmayı hak eder,

Biz de orayı tamamen helâk ederiz” (İsrâ, 17/16).

Bu âyette, bir mihenk taşı, apaçık bir gerçek (bir aksi-yom) yatmakta... Lâtin Amerika’da, İspanyol veya Portekiz sömürgecilerin imparatorluk geleneklerinin, bugün ise onlar-dan nöbeti devralmış bir Amerikan İmparatorluğu’nun mi-rasçısı bir Kilise’yi yargılamak için... Emevi ve Abbasi impa-ratorluklarından beri, ilâhî mesajın saptırılması ve fösilleş-mesinden güç alarak iktidara boyun eğmeyi öğreten bir İslâm’ı da yargılamak için... Evet bütün bu yargılamaları ve-ya değerlendirmeleri yapabilmemiz için sunulan mihenk taşı vazifesi görecek bir aksiyom...

Bizi aynı trajediler yakıyor, dağlıyor: Sefalet ve baskı tra-jedileri...

Lâtin Amerika’da temel topluluklar, Afgan direnişinin Müslümanları ve Filistin direnişi, bu arada da Güney Afri-ka’nın siyahları aynı savaşı yürütüyor, aynı mücadeleyi veri-yorlar.

İmanımızı bir afyon değil, aksine tarihin bir mayası yap-maktadır. Aynı Kurtuluş İlâhiyatı bizleri birleştirmekte ve.

O Hristiyanlar’dan biri olan Sebastian Kappen, çağ-rısı-nı Hindistan’dan yapıyor. Kast sistemine ve birinin diğerine egemen olmasına ilk defa karşı çıkmış, ilk defa evrensel aşkı hayatın ebedî kanunu olarak ortaya atmış olan Budha’yı ha-tırlatarak Kappen, yeniden canlılık kazanan Hazreti İsâ’nın mesajına iman etmiş Hristiyanları, Kerela vâizlerinin yap-tıkları gibi, “daha geniş topluluklar oluşturmak için, aynı ga-yeleri paylaşan Hindular, Müslümanlar ve Marksistlerle el ele tutuşmaya” çağırıyor.

Siyah Afrika’daki bir başka Kurtuluş İlâhiyatçısı Jean-

İslâm ve Mesajların Devamlılığı

Marc Ela, Afrika devletlerindeki iktidarların işbirliği etmelerine karşı “bir karşı-iktidar şebekesi” meydana getirmeye dâvet ediyor. Bu dâvetiyle o, Kuzeydoğu Brezilya’da Crateus piskoposu Don Fragoso’nun tecrübesine başka şartlar altında katılmış oluyor.

Lâtin Amerika Hıristiyanlarının, 2000 yılında, Hıristiyan âleminin yarısını oluşturacakları söyleniyor. Dünyada yaklaşık bir milyar Müslüman mevcut. Hint alt kıtası ve uzak Asya’nın Hindu, Brahman veya Budistleri de bir o kadar nüfusu temsil ediyorlar.

Bütün iman sahipleri bir araya gelince, tek dayanılmaz gücü, tek karşı durulmaz gücü ortaya çıkarabilirler. Yani tarihe yön veren Allah’ın gücünü.

Çağımızın problemlerini çözmek

İşte ancak İslâm'ın bu mânevî yönünün yeniden diriltilmesi, bu "ictihad", bu eleştirici ve canlı düşüncenin yeniden doğuşu, her zaman yeni ve her zaman güncel bir sesleniş şeklinde Kur'ân'ın bu okunuşu, gayri müslimleri anlamak için gösterilecek bu kardeşçe ve güven veren çabadan hareketledir ki, bizler geleceği seven herkesle işbirliği ederek çağımızın problemlerini çözebilir ve umudu yeniden canlandırabiliriz.

Çağımızın en önemli problemlerini üç ana başlık altında toplayabiliriz.

1. Bilimlere ve Tekniklere Hâkim Olmak: Bu hâkimiyet, onları insanın kurtuluşu ve ferahlaması yolunda kullanmak için olacaktır. İnsanı köleleştirmek ve mahvetmek için olmayacaktır.

2. Ekonomik Büyümeyi Yönlendirmek: Bu büyüme, Batı'da ve Batı'nın egemen olduğu dünyada, insani gayesi olmayan körü körüne bir büyümedir. İşte bunun yönlendirilmesi

lâzım. Ayrıca kendimizi de, Allah'ın kendisine bahşettiği bütün imkânları kullanabilme yollarını her insana tanıyan bir gelişme modeline doğru yönlendirmeliyiz.

3. Derin Bir Kültür Devrimi Gerçekleştirmek: Bu devrim, kültüre hakiki misyonunu verir. Demek istiyoruz ki, Allahsız pozitivizm ve bireycilik yüzünden artık umutsuzluğa doğru yol almak söz konusu olmamalı. Aksine hayatın ve tarihin gaye ve anlamının bilincine erdirmek esas alınmalı. Güncel iletişim sisteminde köklü bir değişime gidilmeli. Tâ ki kitle iletişim araçları (basın, radyo-televizyon, sinema, yayıncılık), artık “vakaları”, ticarî veya siyasî kriterlere göre şiddet, seks, “heyecan verici” olaylarını seçmesinler, aksine haliha-zırdaki tarihimizde, doğmakta ve gelişmekte olan şeylerin anlamını açıklayan Allah'ın “işaretleri”ni bulmaya yardım etsinler.

Bilim ve teknikler

Akla Bütün Boyutlarını Vererek Bilim ve Tekniklere Hakim Olmak

Kur'ânî vahiy ile modern bilim ve teknikler ve İslâm'ın yeniden dirilişi arasındaki ilişkileri konusunda:

(1) Kur'ân, en modern bilim ve tekniklerin gerek vardıkları sonuçlar, gerekse başvurdıkları prensiplerle ters düşecek hiçbir şey ihtiva etmez. Tam aksine Kur'ân, araştırma yapmaya bir çağrıdır.

(2) Kur'ân'ı, bütün insan bilgisini içinde toplayan bir ansiklopedi olarak tasavvur etmek dine zıt ve boş bir düşüncedir. Böylesi bir bakış açısı "kendi kendine yeterli olmaya", başkalarının katkılarından kopup köşesine çekilmeye, diyalog kurmayı reddetmeye ve durgunluğa götürecektir.

(3) Kur'ân bizi, deneye dayanan bilimi bilgelikten (hikmetten) ve de vahiyden ayırmaksızın, aklı bütününü kullanmaya dâvet eder.

Yukarıda saydığımız bu üç tezden, doğrudan bazı pratik sonuçlar çıkar ki, bunlar da özellikle şu konularla ilgilidir:

- (a) Teknoloji transferleri,
- (b) Batı'da İslâm'a "dâvet"in yöntemleri.

Kur'ân ve Bilim

Kur'ân, bilimlerin sonuçları ve prensipleriyle ters düşecek hiçbir şey ihtiva etmez.

İşte, dünyanın yaratılışı gibi temel bir mesele hakkında nefis bir örnek.

Dünyanın yaratılışı konusunda Kur'ân, bize ezeli ve ebedi hakikati mesajını sunduğu halkın diliyle açıklar.

Allah'ın dünyayı altı günde yarattığını, sonra Arş'a oturduğunu,

*"Şüphesiz ki Rabbiniz, yeri göğü altı günde yaratan sonra
"Arş'a hükmedendir" (A'râf, 7/54),*

veya iki günde yarattığını,

*"Siz yeri göğü iki günde yaratanı inkâr edip..." (Fussilet,
41/9)*

âyetlerini okuduğumuz zaman, Kur'ân'ı bir jeoloji ders kitabı imiş gibi mi göreceğiz? Filistin'deki Galilée hâkimlerinin Hazreti İsâ'yı yargılarken Tevrat'ı okudukları tarzda mı okuyacağız Kur'ân'ı?

Geçen yüzyılda basit Hristiyan ilâhiyatçıların yaptıkları gibi mi yapacağız? Yani, günlerin süresini uzatma yoluna mı gideceğiz? Hatta bu konuda, Allah'ın bir gününün bin yıl veya elli bin yıl uzunlukta olduğunu belirten şu âyetlere mi başvuracağız?

*"Sizin saydığınız yılınızla bin yıl eden bir günde
O'na yükselip arz edilir" (Secde, 32/5).*

"Melekler ve Cebrail, Allah'ın emrinin indiği yere,

elli bin dünya senesinin karşılığı olan bir günde çıkarlar” (Meâric, 70/4).

Bunu yapmamız bizi jeoloji ile uzlaştırmayacaktır. Fakat sadece önemli olanı bizim gözümüzden kaçırarak olan bir metne bağlılık (lâfızcılık) içinde hapsedecektir. Yani, saat-çillerin, astronomların ve jeologların günler ve yıllarının ötesindeki hakiki ebedilik gününün (Kaf, 50/34) sonsuzluğunu bize unutturacaktır. Bizim sadece insani boyuttaki zaman anlayışımızın ötesine taşan ve vakti kendi fakir boyutlarına göre ölçüp yargılayanların görüşlerini aşan işte o sonsuzluk gününü dikkatimizden kaçıracaktır.

Biz bu harikulâde benzetmelerden, bir paleontoloji ders kitabının, yerin ve canlıların oluşumunun safhaları konusunda —hep varsayım olarak kalan— bize anlattığı şeyleri mi, yoksa her şeyden önce, Yaradanımız karşısındaki “ba-ğımlılığımızın” o hatırlatılışını mı aklımızda tutacağız? O Yaradan ki, yeri göğü var etmiştir. O’nun yaratmasının, insanın yaratması dediğimiz şeylerle hiçbir ortak noktası yoktur. Her zaman için daha önceden var olan malzemeleri bir değişikliğe uğratmaktan ibaret olan sanatçı veya sanatçının yaratmaları ile Allah’ın yaratması arasında en ufak bir benzerlikten dahi söz edilemez. İnsanın yaratması netice itibariyle izafidir. Oysa Allah’ın yaratması mutlaklıktır. Allah’ın yaratması insanı aşan ve insanın ölçemeyeceği bir zaman dilimi içinde ortaya çıkar.

Kur’ân bize bu yaratmanın niteliklerini şöyle açıklar:

(1) Bu yaratış *anlık* bir iştir: Allah bir şeye sadece,

“ol, der, o da hemen olur” (Bakara, 2/117).

Bu ifade Kur’ân’da sekiz defa geçer.

(2) Bu yaratış sürekli’dir, bir kaynak suyunun kaynağından sürekli çıkıp akması gibi. Nitekim Kur’ân bize şöyle söylenir:

“O, hallâk’tır, durmadan yaratandır” (Yâsîn, 36/81).

*“Şüphesiz ki, durmadan yaratan ve her şeyi bilen
ancak Allah’tır” (Hicr, 15/86).*

“O her gün yeni bir şey yaratır

O her an varlıklarda tasarrufla bulunur” (Rahmân, 55/29).

Allah açısından, an ile sonsuzluk arasında hiçbir fark yoktur. O’nun yüce kudreti karşısında ikisi de birdir.

3) Bu ilâhî yaratışın *bir gayesi ve bir anlamı* vardır. Kur’ân bize Allah’ı şöyle tanıtır:

“O her şeyi yaratıp belli bir nizama koymuş,

geçmişini, geleceğini takdir etmiştir” (Furkan, 25/2).

“Her şeye takdir ettiği şekli verip

sonra da doğru yolu gösterendir” (Tâhâ, 20/50).

Uğruna dünyayı yarattığı (Bakara, 2/22,29 vb...) ve kendisine *“ruhundan üflediği”* (Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72) insana gelince, Allah ona itaat etmeme, doğru yolu takip etmemenin o korkunç hürriyetiyle birlikte, tabiatın bütün diğer varlıklarının reddettikleri *“emaneti”* verdi (Ahzâb, 33/72). Ona yeryüzünde Allah’ın Halifesi olma görevini yükledi. Yani, ona Allah’ın hükümlerinin yeryüzünde hakim kılınması sorumluluğunu verdi. Onu tabiatın dengelerinden sorumlu tuttu: Herkese Allah’ın kendisi için çizdiği gayeye erişmek için bütün yeteneklerini tam anlamıyla kullanabilme imkânı sağlayan sosyal bir düzen kurmak gibi bir görev verdi.

Böyle bir yük, Allah’ın insana, tabiat ve diğer insanlar karşısında belirlediği görevleri yerine getirebilmesi için, devamlı ilmi ve teknik araştırma yapmayı gerektirir.

Müslümanlar *“iyi bir Müslüman”* olmayı, ilk görev olan Allah’ın hükümlerini yeryüzünde gerçekleştirmek olarak gördükçe ve bu vazifeyi yerine getirme gücünü kıldıkları namaz, gittikleri hac ve tuttukları oruçtan aldıkça, birkaç on

yıllık bir süre içinde, İndüs nehrinden Atlantik okyanusuna kadar milyonlarca erkek ve kadını kendi imanlarına kazandırdılar. Bağdad'dan Kurtuba'ya, Semerkant'tan Tombuktu'ya kadar yeni bir kültürün yaratıcısı oldular. Mimari veya şiir kadar ilmi ve teknik araştırmaları da çok yakından takip ettiler.

“İyi bir Müslüman” olmanın, kendini yalnızca âyin ve ibadetlere vermek ve artık Allah yolunda yaratıcı çabalarda bulunmamak demek olduğuna inanmaya başladıkları zaman ise, bu harikulâde çiçekleniş ve yükseliş solup düştü. İslâm, tarihin aktif öznesi olma niteliğini yitirdi. Sonunda yabancı istilâcıların ve sömürgecilerin ellerinde bir nesneye dönüştü.

Kur'ân'ı Bütün İnsanî Bilgiyi İçeren Bir Ansiklopedi Gibi Okumak Din Dışı ve Bostur.

(a) *Din dışı* olacaktır. Çünkü bilimsel teoriler değişir. Oysa Mesaj ebedidir. Bu durumda, ışığın dalga özelliği teorisinin ortaya atıldığı sırada, bunun Kur'ân'da öngörülmüş olduğunu iddia etmek ne kötü bir yorum/tefsir olacaktır. Tıpkı bugün bazılarının Kur'ân'da “quanta” veya kâinatın “genişlemesi” konusundaki astronomi yahut embriyoloji teorilerini keşfettiklerini iddia etmeleri gibi.

Geçici bilimsel teorilerin ötesinde, Kur'ân'ın bize öğrettiği ve geçici olmayan bir nokta vardır, o da dünya görüşüdür. Her bilimsel teori, her yeni bir hakikatin keşfi, bu dünya görüşüne, yaratıcı bir ufuk açar: İlk sebebi ve son gayesi olan Yaratacı'nın birliğinden kaynaklanan dünyanın birliği; bu Bir dünyada bütün tabiat olaylarının ve bütün insanların kaderlerinin birbirlerine bağlı oluşu; tabiatın düzeni ve hiçbir tesadüfün olmadığı, her şeyin bir anlam taşıdığı bu birbirine bağlı oluşun ve bu birliğin içindeki hayatımızın anlamı; yeni-nin durmadan fişkırışı; âhenksizliklerin ötesinde bizi âhenge çağıran bir dünyanın kesilmemiş yaratılışı; bütünüyle güzel-

lik olan bu âhengin zaferine böylesi bir dünyanın bizi çağırışı; kaderlerin evrensel yardımlaşması demek olan bu birbirine bağlı oluşun, bu birliğin ve bu anlamın zaferine katılmamız... Evet bizler Allah dediğimiz zaman, bütün bunları tasdik ediyor ve kesin taahhüt altına giriyoruz.

Bu görüş, bilimsel araştırma için en yüksek derecede teşvik edici etkindir. Allah'ın "gerçekler"inin, "işaretlerinin/âyetleri"nin her zaman en atak şekilde incelenmelerinin destekçisidir. Einstein'ınki gibi, en kapsamlı teorilerin her zaman çok daha ihtirash bir şekilde sentezlerinin yapılmasına sevkedicidir. Ashında bu kapsamlı teoriler de Allah'ın Birliğini ve Allah'ın yarattığı dünyayı gösteren, bunun delili olan "âyetler/işaretler"dir.

İnsan sözüyle Allah sözünü karıştırmamamız gerekir. Bilim insan sözüdür: Tabiat, insan, Allah hakkında söylediklerimin hepsine bir bakalım, bütün bunları söyleyen bir insandır. Yani, daima geçici, sınırlı bir döneme, insanın tarihine ve yetkilerine bağlı gerçeğin bir görüntüsüdür. Allah'ın sözü ise ebedidir ve mutlaktır. Ve tek başına vahiy ebediliğin zamanına bir inişidir. O halde bilim, hiçbir aşamada, vahiy ile aynı plânda ele alınamaz.

Tipik bir örnek, insanın yaratılışı meselesidir. Evet bu konuda bile paleontoloji veya biyoloji söz konusu değildir. Kur'ân'da, aksine üzerinde durulan ahlâk ve ilâhiyattır.

Şeyh Muhammed Abduh, (*Tevhid Risalesi*'nde), Peygamberlerin Rolü adını taşıyan bölümde güçlü ifadelerle şöyle diyordu:

"Peygamberlerin rolü, öğretmenlerin veya tatbiki güzel sanatlar hocalarının rolüne benzemez. Nitekim onlar bize tarih dersi vermemişler... çeşitli bilimlerin konusu olan hususları da öğretmemişlerdir... çünkü bütün bunlar maddî hayatı temin için gerekli vasıtalar arasında yer alırlar...

Peygamberlerin sözleri arasında, yıldızların durumuna ve-

ya dünyanın şekline vs... dâir işaretler bulunur... Fakat bunların tek gayesi vardır, o da, dikkatimizi ilâhî hikmetin tecellilerine çekmek veya zihnimizi bu hikmetin sırlarını deşmeye ve onun harikalarını hayranlıkla seyretmeye sevk etmektir.”

Hicr suresinde (15/28-29) insanın Kâinattaki yeri şöyle belirlenir:

“Rabbin meleklere, ‘Ben balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimdena sôcdeye kapanın,’ demişti”

Bu berrak “yaratılış” bize, şiir diliyle, hayatımızın bütün anlamını öğretmekte... Her şeyden önce bizler “yaratılmış”larız. Yani kendi kendimize “yetme” imkânımız yok. Yaratılanlar birliği ve bütünlüğü içinde yerimizi almalıyız. Demek istiyoruz ki, topraktan dünyaya gelmişiz ve bizler buradan tesadüfen veya zorunlu olarak da doğmamışız. Aksine o balçıktan çekilip çıkarılmışız ve güzellik ihsanına kavuşmuşuz. Biçimsiz olmama lütfuna ermişiz. Üstelik âhenkli, anlamlı ve güzel bir hayata dâvet edilmişiz. Aslında bu, tabiatın diğer bütün varlıklarına da ihsan edilmiştir. Fakat biz insanlar çok kutsal olan bir “emanet” aldık. Çünkü Yaradan bize ruhundan üfledi. Bu ilâhî boyut, bu müthiş hürriyet imtiyazı sadece insana armağan edilmiştir.

(b) Konunun başında belirttiğimiz üzere, Kur’ân’ı o şekilde okumak boş olacaktır. Çünkü Allah açıkça şöyle buyurur:

“Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik” (İbrâhim, 14/4; Ra’d, 13/38).

7. yüzyılda yaşayan bir millete, diyelim 20. yüzyılın bilim diliyle hitap edilmiş olsaydı, bu mesaj gerçekten de nasıl anlaşılabilirdi? Kur’ân, mesajını yönelttiği halkların tecrübelerine, basit, bazen de efsanevi bilgilerine dayanarak mera-

mını anlatır (Zaten o yüzden Allah hiçbir zaman peygamber olarak bir bilgini, bir ilâhiyatçıyı, bir hukukçuyu göndermemiştir. Aksine Hazreti Musa gibi bir çobanı, Hazreti İsâ gibi bir marangozu, Hazreti Muhammed gibi ümmîyi, kervanla iş gören bir tüccarı seçmiştir. Bereket versin! Çünkü böylelikle onlar geniş kitleler tarafından dinlenmişlerdir, sadece küçük bir topluluk veya sözümona “seçkin” tabaka tarafından değil).

İslâm'ın ilk yıllarındaki başdöndürücü yayılışının izahı, açık fikirli olmasında yatar. İslâm çeşit çeşit halkların ve başka başka inançlı insanların karşısına, onların eski dinlerini dışlayan veya zor kullanarak yok etmeye çalışan yeni bir din olarak çıkmamıştır. Tam aksine, Hazreti Peygamber'in öğrettiklerine uyarak, Müslümanlar bütün insanlara, Hazreti Âdem'in dininin temel din olduğunu, bu dinin esasının da Allah'a boyun eğmekten ibaret bulunduğunu hatırlatıyorlardı. Hazreti Peygamber gelmezden önce “Hanif” adı verilen kişilerin tuttukları yolun Allah'a boyun eğme olduğunu ve Hazreti İbrahim'in de bunun en güzel örneğini verdiğini belirtiyorlardı.

İslâm, bütün önceki vahiylerle saygı duyarak ve onları içine alarak, onları sadece bozulmalardan ve sapmalardan arındırarak, her millete gönderilmiş eski peygamberlerde aynı Allah'ın mesajını bulup kabul ederek kendisini tanıttı ve sevdirdi. Böylece Yahudiler Tevrat'ın dar milliyetçiliğinden vazgeçtiler ve İslâm'da büyük peygamberlerinin evrensel ilhamına kavuştular. Hazreti İsâ'yı hürmet edilecek büyük bir Peygamber olarak ululayan, fakat onu Allah'la aynı görmeye kalkışmayan Hıristiyanlar (söz gelimi Afrika ve İspanya'daki Aryenler'in veya İran'daki Nesturiler'in durumu böyleydi), kitleler halinde Kur'ân'ın çağrısına cevap verdiler ve İslâm'da inançlarının en güzelini buldular. Böylelikle, birkaç on yıl içinde, devasa bir imparatorluk gerçekleşti. Bu impa-

ratorluk, askeri fetihlerden ziyade, bugün “kültür devrimi” dediğimiz, yani hayatın derin anlamını keşfetme sayesinde ortaya çıkmıştır.

İslâm’ın öncüleri Kur’ân’ın her sayfasında bizi davet ettiği bu açık görüşlülük ve fikir hürriyeti sayesinde, Hindistan’ın, Bizans’ın, Eski Yunan’ın, İran’ın matema-tikten tıbbâ kadar en ileri bilimsel katkılarını tercüme, özümseme ve sindirmesini bildiler. Müslümanlar, ayrıca bu tercüme ettikleri bilgilere, İslâm imanı çerçevesinde yeni bir anlam vermek için onları yeniden köklü bir şekilde düşünmesini öğrendiler. Böylelikle onlar sadece eski bilgilerin tamamını aktaran kimseler olarak kalmadılar. Aksine Müslümanlar, yeni bir kültürün yaratıcısı oldular ve yüzyıllar boyunca bütün dünyada bu kültürün hocalığını üstlendiler.

Titrekçe kendi içine kapanma; yabancı tesirlerden korkma, bir zaafın ve bir kendine güvensizliğin belirtisidir. Sonuçta bakın ne olur: Kendi mirasının eleştirmeli bir incelemesini yapmak zorunda kalmamak için dışarıdan öğrenilecek hiçbir şeyin olmadığı zehabına kapılıdır.

Eski metinlerin sonu gelmez bir şekilde tekrarlanmaları veya şerhedilmeleri araştırmayı ve sorgulamayı ortadan kaldırır. Sonunda kurucu ataların daha az bilgi ve daha çok ışığa sahip oldukları gerçeği unutulur gider. İlk iman, doğuş yıllarındaki İslâm imanı, diğer inançlarla yüzyüze gelecek ve diğer kültürleri içine alacak kadar kendine yeterince güveniyordu. Şayet İslâm’ın yayılış çağının bir Müslümanı, Hazreti Peygamber’in bir sahabisi ve “Râşid” Halifeler döneminin bir insanı aramıza gelecek olsa, o fâtihi, o muzaffer kişi, kardeşlerini gözlerini geçmişe dikmiş olarak bulmaktan dolayı kahrolurdu. Bizleri, onun dönemi için canlı bir düşünce olan, hayatın bütün sıçramalarını dikkatle ele alan hususların bugün için ölmüş ifadelerini bitip tükenmez bir tarzda tekrarlayıp dururken görünce deliye dönerdi. Kaynağın suyu, kokuş-

muş göletlerde dura dura berbat olmuştu demek? O kaynaklar İslâm'ının, hangi firari Müslümanları, yaşanmış hayatı yaşanacak hayata tercih etmeye koyulmuşlardı?

Kaynaklara dönmek demek, hayata dönmek, kaynakların fışkırışına dönmek demektir. Yoksa gerçekleştirilmiş, ortaya konmuş, keşfedilmiş olanları tekrarlayıp şerhetmek demek değildir. Yeni sorunlara sahip çıkayım derken bu sorunları ilâçlayıp kefenlemek ve bir kadavra gibi mumyalamak hiç değildir.

Bugün, Batı dünyasında, özellikle Hıristiyanlar arasında, milyonlarca erkek ve kadın, medeniyetlerinin iflâsının ve çıkmazlarının bilincine varmışken, İslâm, açıklık ve kaynağı olan Kur'ân'ın yaratıcılık ruhuna sadık kalmasını bilirse... Yani, bütün dinlerin en “evrenseli” olması, “din konusunda her türlü baskıyı” reddeden özellik taşıması gibi, kendisini gerçek çehresiyle göstermesini bilirse... İşte o zaman İslâm bütün dünyada, İslâm yayılışının altın dönemi olan 7. yüzyıldakinden çok daha büyük yayılma imkânına sahip olacaktır. Bu yayılma gücü İslâm'da mevcuttur.

Öyleyse bir kale içine kapanır gibi İslâm'ın içine kapanıp her yanımızı siperlerle çevirmeye kalkışmamız, dışarıyla yapılacak her türlü temasa karşı, bir yığın yasaklarla, kendimizi korumaya çalışmamız cinayet olacaktır. Endişeyle ve umutla bize, biz Müslümanlara yönelen milyonlarca insanı, bugün Müslüman olmanın, her şeyden önce 9. yüzyılın bir Arab'ı, Abbasiler çağının bir Arab'ı olmak olduğuna inandırmamız veya o izlenimi vermemiz cinayet değil de nedir? Sanki İslâm sadece geçmişte yaşıyormuş gibi... Sanki İslâm, kendi içine kapanıp kalmak, sadece eski otoritelerin delilleri ve onlardan alınma sözlerle, düşünce denilince de sadece eski otoriteleri kaynak göstermek ve onların delillerini kullanarak düşünmek, bitmez tükenmez bir şekilde geçmiştekilerin şerhlerini yapmaktır gibi...

İslâm bir kale değildir. İslâm, mânevî füzeler atan bir roketatardır.

Rüzgâr esiyor, yelkenleri açalım.

Yeni dünyanın mayası olmak için, bu dünyanın bütününe çok iyi nüfuz etmek gerekiyor. Kur'ân, ölümlerin gözleriyle okunmayacak olursa, 7. yüzyılda olduğu gibi bugün de mânevî parçalanma içinde bulunan medeniyetlere tekrar yeni bir ruh verebilir. Dün, Bizans ve Pers medeniyetleri mânevî parçalanma içindeydiler, bugün ise hem Amerikan, hem de Sovyet yorumuyla Batı medeniyeti aynı dramı yaşamaktadır.

Fakat bu yeni bir ruh verme işi, Kur'ân'ın bizleri dâvet ettiği, ilk fâtihtlerin de bize örneklerini verdiği şekilde, bütün insanlık kültürüyle zenginleşmiş ve geleceğin bütün sorularına açık bir İslâm'ın taşıyıcıları olmamızı zorunlu kılıyor.

Hıristiyanlar'ın Kutsal Kitabı'nı derinlemesine bilmeyen bir İslâm vâizi, bir İslâm dâvetçisi, çevresinde hangi etkiyi doğurabilir? Oysa Kur'ân, o kutsal metinlere çok büyük bir saygı göstermekte ve Hazreti Muhammed'e, aynı Allah'tan kaynaklandıkları için onlara müracaat etme tavsiyesinde bulunmaktadır (Yûnus, 10/94).

Kur'ân'ın kınadığı "riba"nın modern şekillerini o kadar derinlemesine analiz eden ve modern dünyanın gelişmesinin bir yorumu olan gerçek Marksizm'in ne olduğundan bütünüyle habersizse, bir İslâm vâizi iş dünyasında ne derecede etkili olabilir?

Verdiği hükümler yalnızca 9. veya 10. yüzyılların fıkıh geleneklerinden ibaret kalıyorsa, bugün çok uluslu şir-ketlelerin, krizlerin, nükleer silahların, savunmanın nasıl sorunlar ortaya çıkardığını bilmiyorsa, bizleri dünya çapında bir intihara götüren pozitivist veya daha doğrusu umutsuzluk aşıl原因 büyük kültür akımlarını tanımıyorsa, günü-müzdeki dinlerde ortaya çıkan güncel yorum ve eleştirilerden, eğiti-

min bugünkü problemlerinden habersizse, bir İslâm dâvetçisi yaşayan dünyada hangi etkiyi doğurabilir?

Bütün gayri müslim dünyanın gündelik tecrübesi olan şu husus açıkça bilinmelidir ki, bir İslâm ülkesinin yukarıdaki sorunlardan derinlemesine haberli olmayan bir vâizi, bir İslâm dâvetçisi, bir gayri müslim diyarına gönderildiği her seferinde, İslâm'ı ilerletmemekte, aksine İslâm'ın imkân-larını talan etmektedir.

Kur'ân ve Akıl

Kur'ân akla bütün boyutlarını verir

Allah insanı yeryüzünde kendi “Halife”si yaparken ona vazifesini yerine getirebilecek imkânları da verdi. Yani akıl bahşetti. Kusursuz bir akıl. Sebepleri araştıran, fakat aynı zamanda gayeleri de araştıran ve her şeyde Allah'ın varlığının ve eserinin bir “işareti/âyeti”ni gören bir akıl...

Aklın görevi, insanlara daha insani bir gelecek yaratma imkânı veren sorunları ortaya atmak ve bunlara çözüm getirmektir.

Bugün, Batı'da ve Batı'nın hâkim olduğu dünyada, akıl bu rolü oynamıyor. Niçin?

Çünkü Batı'da “akıl” denilegelen şey “pozitivist” bir akıldır. Yani temel boyutları koparılıp alınmış, kötürüm bir akıl. Bu akıl artık gayeler problemini hiç ortaya atmaz, sadece vasıtalar problemiyle uğraşır. O kadar ki herhangi bir gayeye, hatta cinayetle ilgili bir gayeye erişmek için bile bugün elimizde devasa imkânlar bulunmaktadır. Sadece nasıl sorusunu sormak ve niçin sorusunu asla sormamak suretiyle, pragmatizm eylem felsefesiyle karıştırılmıştır.

Bu yolda bilim bilimcilik, teknik teknokrasi, siyaset de makyavelizm şeklinde yozlaşmış, soysuzlaşmıştır.

Bilimcilik, bilime tapınma, bir batıl itikat şeklidir. Daha doğrusu bir totaliter gericilik anlayışıdır. Şu postülataya daya-

nır: “Bilim” bütün sorunları çözebilir. Bilimin ölçemediği, deneyemediği ve kestiremediği şeyler mevcut değildirler. Bu indirgeyici pozitivizm aşk, sanatsal yaratıcılık, iman gibi hayatın en yüksek boyutlarını yok sayar.

Teknokrasi, teknik için tekniğin uyurgezerlik biçimidir. Gayeler meselesini hiçbir zaman kendine dert edinmez. Şu postülatı dayanır: Teknik yönden mümkün olan her şey temenni edilir ve gereklidir. Bu “akıl” en fena akılsızlıkları doğuruyor. Nükleer silahlar ve “yıldız savaşları” da buna dahildir. Bu bir vasıtalar dinidir.

Makyavelizm, iktidara ulaşma tekniğini tayin eden bir politikanın hayvanca uygulansıdır. Yoksa insan toplumunun gayeleri üzerine bir düşünme ve sonra da, bu gayelere erişmek için vasıtaların seferber edilmesiyle hiçbir alâkası yoktur.

Kötürüm, pozitivist aklın bu “sapmaları”, vasıtaların bulunmayışından değil, gayelerin olmayışından ötürü, dünyayı ölüme sürüklüyor.

Bugün Batı’da karşılaşılan temel problem budur: Öncelikler, gayeler, değerler, mânâ problemi... Sadece bilimler ve tekniklerin imkânları ve metodlarına değil, her şeyden önce gayelere dayanan bir derin düşünce lâzım. Yani, insanın yıkımına değil, gelişmesine hizmet etmesi için, bilimsel araştırmanın hangi hedefleri seçmesi gerekir? İlk sorun, vasıtaların keşfi demek olan deneysel bilimin, gayelerin araştırılması demek olan bilgelige (hikmete) bağlanmasıdır. Demek istediğimiz, ikinci derecedeki gayelerin daha üst gayelere doğru, yani gaye istikametinde yükseltilmeleridir. Sadece bilimi bilgelige bağlamakla kalmayıp, bilgelik de imana bağlandığı zaman, evet o zaman bilginin eleştirisi hakiki anlamına kavuşacaktır. Çünkü ne sebeplerin araştırmasına kapanan bilim, ne de gayelerin araştırmasına kapanan bilgelik, ne ilk sebebe, ne de son gayeye erişebilirler. İman aklın bittiği yerde

başlar. Daha önce değil. Kusursuz aklın, yani hem sebepleri, hem de gayeleri araştıran aklın bütün güçlerini seferber etmesinden önce değil.

Yüzyıllarca, Kurtuba'daki İslâm Üniversitesinin eğitimi böyle olmuştur.

Tastamam hürriyeti içindeki bu hareket, akli hem sınırlarının hem de postülatlarının bilincine varmaya götürür.

Artık o zaman iman, aklın tersini söyleyen veya akla baskı yapan bir unsur değil, tam aksine aklın, ilâhî boyutun zıttı olan o “kendine yeterlik” içinde kalmasını, kendi üzerine kapanmasını önleyen bir unsur olarak ortaya çıkar.

Bu yüzyılın ilk yarısında, bilimlerin gelişmesi, izafiyet ve “quanta” yoluyla, bize apaçık gösterdi ki iman, dünyanın karşısında peşinen verilmiş bir şey karşısında gibi değil, yaratılacak ve her zaman doğma süreci içinde kalacak bir eser karşısında gibi durmaktadır.

Bu yüzyılın ikinci yarısında, bizi üç dünyanın bilgelikleriyle temasa geçiren sömürgecilikten kurtulma hareketleri, Batı “aklını” izafileştirmek için çalışma imkânı vermiştir. Bu Batı “aklı”, Descartes’la birlikte gayeler üzerinde kafa yormayı dışlıyordu. Auguste Comte’un pozitivizminden itibaren de, dünyayı sadece olgular ve kanunlar boyutuna indirgediğini iddia ediyordu. Bu “akıl”, Eflâtun ve Aristo’dan beri, bir Eylem felsefesi yerine, bir Varlık felsefesi hazırlamıştır. Allah bir varlık değildir, bir eylemdir, yani Varlığı yaratma eylemidir. İnsan akli, bir varlığın yapılarının yansıması değil, devamlı yaratma eylemidir. Bizim “ürünlerimiz” ve “kurumlarımız”, bizim yaratıcı aklımızın sadece fosilleşmiş izleridir.

Akıl konusundaki tartışma, akademik bir tartışma değildir. Pozitivist, kötürüm, budanmış “akıl”, torunlarımızı katletmeye doğru gidiyor. Onu kusursuz akıl olmaya, gayeler ve anlamlar üzerinde düşünmeye zorlamak, akli, Monod’un “zorunluluk” ve “tesadüf”ünün, Sartre’ın “boş tutku” olduğunu

iddia ettiği bir hayatın hizmetçisi veya Camus'nün "saçma"sı olmaktan korunmak demektir.

Anlam ve gayeler üzerinde düşünmeyi reddetmek, insanı ilâhî boyutundan koparıp almak demek olur. O zaman artık dünya kanlı bir arenaya döner. Orada milletlerin veya fertlerin büyüme hırsları ile hâkimiyet ihtirasları, onların "terör dengeleriyle" birlikte körü körüne habire çarpışırlar. Netice veya "hâdise", o zaman Marks'ın yazdığı gibi olur: "Hiç kimsenin istememiş olduğu bir şey". Yani, bir bunalm, bir savaş, soğuk hava depolarındaki et ve yağlarını ne yapacağını bilmeyen bir Avrupa... ve açlığa mahkûm bir Üçüncü Dünya... Yahut da karşımıza bir başka şık çıkar: Asıl önemli sorun olan eğitimin gayelerini ve gayelerin eğitimini unutan eski bir doktrin savaşı...

Milyonlarca yıllık insanlık destanı bugün tepetaklak olabilir. Çünkü tarihte ilk defa bizler, bütün hayatı mahvetmenin teknik imkânlarına sahip bulunuyoruz. Meğer ki kâmil (kusursuz) bir akıl bunlara başka gayeler bulsun, bu teknikleri o gayelere doğru yönlendirmiş olsun...

Bilimler, Teknikler ve İslâm

İslâm'ın bilimler ve tekniklerle ilişkilerinin tahlilinin pratik sonuçları pek çoktur. Biz bunlardan sadece ikisini ele alacağız.

Sözümüne "teknoloji transferleri" konusunda yukarıda ileri sürdüğümüz tezler,

* Batı'yı taklit etmeyi de,

* Batı kaynaklı bilim ve tekniklerin toptan reddini de kabule lâıyk görmez.

Bu bilimler ve bu teknikler karşısındaki tavır seçmeci ve eleştirmeci olmalıdır.

(a) Seçmeci olmalıdır. Çünkü Batı tekniklerini ve araştırmalarını kendi ihtiyaçlarına göre geliştirmiştir. Örnek ola-

rak sadece Batı tıbbını alalım. Batı ülkelerinin yoğun bir şekilde kendi medeniyetlerinin sonucu olan hastalıklar konusunda yatırım yaptıkları ortadadır. Bunlar, kalp-damar hastalıkları, hayat tarzı ve ritminden kaynaklanan psikolojik bozukluklar, alkolizmden doğan hastalıklar (Fransa'da alkolizme dayalı hastalıklar, hekim ve ilaç masraflarının yüzde 40'ını oluşturur) ve daha birkaç diğer hastalıktır. O halde başka bir iklimin ve başka bir hayat tarzının daha başka hastalıklar doğurduğu ülkelerde, tıp yatırımları elbette başka alanlara kaydırılmalıdır.

Seçmeci dediğimiz bu tutum, Batı tarafından ortaya atılan bütün o oyuncaklar sözkonusu olduğunda çok daha büyük önem arzeder. Batı, bu tür oyuncakları, gerçek ihtiyaçları gidermek için değil, aksine yapay ve zararlı ihtiyaçlar üretmek için piyasaya sürmektedir.

Bu konuda bazı örnekler verelim. Kara Afrika'nın Fransızca konuşan 14 ülkesi, özel araba ithali için traktör ithalinden iki kat daha fazla dolar harcıyor. Kozmetikler ve parfümler için harcanan dolarlar, tarım malzemesi için harcanandan yüzde 50 daha fazla. Aynı ülkeler alkollü içkiler ithali için, gübre ithalinin tutarından üç kat daha fazla döviz sarfediyorlar. Gençliği aptallaştırmak ve beyinsizleştirmek için birebir olan para makineleri ile elektronik oyuncaklar ise cabası.

(b) Batı'dan ithal edilen bilimler ve teknikler karşısındaki tutum sadece seçmeci değil, aynı zamanda eleştirmeci de olmalıdır. Çünkü hiçbir teknoloji transferi masum değildir. Bilgelikten, yani gayeleri üzerinde düşünmeden koparılmış bir bilim, kendisiyle birlikte özel bir ideoloji de getirir. Bu ise pozitivist bilimciliktir, yani ölçülemeyen veya bir kavrama indirgenemeyen şeylerin hiçbir gerçekliği olmadığını savunan dünya görüşüdür. Bu da, ne ölçülebilen ne de kavramlara ve kelimelere indirgenebilen güzellik, aşk ve hayatın anla-

mının dışlanması demektir. Hayatımızı anlamından yoksun bırakmaktır. Nitekim özellikle (Amerika ve İsveç gibi) en zengin ülkelerde, en fazla intihar olaylarına rastlanmaktadır. Onlar vasıtaların yokluğundan değil, gaye-nin olmayışından ölüyorlar.

Teknikler de aynı şekilde. Teknikler bütün bütün bir hayat tarzı ve bir felsefe aktarırlar. Büyümek için büyüme ve güçlenmek için güçlenmedir bu. Bu insan anlayışı, Batı ekonomisinin ve onun sözde ekonomi "bilimi"nin gizli prensibidir. Demek istiyoruz ki bu anlayış, sadece çalışmaya ve tüketmeye indirgenmiş ve yalnızca kişisel çıkarı için harekete geçen, kısacası İslâm idealinin tam tersi bir adam tasavvur etmektedir.

Batı'nın İslâmlaşması konusuna gelince, İslâm ancak bilhassa büyüme, kültür ve iletişim sorunları başta olmak üzere, Batı medeniyetinin çözmekten âciz kaldığı meseleleri çözmeye muktedir olduğunu gösterdiği zaman Batı'da gelişip yayılacaktır.

Gelişme ve ekonomi

Ekonomiye Ahlâkî Boyutunu Kazandırarak Gelişmeyi Yönlendirmek

Batı tipi ekonomik büyüme, yararlı, yararsız, zararlı veya hatta öldürücü herhangi bir şeyi giderek daha fazla ve giderek daha çabuk üretmekten ibarettir.

* İslâm prensiplerinden hareketle, bir başka gelişme modeli teklif etme ve gerçekleştirme gücümüz olacak mı olmayacak mı?

Böyle bir mesele, sanki İslâm, kapitalizm ve sosyalizm arasından aralarından birini seçip diğerini atacağımız üç metafizik sistemmiş gibi, tarihin dışında ele alınamaz.

Metod, problemlerin doğuş sırasını gözetmemizi gerektirir: Kapitalizme nisbetle İslâm, ancak tarihinin çok geç bir döneminde, yani 16. yüzyıldan itibaren tavrı almak zorunda kalmıştı. O dönemde İslâm dünyası, Avrupa'nın sömürgeci yayılcılığının saldırısına uğrar. Avrupa, o sırada,

ilk sermaye birikimini gerçekleştirmek ve önce el işçiliği, sonra sanayi ürünleri için, zorla pazarlar açılmasını sağlamak için, kendi dışındaki dünyanın insan ve madde kaynaklarını ele geçirmeye çalışır.

İslâm daha sonra da Batı sosyalizmiyle karşılaştı. Bu, 20. yüzyılda ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oldu. Kapitalist sistemle bütünleşmiş olan Müslüman ülkeler, diğer bütün kapitalist rejimlerde olduğu gibi sosyalizmi kendileri için bir tehdit olarak görüyorlardı. Buna karşılık başka Müslüman ülkeler, sosyalizme Amerikan emperyalizmine karşı bir müttefik ve kendi ülkelerinin içinde de sosyal eşitsizlikleri azaltma ve adaleti sağlamanın bir vasıtası olarak bakıyorlardı. Öyle ümit ediyorlardı.

İşte biz ancak bu tarihî bakış açısından hareketle kapitalizmi ret veya kabul girişimlerini ve sosyalizm karşısındaki umut ve korkuları yerli yerine oturtabiliriz.

Aynı tarihî metot, tahlilin açık seçik olması için, bizi bu dini kendi içine kapanmış ve tarihin akışının dışında kalmış bir bütünmüş gibi ele alarak İslâm'dan soyut olarak söz etmekten de korur.

Şu ayırmaları net bir şekilde yapmak zorundayız:

1) Kur'ân'ın zenginlik ve mülkiyet konusundaki sonsuz ve evrensel prensipleri.

2) İslâm'ın ilk üç yüz yılı boyunca bu prensiplerin hukuki düzenlemeleri. Nitekim Emeviler döneminde ve Abbasiler'in ilk zamanlarında hukukçular, yeni tarihi şartlara uygulayabilmek için bu mesajı yorumlamışlardır. Yani, devasa bir bütün oluşturan geniş İslâm devletinin şartlarına... Bu devletin ekonomisi, Medine Toplumu'nunkinden çok daha karmaşık ve eskiden hiç görülmemiş meseleler ortaya çıkarıyordu.

3) Müslüman toplumunun altın çağında ortaya koyduğu ekonomik uygulama.

4) Batı sömürgeciliğinin doğurduğu bozgun.

5) Kendisini İslâm olarak tanıtan devletlerin şimdiki uygulamaları ve bunu gerek devam ettirmek, gerekse ona karşı mücadele etmek için bu uygulamalardan doğan ideolojiler.

Kur'ân ve Servet

Servetlerin yığılmasına ve bu servetlerin insana Allah tarafından ilâhî iradenin yerine getirilmesi için emanet edildiğinin unutulmasına karşı bütün peygamberlerin yaptıkları kınamayı Kur'ân tekrar dile getirir.

MÖ 8. yüzyılda Peygamber Amos, “fildişi yataklar üzerinde yan gelip yatanlar”ı yerden yere vurmuştu. Ardından 7. yüzyılın sonunda Yeremya ve 6. yüzyılda Hezekiel servet konusunda Allah'ın hükmünü hatırlattılar.

Hazreti İsâ hiçbir yanlış anlamaya meydan vermeyecek bir şekilde şöyle seslenecektir:

*“Zenginlerin Allah'ın melekûtuna girmesi,
bir devenin iğne deliğinden girmesinden
daha zordur” (Matta, 6/24).*

Kur'ân ise temel kanunu durmadan ilân eder:

“Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi de Allah'ındır” (Bakara, 2/116 ve 284; Âl-i İmrân, 3/109); ve daha başka âyetler).

Nitekim Tevrat'ta da şöyle deniliyordu:

“İşte, gökler ve göklerin gökleri, yer ve onda olan her şey Allah'ın olan Rabbindir” (Tesniye, 10/14).

Resullerin İşleri bölümünde (İncil'de) Aziz Pavlus da, I. Korintoslular'a mektupta (10/26) aynı şeyi söylüyordu:

“Yeryüzü ve onun doluluğu Rabbindir”.

Mülk sahibi yalnızca Allah'tır. Onun yeryüzündeki Hali-fesi olan insan, bu mülkü Allah yolunda evirip çevirmekle yükümlüdür.

Böyle bir mülkiyet anlayışının daha başlangıçta Roma hukukunun mülkiyet anlayışıyla taban tabana zıt olduğuna dikkat edelim. Roma hukuku mülkiyeti “Kullanma ve kötüye de kullanma hakkı” olarak tarif eder (Jus utendi et abutendi).

İlâhî kanuna göre, ödevler haklardan önce gelir: Mümin bu hayata sevinç, âhenk ve güç veren ve sonuç itibariyle, insanı Allah’ın Halifesi görevini yapmaya daha yeterli hale getiren, hayatın bütün nimetlerinden yararlanabilir.

Fakat bu zenginlikten yararlanma daima ilâhî gayesine yönelik olarak düzenlenir: Her şeyden önce, Allah’a âit olan bu mülkiyetin idaresi, “Mülk yalnızca Allah’ındır” ilkesinden doğan bir takım zorlayıcı kurallarla sınırlandırılmıştır. Ayrıca da insan, kendisine teslim edilmiş olan bu “emanet”ten sorumludur.

Sözgelimi insan bu mülküne keyfince sahip çıkamaz. Yani, kaprisi uğruna onu tahrip edemez. Çünkü böyle bir tutum, toplumu (ümmeti), bu toplumun hayatı için gerekli bir şeyden yoksun bırakacaktır. O mülkü israf da edemez. Zira israf, Allah’a ve topluma karşı bir hırsızlıktır.

İnsan, mülkü boş bırakamaz, onu çalışmamasıyla verimlendirmemezlik edemez. Allah’ın mülkünün idaresinin meşru prensibi zaten çalışmadır.

Mülkü üst üste yığıp biriktiremez:

“Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarfetmeyenlere can yakıcı bir azâbı müjdele” (Tevbe, 9/34).

Kur’ân’da en kötü lânet, zengin *Ebu Leheb*’e edilmiştir:

“Ebu Leheb’in elleri kurusun; kendisi de kurusun, kurudu da!”,

ayrıca cehennemın alevli ateşlerin¹ⁿ üzerinde yanacağı da haber verilmiştir (111/Leheb Suresi).

Hazreti Peygamber bu konuda mutlak bir uzlaşmazlık içindeydi. *Taberi Tefsiri*, bu âyet vahyolunduğu zaman ilk Müslümanlar'ın nasıl endişelendiklerini bize anlatır. Zenginlik dalalete/cehennemlik olmaya sevkeder mi? Hazreti Peygamber şöyle diyordu: "İçinde bir adamın aç olduğu her toplumdan Allah korumasını çeker".

Ayrıca ilâve ediyordu:

"Altın yok olsun! Gümüş yok olsun!"

Hazreti Ömer, şaşkına dönen Ümmet adına, Peygamber (a. s.)'e sordu: "Altın ve gümüş üzerinde bir lânet varsa, Senin sahabilerin kendilerine nelere sahip olmaya izin verildiğini bilmek istiyorlar."

Buna şu karşılığı verdi Yüce Peygamber:

"İzin verilen zenginlik, Allah'ı anan bir dil, minnettar bir gönül, Kocasının dinini yaşamasına yardım eden bir eştir" (*Taberi Tefsiri*, 10/118-120).

Bu ilâhî istekle tam uyum içinde bulunan bütün Kur'ân âyetleri, zenginliğin üst üste katlanmasını ve servetlerin eşitsizliğini engellemeyi hedef alırlar.

Zekât, yani gelir üzerinden değil, servet üzerinden ve serveti "temizlemek" amacıyla alınan vergi, her türlü istifi/üst üste yığmayı engeller. İlk dönemlerin hukuku, bu konuda, yalnızca iş âletlerini (bugün üretim araçları dediğimiz şeyleri) "zekât" dışı bırakır ve zekât oranını yüzde 2,5 olarak belirler. Bu kural uygulandığında, kırk sene içinde (bir nesilde) özel bir "mülkiyet" tamamiyle ortadan kalkar ve (zekât'la oluşturulan sosyal fon, toplumdaki ihtiyaç sahiplerine ve çaresizlerin yardımına ayrılmış olduğu için) bu mülkiyet bütünüyle topluma geri döner. O halde hiç kimse, sadece âilesinin mirasıyla geçirerek aylak bir hayat süremez.

Bundan başka *Taberi* (10/121), Kur'ân'da namaz farzının

zekât farzı ile aynı anda anılmayışının çok ender olduğuna dikkati çeker. Oldukça önemli bir noktadır bu, çünkü iki farzın birlikte zikredilmesi, Allah'a karşı görevlerin topluma karşı görevlerden ayrılmaz olduklarını gösterir.

Kur'ân'daki bir başka servet sınırlaması, "riba"nın yasaklanmasıdır:

"Allah alışverişi helâl, 'riba'yı haram kıldı" (Bakara, 2/275).

Burada "riba" kavramının tam anlamının ne olduğunu tartışmamız söz konusu değil. Zaten bu kavram üzerinde on dört asırdan beri İslâm hukukçuları tartışmalar yapagelmışlerdir.

Halife Hazreti Ömer İbn Hattâb şöyle diyordu:

"Kur'ân'ın vahyolunan son âyeti, "riba" ile ilgili oldu. Ve Allah'ın Resulü, bize bunun tam anlamını açıklamadan aramızdan ayrıldı." (İbn Hanbel, Said İbn Müseyyeb'den rivayet edilmiştir.)

Burada söz konusu olan riba terimi, sırf ekonomik değil, aynı zamanda ahlakî bir terimdir.

"Riba"nın "fahiş faiz" ile tercümesi hiç şüphesiz yanlıştır. Çünkü "fahiş faiz" sadece bir "aşırılığı" (bir aşırı faizi) belirtir; bir uygulamayı belirlemez, sadece bu uygulamanın sapmasını gösterir.

Daha genel olarak, "bileşik faiz"le tercüme etmek ise, keyfî bir yorumdur ve belli bir tarihi etkiyi yansıtır: Hazreti Peygamber'den bir yüzyıl önce 529'da, Bizans İmparatoru Justinien, faiz yüzdelerini indirmişti. Özellikle de, sonuçta borçluya ödünç verilen miktarın iki katından da fazlasını ödettirmeye kadar varan bileşik faizi düşürmüştü. Burada bütün eski Doğu'da hüküm sürmüş bir iktisadî gelenek söz konusudur. Nitekim bu uygulama Hammurabi Kanunları'nda da mahkûm edilmişti. Daha sonra, M.Ö. 8. yüzyılda

Mısır'da Firavun Bocchoris (720-715), "Mukavele üzerinden borç veren kimselerin, faizlerin birikmesi yoluyla, sermayeyi iki katına çıkarmalarını" yasaklamıştı.

Bu yasaklama Kur'ân'da şöyle yerini alır: "*Kat kat faiz "riba" yemeyin*" (Âl-i İmrân, 3/130).

Bu âyetteki "riba" kelimesi "fahiş faiz" olarak tercüme edilebilir.

Buna karşılık 4. surenin (Nisâ) 161. âyetinde, daha genel bir uygulama sözkonusudur. Bu âyetle, "*Yasaklandıkları halde "riba" alanlar, insanların mallarını haksız yere yiyenler*" kınanırlar.

Taberi Tefsiri (5/30), "haksız yere" ifadesini çok geniş bir tarzda yorumlar: Taberi fahiş faiz, oyun veya haksız mal edinme durumlarını tek tek sayar.

5. Surenin (Mâide) 42. âyeti, bu yasağın uygulama alanını daha da genişletir: Orada sözkonusu edilen "şüpheli alışverişler" (Taberi'ye göre, 4/239-243), fahiş faizi, hâkimlerin parayla satın alınmalarını ve her türlü gayri meşru alışverişi, yani "*karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret*" (Nisâ, 4/29) dışında kalan her alışverişi içine alır.

Şu halde şayet bizler "riba" kavramına ekonomik bir muhteva aramazsak, (Hicret'in 1. yüzyılında Emevi Hanedanı'nın kurucusu ve Mekke bankerlerinin oğlu Hazreti *Muaviye*'den, 20. yüzyıldaki "İslâmî bankalar" üzerinde görüş bildiren şimdiki teorisyenlere kadar, ilgili her tarihi dönem ve her sosyal tabaka, "riba"ya kendine göre bir ve farklı muhtevalar vermiştir), yine de, ilâhî mesajdaki âhenge uygun olarak, bunun ahlâkî bir muhtevalarını oldukça net bir şekilde gözler önüne serebiliriz. Demek istiyoruz ki, eğer tek mülk sahibi Allah ise ve insan Halife sıfatıyla bu mülkten sorumlu bir yöneticiden ibaretse, insanoğlu Allah'ın iradesini ve ümmetin öncelikli çıkarlarını bir yana bırakarak, Allah'ın mülkünü sırf kendi menfaati için kullanmak gibi bir haksızlığı

işleyemez/Allah'ın mülkünü gasbedemez. Demek ki “riba”, Allah yolunda çalışmadan artan veya başkasını sömürmek yoluyla ümmetin veya diğerlerinin zararına olarak çoğalan her çeşit zenginliktir.

Siyasî sonuçlarıyla birlikte, zenginliğin böylesine sert bir şekilde mahkûm edilmesi karşısında Mekkeli veya Medineli mülk sahiplerinin endişe ve öfkelerini anlamak hiç de zor değildir. Allah Kur'an'da, paranın siyasî bir hiyerarşi kuracağı her türlü sosyal düzeni kökten reddeder. Tam aksine Kur'an'da buyrulur ki:

“Biz bir ülkeyi helâk etmek istediğimiz zaman onun varlıklarına emrederiz, onlarsa dinlemeyip yoldan çıkarlar. Artık o ülke, yok olmayı hak eder” (İsrâ, 17/16).

Zenginler, Mekke'de de Medine'de de, Hazreti Muhammed'e hep düşman olmuşlardır. Zaten onlar bütün Peygamberlerin de düşmanları olagelmışlerdir. Kur'an'da Allah buyurur:

“Biz, herhangi bir ülkeye bir uyarıcı göndermişsek, oranın zengin ve şımarık ileri gelenleri, mutlaka, “Biz sizin getirdiklerinizi inkâr ediyoruz” demişlerdir” (Sebe', 34/34).

Hazreti Peygamber'in sahabilerinden olan “Hulefâ-i Râşidîn” olarak bilinen ilk Halifeler, gerek bu mülkiyet meselesi üzerinde, gerekse diğer bütün konularda, âyetleri “inmiş oldukları” tarihi ortamdan ve Kur'an'ın bütününden kopararak harfiyyen uygulamaya koymak yerine, ortaya çıkan yeni sorunları çözmek için bu âyetlerden ebedî prensibi bulup çıkarmasını bilmişlerdir.

Bu tavır, Kur'an veya Sünnet'in her hükmünün gerisinde, onun varlık sebebinin, bu hükmü ilham etmiş olan prensibin ve tatbik edildiği tarihi şartların araştırılıp bulunmasını gerektirir. Özellikle de daha da ileriye giderek, bu tutum-

lardan herbirinin zamanı veya mekânı çok iyi belirlenmelidir.

Açlık yüzünden hırsızlık yapmak zorunda kalmış zavallıyı değil de, onu aç bırakmış olan köle sahibini cezalandırmak suretiyle Yüce Peygamber ile Hazreti Ömer İbn Hattab'ın, Kur'ân'ın ruhuna sadık kalmak için bir âyeti harfiyyen tatbik etmemek pahasına, nasıl sosyal adaleti, mülkiyetin savunulmasının önüne geçirmiş olduklarını daha önce gördük.

Aynı anlayışla, mülkiyeti ilgilendiren bir başka mesele karşısında Hazreti Ömer İbn Hattab, Hazreti Peygamber'in öğrettiklerine sadık kalmak için, onun Sünnetini harfiyyen tatbik etmez, fakat ruhunu uygulamaya koyar. İmdi, Hazreti Peygamber, Hayber'in fethinden sonra, ganimeti dağıtmıştı. Halife Hazreti Ömer zengin Suriye topraklarını fethettiğinde, savaş arkadaşları, Hazreti Peygamber'in Hayber konusundaki tutumunu hatırlatarak, arazinin cihat etmiş ve kazanmış kişiler arasında paylaşılmasını istediler. Nitekim Kur'ân'da da şöyle deniliyordu:

"Allah size, ele geçireceğiniz bol ganimetler vâdetmiştir" (Fetih, 48/20).

Hazreti Ömer bu isteği geri çevirdi. Çünkü ortadaki tarihi durum eskisinden tamamen farklıydı. Zira zengin Suriye topraklarından askerlerine tamamiyle mülkleri olacak paylar vermek, bir asker ve toprak aristokrasisi, bir çeşit derebeylik meydana getirmek demek olacaktı. Bu ise Kur'ân'ın mesajına ters düşerdi.

Bir başka örnek daha verelim. Hazreti Peygamber, İslâm'ın güçlkle yayıldığı bir dönemde, ümmetin servetinin bir kısmının (devlet hazinesinden bir payın), maddî sorunlarından ötürü İslâm'a geçmekte tereddüt eden kimselere (kalpleri İslâm'a ısındırılacak kişilere) yardım olarak ayrılmasını kararlaştırmıştı. İslâm toplumu güçlü ve zengin hale

gelince Hazreti Ömer bu uygulamaya son verdi. İslâm'a katılmalar akın akındı ve bu bazen de maddî çıkarlar yüzündendi. Burada da Hazreti Ömer, geleneğe (Sünnet'e) harfiyen uymak yerine, Kur'ân'ın ruhuna riayet etmişti. Büyük Halife, insanları menfaat yüzünden şahadet getirmeye teşvik etmek istemiyordu.

İslâm Devleti Büyüdükçe

Buna karşılık, Mekke bankacılarının mirasçısı Hazreti Muaviye, iktidarı ele geçirip gelişmiş şehir Şam'a yerleştiği zaman, İslâm "ümmeti"nin hayat şartları derin değişmelere uğrar:

* Medine Halifeliğinin seçimle yürüyen sisteminin yerini kraliyete, babadan oğula geçmeye, hanedana dayanan bir iktidar alır.

* Tüccarları ve bedevileriyle küçük Medine Toplumu, yerini bir asır sonra, devasa bir devlete bırakır.

* Bu devletin başşehrine altın oluk oluk akar.

* 694 yılında Emevi Halifesi Abdülmelik, İslâm'ın yayılışıyla ortaya çıkan geniş "ortak pazar"ın işlemesi için gerekli bir İslâm parası bastırır.

Böylece, Hicret'in ilk üç yüzyılı boyunca, ticari alışverişler, miras hükümleri, mülkiyet hakkıyla ilgili bütün konularda titiz bir hukuk anlayışı hazırlanır. Bütün bunlar, Kur'ân'da oldukça mütevazı bir yer işgal ediyordu. İlâhî kanun, Kur'ân'da, az karmaşık bir toplumun sorunlarına ebedî bir cevap getiriyordu. Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde, yeni ekonomiye dini bir meşruluk kazandırmak için, hukuk biliminde ve Hazreti Peygamber'e atfedilen hadislerde, Kur'ân'ın sıkı ahlâki prensipleriyle uzlaşma yolları veya düzenlemeler aranır:

* Bir "hadis" Hazreti Peygamber'e, malını savunurken ölenin şehit olacağını söyler.

* Bir başka hadisçi, para biriktirmenin ancak 4.000 dirhemi aşınca gayrı meşru olacağını ileri sürer.

* Hazreti Muaviye, “zekât” mecburiyetinde indirim yapmaya çalışır.

Hazreti Abdullah bin Abbas da, Hazreti Peygamber’den bir hadis naklederek, ümmete bırakılacak servet miktarını üçte birden dörtte bire düşürmek istiyordu.

Hazreti Ebu Said el-Hudri, Hazreti Peygamber’den tamamiyle farklı bir hadis aktarır: “Allah’ın Resulü bize mülkiyetin çeşitli şekillerini bir bir anlattı. Nihayet bizler, hiçbirimizin daha büyük bir mülkiyete sahip olmaya hiç hakkımız olmadığını anladık” (Müslim, Cilt, 3, bölüm 702, 4. 290).

Yüce Peygamber’in sahabisi Hazreti Ebu Zer, hüküm-dara karşı çıkmak cesaretini gösterdi. Fakat diğer hukukçular ve ilâhiyatçılar, şahsî olarak verilmiş olan sadakaların miktarını da “zekât”tan sayarak, “zekât”la temizlenmemiş servete karşı lâneti hafifletmeye çalıştılar. Oysa, Allah’ın iradesi, Kur’ân’da apaçık bir şekilde ifadesini bulmuştur:

“Ne sarfedeceklerini sana sorarlar. İhtiyaçlarınızdan artanı verin, de” (Bakara, 2/219).

Şu halde, gerek şahsî, gerekse tek bir âile yararına yapılacak her türlü servet biriktirme reddedilmiştir.

İslâm ve kapitalizm

Yukarılarda sergilediğimiz bu prensiplerin aksine, yüzyıllarca aşırı hoşgörölü bir anlayış sürdü gitti. Ticaretin ve pazarların gelişmesi, “riba”nın mahkûm edilmesi konusunda gitgide daha müsamahakâr yorumlara sevketti.

Bu gelişim hakkında, eşsiz bir otoritenin tanıklığı, bize İbn Haldun tarafından *Mukaddime*’sinde verilir. İbn Haldun şöyle yazar:

“Allah her türlü servet birikiminde ölçü olarak kullanılmak üzere, değer ölçüsü olarak iki madeni, yani altın ve gümüşü yarattı. Dünyadaki pek çok insan için sahip olunan servet ve edinilen mal işte bu iki maden üzerinedir. Bazı durumlarda, diğer tür mallar edinilirse de, (neticede) bu iki kıymetli madeni (daha büyük miktarda) elde etmek gayesiyledir. Diğer ticaret mallarının tâbi olduğu, altın ve gümüşün ise hiçbir zarar görmediği, pazar kurlarının çalkantılarından yararlanarak onlar bu gayelerini gerçekleştirebilirler. Altın ve gümüş

her türlü kazancın, her türlü servet ve mülk edinmenin temelidir.”⁽¹⁾

Biz burada, Kur’ân’daki “riba” yasağından tam anlamıyla çok uzaklarda bulunuyoruz. Bu, gündelik hale gelmiş bir ticari uygulamanın ideolojik aklanışıdır. *İbn Haldun* bize, Hicret’ten itibaren 7 yüzyıllık İmparatorluktan sonra ortaya çıkan şekliyle ticaretin tarifini de verir:

“Bilmek gerekir ki ticaret, başlangıçtaki fonun büyümesiyle gerçekleşen bir kazanç arayışıdır. Bu iş, ticaret malları ucuza alınıp daha pahalıya satıldıkları zaman meydana gelir. Ticaret malları ise, köleler, hububat, hayvanlar veya kumaşlardan ibarettir. Bu büyümeye “kâr” adı verilir. Bu kâr, ticaret malını depolayarak ve pazar râyiç fiyatlarındaki dalgalanmanın yukarıya doğru çıkmasını bekleyerek elde edilir. Bu işlemler büyük kâr getirir. Söz konusu ticaret malını, talebin çok kuvvetli olduğu bir başka bölgeye naklederek de yine oldukça yüklü kâr sağlanabilir. Nitekim ihtiyar bir tâcir, kendisine ticaretin özünü soran birine şu cevabı veriyordu: Bunu sana iki kelimeyle özetleyeceğim: Ucuz al, pahalı sat, ticaret yapmış olursun. Böylece o bizim anlatageldiklerimizi bu şekilde açıklamış oluyordu.”⁽²⁾

Roma hukukunun ve Batı’nın kapitalist uygulamasının etkisiyle, üretim araçlarının (yani kişisel çaba göstermeden, başkalarının çalışmasını sömürerek, kısacası “riba” yoluyla serveti arttırmaya imkân veren vasıtaların) mülkiyeti de dahil, özel mülkiyet dokunulmaz bir hak haline gelir. Hanefi Mezhebi tarafından Emeviler döneminde hazırlanmış bir “gelecek”i ileri sürerek Osmanlı İmparatorluğu, kamu yararı için istimplâki ancak 1885’te kabul etmiştir. Oysa Kur’ân, de-

(1) *İbn Haldun, Mukaddime*, c. 3, Böl. 5, s. 785-786

(2) *age*, cilt 3, Bölüm 5, s. 807-808.

vamlı olarak kamu yararının fert menfaatinden önce geldiğini ısrarla belirtir. “Zekât”, bu sosyal yardımlaşma gereğinin tipik kurumudur. Çünkü “zekât”, hem bazılarında servet birikimini, hem de diğerlerinde mahrumiyeti önleyen bir sosyal aktarma (transfer) yoluyla zenginliği “temizleme”ye mecbur eder. Topluluğun hayatı için zorunlu tabii zenginlikler, özellikle de su, tuz, otlaklar, ateş bireysel olarak mülk ediniemez.

Gıda maddelerini istif etmek ve vurgunculuk yapmak haram kılınmıştır/yasaktır.

Bütün bu hükümler mülkiyete getirilen sınırlamaları vurgularlar. Tâ ki mülkiyet zarar verici suiistimallere meydan veremesin.

Allah, ganimetin paylaşılmasından zenginleri çıkarmak ve bu ganimetin onlar tarafından istif edilmesine karşı uyararak suretiyle, toplumun ve toplum içindeki en yoksul insanların bu önceliğinin ana formülünü verir. Kur’ân’da şöyle buyrulur:

*“Allah’ın fethedilen memleketler halkının
mallarından peygamberine verdikleri;
Allah, Peygamber, yakınlar, yetimler,
yoksullar ve yolda kalmışlar içindir;
tâ ki içinizdeki zenginler arasında
elden ele dolaşan bir devlet olmasın”* (Haşr, 59/7).

Mülkiyet, Kur’ân’da, (Roma hukuku ve kapitalist Batı uygulamasında olduğu gibi) mal sahibinin keyfine bırakılmış bir hak olarak değil, aksine mülkiyeti sadece Allah’a âit malın idaresinde bir sorumluluk olarak görülmüştür. Bu idare, ancak Allah’ın düzenini hâkim kılmak gayesi güttüğü zaman meşrudur. Allah’ın Halifesi olarak insanın asıl görevi de zaten budur.

İslâm toplumunun altın dönemlerinde başlayan (İbn Hal-

dun'un bu konudaki şahadetini daha önce gördük), ardından da Batı kapitalizmiyle uzun süreli bir birlikte yaşama ve karşılıklı etkileşme dönemi içinde, iyice su yüzüne çıkan Kur'ân'ın bu mülkiyet anlayışından giderek uzaklaşma, İslâm âlemini Batı sömürgeciliği karşısında çok zayıf ve çok dayanıksız duruma düşürmüştür.

Kapitalizmin Açtığı Uçurum

Fransızlar ve İngilizler başta olmak üzere Avrupalı sömürgecilerin rakip ihtirasları, İslâm "ümmeti"ni rakip iştihalarına ve kuvvet oranlarına göre parça parça böldükleri zaman, en zengin tabakalar arasında kendilerine "işbir-likçiler" buldular. Bu "işbirlikçiler", sömürgecilerin ticaret yoluyla girmelerini, sanayilerini yerleştirmelerini ve pazarlarını yaygınlaştırmalarını kolaylaştırarak zenginleşmeye hazırıldılar.

Modernleşme ile Batılılaşmanın sürekli olarak birbirine ? karıştırılması, imtiyazlı kesimleri Batı kapitalizminin hayat tarzıyla ve ekonomik sistemiyle bütünleşmeye sevketmiştir.

Mısır'da Mehmet Ali'nin politikası, bu eğilimin çarpıcı özelliğini taşır. 19. yüzyılın büyük reformcuları bile, politik alanda, Fransız parlamenter sistemini tehlikeli bir şekilde, "şûrâ" ile bir tuttular. Oysa ki "şûrâ"nın ancak iman sahibi insanlar için bir anlamı vardır. Batı tipi "demokrasi" ise, insanın ilâhî boyutunu sistemli olarak gözardı eder. Batı demokrasisi istatistiğe, vekâlete dayanan ve yabancılaştırmış bir demokrasidir. Bu demokraside kamuoyu, bütün "iletişim araçlarını" varlıklıların hizmetine veren gerçek iktidar, yani para iktidarı tarafından istenildiği gibi yönlendirilir.

Ayrıca dönemde banka sistemi Ezher Uleması'nın "fetva"larıyla meşrulaştırıldı..

Ülkeler bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra, servet eşitsizlikleri büyümeye devam etti. İktidarın ve servetin imtiyazlı kişileri, klâsik sömürgeciliğin nöbetini devralan Batılı

kuruluşlar ve çokuluslu şirketlerin girişini kolaylaştırmak için isimlerini paravan olarak verdiler. Bundan dolayı da hayli ödüllendirildiler tabîî.

Sistem haline getirilen bu ahlâki bozukluğu devam ettirebilmek için en sırtı pekler, çocuklarını Amerikan “business schools/ticaret akademileri” veya Avrupa ülkelerinin “iktisadi bilimler” denilen fakültelerine gönderdiler. Oralarda onlara, matematik denklemleriyle dolu, aslında ise, “riba”nın bütün çeşitleri üzerine kurulmuş, kapitalist Batı ekonomik sisteminin meşruluğunu savunan bir ideolojiyi benimseten sözümona bir “iktisat bilimi”ni öğrettiler. Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Samuelson’un yazdığı ders kitabında özetlenen ve bütün kapitalist âlemde evrensel olarak okutulmakta olan bu sözümona bilim, Adam Smith’ten beri “klâsik” denilen ekonominin postülatlarına dayanır. Bu postülatlara göre, bir toplum sadece bir iş düzenidir/bir çalışma kuruluşudur. Bu toplumda insan yalnızca üretici, tüketici ve sırf şahsî çıkarı için iş yapan varlıktır. Oysa böyle bir anlayış, Kur’ân’ın toplum ve insan anlayışına taban tabana zıttır.

Kapitalizmin teorisi, bir uygulamanın haklı çıkarılmasıdır.

Pazarda rekabete ve ferdin çıkarının mutlak önceliğine dayanan bu uygulama, Hristiyanlığın bozulması sonucunu doğurdu. Yani, insanın bütün etkinliklerinin —hiç değilse prensipte— Allah’ın iradesine göre düzenlendiği bir sistemi çökertti. Bundan böyle (Rönesans hümanizminin örnek olarak yücelttiği) eski putatapar Yunanistan’daki gibi, (artık Allah değil de) insan her şeyin merkezi ve ölçüsü oldu. İnsanın ilâhî boyutunun körelmesi, her türlü mutlak değerinkârı ile sonuçlandı.

İnsanoğlu, Allah’ın mutlak kudretini Firavunvari cile geçirme iddiası taşır. Bu iddia, Marlow’un “Faust”unda nefis bir şekilde ifade edilir: “İnsanoğlu, güçlü beyninle, bir Tanrı,

bütün tabiat güçlerinin sahibi ve efendisi ol.” Bir yüzyıl sonra, Descartes insana şu hedefi gösterecektir: “Tabiatın hâkimi ve sahibi olmak.” Machiavel, milleti faaliyetimizin bizatihi gayesi yapar, zafere kavuşmaya imkân vermeleri şartıyla bütün çareler mübahtır. İngiltere’de ise Hobbes, “İnsan insanın kurdudur” diyerek böyle bir dünyanın en yüce kanununu verecektir.

Neticede, insani birliğin ve mutlak değerleri kabul etmenin tek mânevî dayanağı olan Tek Bir Allah’a iman reddedilmiş olduğu için, geriye artık sadece fertlerin, grupların ve milletlerin hâkimiyet hırslarının, zevk ve ihtiraslarının, bü-yüme tutkularının vahşice, gaddarca ve kanunsuzca birbirleriyle çarpışmaları kalır. Teknik gelişmenin, özel-likle de tahrip tekniklerinin gelişiminin halihazırdaki düzeyinde, “barış” adı verilen şey, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği gibi iki “süper güç” arasındaki “terör dengesi”nden başka bir şey değildir.

? Bu şekilde dünyanın iki “blok” etrafında kutuplaşmasına varılır. Bu “bloklar”ın içinde güçlü bir devlet diğer devletleri “uydu” haline getirir. Bu uydu devletler, birinin veya diğerinin himayesini kabullendikleri için, iki “büyükler”den birinin yörüngesinden çıkamaz. Çağımızın büyük faciası işte budur.

Amerika Birleşik Devletleri’nin safında yer almak, Amerikan bankalarındaki sermaye mevduatıyla, Lâtin Amerika ile Üçüncü Dünya’nın köleleştirilmesine ve İsrail saldırılarının paraca desteklenmesine katkıda bulunmak demektir. Yahut da, şâyet borç almak zorundaysanız, alınan her borç için, Dünya Bankası veya Milletlerarası Para Fonu’nun (IMF) istediği siyasî şartlara katlanmanız demektir.

Eğer bu etkiden kurtulmak için Sovyetler Birliği’ne yönelinecek olursa, aynı tip siyasî baskılara maruz kalınır: Diğer “büyük”e karşı askeri üs vazifesi görmek ve bu yeni “dost”a siyasî sadakat garantileri vermek gibi.

Vietnam veya Afganistan örnekleri, askerî yollarla kabul ettirilmeye çalışılan bu köleliğin sadece en uç noktalarıdır. Çoğunlukla bu kölelik ekonomik yollarla zorla benimsetilmektedir.

Bir yandan İslâm dünyası, diğer yandan da kapitalizm ve sosyalizm arasındaki ilişkiler meselesini işte bu somut tarihi çerçeve içinde gündeme getirebiliriz.

Gerçekçi Bakış Açısına İhtiyaç

Gerçekte, her iki “blok” karşısında alınan tavırlar İslâm prensiplerinden hareketle belirlenmemişlerdir.

İslâm dünyasındaki imtiyazlılar, müslüman olarak değil, bütün kapitalist ülkelerdeki gibi, imtiyazlılar olarak, imtiyazlarını kaybetme korkusuyla komünizmi lânetlemişlerdir.

Yoksullar —ve onların sözcülüğünü yapan aydınlar—, Marksizmi müslümanlar olarak değil de, ezilenler ve sömürülenler olarak benimsemişlerdir.

Berikiler de ötekiler de dini, kendi tercihlerini haklı göstermek için bir bahane olarak kullandılar. Berikiler de ötekiler de devamlı olarak Marks’ın düşüncesini (ki hiçbiri ciddi olarak incelememiştir), tilmizlerinin dogmatik yorumları (ki bunlar da uygulamadaki sonuçları bakımından değil, sadece söz planında ele alınmışlardır) ile ve son olarak da Sovyet politikası ile karıştırırageldiler (bu arada Sovyet politikası yönetici sınıflar tarafından korkuluk olarak kullanılmış ve hiçbir zaman muhalifler tarafından Marksizmin bir ihaneti olarak ilân edilmemiştir).

İslâm ve sosyalizm

İslâm dünyasında yapılan Marksizm ve Komünizmin tenkid, Batı dünyasının imtiyazlı sınıfları tarafından bir asırdır geliştirilen bütün tenkitlerin aynen tekrarından ibarettir. Öyleyse bu tenkitlerin İslâmî bir tenkitle hiçbir alâkası yoktur. Söz konusu tenkitler imtiyazlarını tehdit eden her şeye karşı duydukları büyük korku yüzünden bütün ülkelerin yönetici ve varlıklı sınıfları tarafından zorla kabul ettirilmişlerdir.

Müslüman olsunlar olmasınlar, bütün tuzu kuruların ortaklaşa ortaya attıkları bu tenkitler üçe indirilebilir:

- * *Allahsızlık,*
- * *Materyalizm*
- * *Sınıf mücadelesi.*

Allahsızlık

Gerek Batı'da gerekse İslâm âleminde bir asırdan beri, Marks'ın "Din halkın afyonudur" sözü bir korkuluk gibi kul-

lanılıp duruyor. Marks bunu 1844'te yazıyordu. O sırada bütün Avrupa'da "Kutsal İttifak" hüküm sürüyordu. Katolik kiliseleri ile her millettten hükümdarların, sömürüye ve baskıya boyun eğmeyen halkların her türlü özgürlük isteklerine ve eylemlerine karşı, aralarında kurdukları bir ittifaktı bu. Sosyal adaletsizliğe karşı başkaldıran herkese "boyun eğmeyi" vaaz etmek suretiyle, dini ideoloji önleyici/bastırıcı bir rol oynuyordu.

Şu halde Marks tarafından, 19. yüzyıl ortalarında, Katolik dininin bu şekilde tenkidi tamamiyle yerindeydi.

Ne var ki Katolik Kilisesine bu tenkidi yöneltmeden on satır önce Karl Marks, meseleye daha geniş bir tarihi perspektiften bakarak, din "insanoğlunun hem çaresizlik ifadesi, hem de bu çaresizliğe protestosudur"⁽¹⁾ diye yazar.

Şayet din protesto ise, demek ki o her zaman ve her yerde bir "afyon" değildir. Aksine din, aşağılananlar ve onurları kırılanların isyanının bir mayası ve bir tohumu da olabilir. Bunun bir örneği, Marks'ın en samimi dâvâ arkadaşı Frederic Engels tarafından verilir. Engels, "Almanya köylülerinin savaşı" üzerine yazdığı kitabında verir bu örneği. Souabe köylülerinin silâhlı ayaklanmasıydı bu. 16. yüzyılda oldu. Köylüler, bir Hristiyan ilâhiyatçısı olan Thomas Munzer'in çağrısına kulak vermişlerdi. Munzer'in parolası şuydu: "Allahım, Senin ilâhî adaletin için savaş!" Engels ve Marx bu dini hareketi, "19. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa'nın tanıdığı en ileri devrimci program" olarak görürler. Yani, Marks ile Engels'in "Komünist Manifestosu"nu sunmalarına kadar düzenlenebilmiş en ileri program olarak kabul ederler.

Materyalizm

Marks, "Kutsal Aile" kitabında, 18. yüzyıl Fransız filozofları-

⁽¹⁾ Karl Marks, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Tenkidi".

nın metafizik materyalizmini tenkit ederken, sadece “tarihi materyalizm”den söz eder. Burada da, çağının gerçeğine bakmak gerekiyor: Marks, kapitalist toplumda, ekonominin tarihin motoru olduğunu müşahade eder. Kapitalist toplum materyalisttir ve Allahsızdır. Marks bu toplumu böyle tahlil eder ve bu konuda da, daha geniş bir tarihi perspektiften bakarak, kölelik, derebeylik ve kapitalizm gibi bütün sınıflı rejimlerde, bunun hep böyle olageldiğini gösterir.

Onun için, Marx’ın “tarihi materyalizmi”, Grekler’in ve onların ardından da Descartes’in ikiciliğine/düalizmine karşı bir polemiktir. Onlar, dünyayı sadece ideaların/düşüncelerin yönettiğini iddia ederek tarihi çarpıtıyorlar ve madde ile ruhu kesin olarak birbirinden ayırıyorlardı.

Bu idealist tarih anlayışına karşı Marks, organik bir tarih anlayışı ileri sürer. Bu anlayışta ruhla beden, madde ile madde dışı, fikir mücadeleleri ile menfaat kapışmaları birbirlerinden ayrılmazlar.

Buna karşılık kapitalist toplumda, idealist bir yalanla saklanmış, fiilen var olan gerçek bir materyalizm hüküm sürmektedir.

Sınıf Mücadelesi

Sınıf mücadelesi Marks’ta bir parola, ulaşılması gereken bir hedef değildir. Bir durum saptaması ve sınıf mücadelesini bitirmeye bir çağrıdır. “Komünist Manifestosu”nda Marks, “günümüze kadarki” tarihin sınıf mücadelesi tarihi olduğunu belirtir. Marks’ın hedefi “sınıfsız toplum”u gerçekleştirmek için işçi sınıfını örgütlemektir. O halde, Marks’ın projesi, sınıf mücadelesini sürdürmek değil, tam aksine ortadan kaldırmaktır.

Güçlü Bir İslâmî Tavır

Marksizmin sözde “İslâmî” tenkidi, genellikle, imti-yazlarını

tehdit eden bir harekete karşı, bütün Batılı gericilerin ileri sürdükleri bu delilleri köleler gibi tekrarlamaktan ibarettir.

Meseleleri basite indirgeyen polemikçilerin dayandıkları tek “kaynaklar”ı, Sovyetler’in en alt fikir düzeyindeki insanlar için yayınladıkları eserler ile seçme parçalardan oluşmuş birkaç derleme kitaptır.

Bu tenkit şekli, bu tenkidi yapanları kısırlaştırır. Çünkü onlara, Marks’ın düşüncesinde canlı olanla ölmüş olanı ayırdetme imkânı vermez.

Sadece şu bir iki örneğe bakalım:

* Marks, sermayenin ilk birikimi üzerindeki araştırmalarında sömürgeciliğin sermayenin büyümesi için neden gerekli olduğunu göstermiştir. Onun bu tesbiti, bugün bizim Batı kapitalizminin büyüme sisteminin neden evrenselleştirilemez olduğunu anlamamıza imkân verir. Çünkü böyle bir büyüme sistemi dünyanın beşte biri tarafından dünyanın beşte dördünü sömürülmesi anlamına gelmektedir.

Marks, kendisinin 1844 Elyazmaları’nda, çalışmanın yabancılaşmasının derin bir analizini yapar. Kapitalist rejimdeki mekanizmalarla, ücretlinin yaptığı işin doğrudan doğruya insani boyutlarından nasıl yoksan bırakıldığını vurgular. Emegın tesbitinden, çalışma yöntemlerinin düzenlenmesinden, çalışmanın semeresinden yararlanmaktan nasıl mahrum edildiğini anlatır.

Bu araştırmayı ekonomi plânına kaydırarak Marks, “Kapital” adlı kitabının ilk cildinde, paranın çalışmadan yavru-lamasını sağlayan mekanizmaları “ticaret malı putçuluğu” adı altında tahlil eder. Bu tahlilde, “riba”nın modern şekillerinin incelenmesi açısından zengin bir katkı bulunmaktadır.

Bütün bunları bilmemek, Emeviler ve Abbasiler devrinde yaşamış fıkıhçıların hükümlerinden alınma soyut yasak-lamalar içine hapsolup kalmak demektir. Gelişme modeli veya çokuluslu şirketlere karşı mücadele gibi, bugünkü Müslü-

manlar için can alıcı nitelik taşıyan, fakat o fıkıhçıların zamanında adından bile bahsedilmeyen şimdiki sorunları çözmede o dönem fetvalarının yararı yoktur.

Nitekim günümüzün pek çok İslâm ülkesinde, eski Fransız veya İngiliz işgalcinin kanunları ile Kur'ân'ın hukuka dâir 220 kadar (ki bunlardan 20 tanesi ceza hukukuyla ilgilidir) âyetinden çıkarılmış ve en dar anlamıyla alınmış bir "şeriat"ı özel hukuk şeklinde yan yana uygulama durumuna düşmüştür... Batı'dan alınma bir hukuk ile Hicret'in dördüncü yüzyılından itibaren donmuş bir "şeriat"ın ortaya çıkardığı bu şizofren hukuk anlayışına son vererek, bir 20. yüzyıl "fıkhi" ortaya koymak yerine, Batı'yı taklit ve geçmişi taklit ne şimdiki yaşamaya ne de geleceği kurmaya imkân verir.

Komünizm aleyhtarlığının ve efsanevi bir "Marksizm"e karşı körü körüne lânetler yağdırmanın, gerçek anlamda İslâmî hiçbir yanı yoktur. Bunlar sadece, bunu söyleyen kimse-lerin kapitalist dünyayı benimsediklerini ve onun ideolojisini paylaştıklarını gösterir. Aynı şekilde İslâm'ın sosyalizmle bir tutulması da yüzeysel bir anlayıştır. Bu da genellikle, yine baştan savma bir şekilde, Marksizme bir İslâm kisvesi giydirildiğini ve Amerika Birleşik Devletleri ile kapitalist Batı'nın etkisine direnmek için, Sovyetler Birliği nezdinde bir müttefik arama yolunun seçildiğini gösterir.

Bir tarihi girişim metodolojisi ortaya koymada, yani bir toplumun ve bir dönemin çelişkilerini tahlil etme sanatı ve bilimini hazırlamada ve bu tahlilden hareketle o çelişkileri aşma imkânı verecek projeyi bulmada, Marks'ın Marksizminin bize nasıl yardım edebildiğini gördük.

Tabii bu, Marks'ın kendi döneminin toplumu hakkında yaptığı derin tahlilde kullandığı formüllerin tekrar edilmesini değil, aksine bizim dönemimizin problemlerini çözmek için onun metodundan ilham alınmasını gerektirir.

Ayrıca bu, Marks'ın düşüncesinin kendi dönemi ve kendi

çevresi içinde ele alınmasını zorunlu kılar. İşte o zaman, bu düşüncenin sınırları ve tehlikeleri daha iyi görülecektir.

(1) Marks'ın dönemi, kapitalizmin yükselen aşaması dönemi idi. İngiltere'de Owen'in, Fransa'da Saint-Simon'un veya Almanya'da Karl Marks'ınki olsun, o devrin çeşitli sosyalizmlerine güçlü bir üretimci eğilimi aşılayan da zaten bu olmuştur. Sözgelimi, Marks'ın bütün kaygısı kapitalizmin ilişkilerini aşmaktır. Çünkü bu kapitalizmin sosyal yapıları, üretici güçlerin gelişmesini köstekliyordu.

Marks'ın, 19. yüzyılda İngiliz kapitalizminin büyüme kanunları konusunda, ağır sanayiye öncelikli gelişmesi sayesinde yaptığı keşif, tasvire dayalı bir kanundur. Sovyetler Birliği'nin yaptığı gibi, bunu 20. yüzyıl sosyalizminin gelişmesinin normlara dayalı bir kanunu haline getiren dogmatik genelleştirmecilik, bazı Müslüman ülkeleri, bu büyüme modelini benimsemeye ve sonunda ihtiyaçlarına uygun düşmediği ortaya çıkan aşırı endüstriyel devleşmeyi uygulamaya sevk etmiştir.

(2) Aynı şekilde, Marksizmin sadece 19. yüzyılda değil, aynı zamanda Batı'da doğmuş olduğunu unutmayalım. Ayrıca Marksizmin, Alman felsefesi, Fransız sosyalizmi, İngiliz ekonomi politikası gibi, başlıca kaynaklarının hepsinin de Batılı olduklarını hatırdan çıkarmayalım. Marksizmin analizleri, Batılı olmayan bir kültür üzerine mekanik bir şekilde yapıştırılamazlar. Çünkü, bu Batılı kaynaklarının herbirinin özelliği, insanın aşkın/ilâhî boyutunu inkâr etmektir. Bu boyutu tanımayan bir sosyalizm, kötürüm bir sosyalizmdir. Oysa, Allahsızlık, ister Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, bir çeşit devlet dini olarak ilân edilmiş olsun (ki bu tutum Marks'ın düşüncesine ters düşer. Çünkü o, "Allah'ı kararnamelerle ortadan kaldırmak" iddiasında bulunan devrimcilerle alay ediyordu), isterse Allahsızlık, Batı kapitalizminin siyasetinin bütün gerçek uygulamasına az çok temel teşkil etmiş olsun,

insanlıktaki insana özgü olan bu şeyi yani Kur'ân ifadesiyle “*Ruhundan ona üfleyen Allah'ı*” (Secde, 32/9) inkâr, bir toplumu iflâsa mahkûm eder.

(3) Üçüncü sınır: 19. yüzyılın Batı kapitalizmi, işçi sınıfının baş döndürücü gelişmesiyle kendisini göstermiştir. O yüzden Marks, işçi sınıfında, kendini kurtararak bütün toplumu da kurtarabilecek ve geleceği biçimlendirecek en kuvvetli kesimi görüyordu.

Marks, Toplumda köklü bir değişiklik gerçekleştirmek için, bir “proletarya diktatörlüğü” tasarlıyordu. Oysa, kapitalist ülkelerde bile, işçi sınıfının egemenliği gitgide daha az belirgindir. Batılı olmayan ülkelerde bu, daha da azdır. Japonya hariç, o ülkelerde köylü sınıfı nüfusun en büyük kesimini oluşturur. Avrupa’da endüstriyel gelişme, 19. yüzyılda, gitgide proleterleşmiş köylü sınıfının zararına olarak ortaya çıkmıştır. Batılı olmayan ülkelerde, tarım problemlerini, bütün sonuçlarıyla (gıda yönünden kendi kendine yeterlik, dünya piyasası karşısında bağımlılığı artıran tek cins ürüne dayalı tarımın mecburen gerilemesi, vb...) birlikte, öncelikle çözümlenememek demek, yerli olmayan, üstelik de uyumsuz yabancı modellerden alınmış bir gelişme yoluna girmek demek olacaktır.

Kısacası, şâyet blokların öldürücü mantığı, Sovyetler Birliği ile kısmî anlaşmaları gerekli kılrsa bile, unutulmaması lâzımdır ki, Rusya’nın temel hedefi sömürgeciliğe karşı çıkmak değil, aksine dünyanın kuvvet dengeleri içinde kendi gelişimini sağlamaktan ibarettir. Bloklardan birine körü körüne bağlanmak, temel hedeflerden biri olamaz. Aksine temel hedef, blokların intihar mantığını kırmaktır.

Sistemlerin İflası

Amerikan tipi kapitalizmle Sovyet tipi sosyalizmin çifte iflâsı aynı sebeplerden ileri gelmektedir:

* Büyümenin meyvelerinin dağılımı farklı olsa da büyüme konusunda iki sistem de aynı miktar (kemiyyet) anlayışa sahiptir.

* İki sistem de aşkınlığı (ilâhî boyutu) gözardı etmektedir. Her ikisi için de insan, gerek kapitalizmdeki birey veya bireysel çıkarlar sözkonusu olsun, gerekse Sovyet tipi sosyalizmdeki Parti veya Devlet sözkonusu olsun, evet insan, her şeyin merkezi ve ölçüsüdür. İnsanın bu “kendine yeter oluşu”, Allah’ın yüceliğinin zıttıdır ve Allah’ı yok saymadır.

Bu ilâhî boyut gözardı edildiğinde, yani sosyal ilişkilerin düzenleyicisi olarak geriye fertlerin ve grupların rekabet eden ve çarpışan çıkarlarından başka bir şey kalmadığında, şiddet gerçek kanun haline gelir. Bunu gizlemeye çalıştıkları uydurmalar neler olursa olsun bu hakikat değişmez. Bu uydurma, ister klâsik liberalizmin, “herkes kendi çıkarı peşinde koşarsa, bütünün âhengi kurulmuş olur” şeklinde ileri sürdüğü ve sayesinde gerçekleşeceğini iddia ettiği o sözde “gizli el” sözkonusu olsun, isterse Parti ve Devlet’in ortak mutluluğu bilinçli olarak plânladıklarını savunan sözümona “bilimsel sosyalizm”in gizli eli sözkonusu olsun...

Birinci yol, orman kanunlarının geçerli olduğu bir bireyciliğe götürür. İkincisi ise bir karınca yuvası totalitarizmine.

Gayri insani bir tarihin bu iki farklı yapısı dışında, yani bu iki çıkmazın dışında, yalnızca İslâm’ın Kur’ânî vahyi, geleceğe, güleryüzlü bir geleceğe, yani ilâhî bir geleceğe doğru yol bulmamıza inkân verebilir.

İslâmî bir gelişme anlayışına doğru

Önceki sayfalarda sunduğumuz bu tarihî manzara bugün karşımızda duran problemlere cevap bulmak için görevimizin ne olması gerektiğini daha iyi belirlememize yarayacaktır.

Bu tarihî manzaradan çıkaracağımız ilk sonuç apaçık bir şekilde şudur: Biz, doktrinler, kurumlar ve siyasetlerin tek parçadan oluşan iki grubu ile karşı karşıya değiliz. O yüzden, birini seçip diğerini atmak zorundaymışız gibi, evet veya hayırla cevap veremeyiz. Tam aksine, Hicret'in ilk yüzyılındaki İslâm toplumunun yaptığını yapmalıyız. O Müslüman toplumu, iki süpergüce (Sasani İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu'nun en büyük kesimine) yaklaşıp onları içinde erittiği ve ayrıca Hint, İran, Grek ve Roma gibi büyük ve eski medeniyetlerle temasa geçtiği zaman, onlara yeni bir hayatın ruhunu vermişti.

Çünkü onlarda ilk imanı yeniden yeşertmişti. Yani Tek Allah'ın, Yaradan'ın çağrısına onları kayıtsız şartsız cevap vermeye sevkeden o ilk imanı, o fitrî inancı ateşlemişti. Çün-

kü Allah'ın birliği, insanî birliğin temeliydi. İşte davet bu yolda yapılmış ve onun için başarılı olunmuştu.

O zamanlar İslâm, kendi kimliğini kabul ettirmekle kalmamış, aynı zamanda, imanından aldığı güvenle, başkalarına da açılmasını bilmişti. Seçmeci ve eleştirmeci yolla geçmişin büyük kültürlerine kapısını açmıştı. Üstelik, iman ufku içinde belli bir değişime uğratarak, kendinden önceki büyük imparatorlukların siyasî ve iktisadî görüşlerini bile özümsemesini bilmişti.

Yeni tarihi şartlar içinde, evrenselci ruhunu, açık fikirliliğini ve fetihci ruhunu İslâm'a yeniden vermek istiyorsak, ilk dönem İslâm'ının bu örneğini takip etmeli, o çabayı sürdürmeliyiz.

Batı dünyasında bile binlerce insanın bilincine varmaya başladıkları çağımızın temel sorunu, beş yüzyıldan beri Batı tarafından geliştirilmiş olan büyüme modelidir. Bu büyüme modeli faydalı, faydasız, zararlı ve hattâ öldürücü herhangi bir şeyi gitgide daha fazla ve gitgide daha çabuk üretmekten ve bu üretimi piyasaya sürmek için sahte ihtiyaçlar icat etmekten ibarettir. Artık bu model, gerek kapitalist uygulaması, gerek sosyalist uygulaması, gerek Amerikan tarzı ve gerekse Sovyet tarzıyla olsun, bütünüyle iflâs etmiştir.

Şu halde İslâm'ın geleceği meselesi çok basit ve çok açık terimlerle ortaya konmaktadır: İslâm geleceğe, ya bakışlarını geçmişe çevirmiş halde, yani Emeviler ve Abbasiler zamanında geliştirilen hukuki meseleler hakkındaki şerhleri ve şerhlerin şerhlerini geveleyip durarak, geri geri girecektir. Yahut da İslâm, dünyayı evrensel bir intihara sürüklemeyen yeni bir büyüme modeli meselesini çözmeye muktedir olduğunu gösterecektir. Böylelikle de, İslâm, Bizans ve Pers imparatorluklarının çökmesiyle ortaya çıkan problemleri, Hicret'in 1. yüzyılında, nasıl çözüp ihtişamla yükselmişse, çağımızın meselelerini de çözüme kavuşturarak yeniden şahlanacaktır.

Şimdinin ve geleceğin bütün meselelerinin halledilmiş olduğuna ve günümüzün meselelerine cevap verebilmek için geçmişin formüllerini ezbere bilmenin yeteceğine gururlu bir şekilde inanmak kadar hiçbir şey, Kur'ân'ın dinamik dünya görüşüyle asla bağdaşmaz.

Oldukça dikkate değer bir konudur: Kur'ân'ın "Allah'ın Sünneti" adını verdiği konuda, yani ilâhî mesajların sürekli olarak insanlığa iletilmesi hususunda, Allah asla bir "hukukçu"yu peygamber olarak seçmemiştir. Aksine binlerce basit adama, mesajı kendi dillerinde ve kendi anlayış düzeylerinde götürmesi için sade bir adamı, yani Hazreti Musa gibi bir çobanı, Hazreti İsâ gibi doğramacı işçisini, Hazreti Muhammed gibi ümmî bir küçük kervancı tâciri tercih etmiştir. Fakat bu sade adamlar, zenginlerin ve güçlü kişilerin öfkelerini o peygamberlerin üzerine çekecek kadar insanların hayatını altüst edebilecek güçteydiler.

Kapitalizm ve sosyalizmin bugünkü sorunlarına ve her ikisinin yaşadığı Batı tipi büyümenin ana meselesine İslâm, skolâstik ve kitabî şerhlerden hareketle değil, aksine basit ve temel masajından yola çıkarak cevap getirebilir.

Peygamberler Allah tarafından bütün insanlara, onların ilâhî boyutlarını, yani insanların ilâhî bir yanlarının olduğu ve bir ümmet olmaları gerektiğini hatırlatmak için gönderilmişlerdir. İlâhî boyutu hatırlamak demek, Bir ve her şeyin Yaratıcısı olan Allah'ın varlığının tasdiki ve bu Allah tarafından vahyedilmiş mutlak değerlerin kabul edilmesi demektir.

Halife olarak, yeryüzünde sonuçlarını gerçekleştirmekten sorumlu olduğumuz "Tevhid"ın, yani Allah'ın Birliği'nin bu tasdiki, pratik bazı uygulamaları ihtiva eder.

Her şeyden önce, Allah Tek Yaratıcı ise, insanlık birdir. Bu ise, sözgelimi, Batı'nın millet kavramını reddetmemizi gerektirir. Çünkü millet kavramı İslâm'ın herkese açık "üm-met", yani iman topluluğu kavramına ters düşer.

Yine bu birliğin gereği olarak, kapitalizm kökten reddedilir. Çünkü kapitalizm, her halkı, üretim araçlarının sahipleri ile bu sahipler tarafından emekleri sömürülen işçiler olarak ikiye bölmektedir. Aynı şekilde, bir Müslüman için, Allah'ın yerine, ferdi her şeyin merkezi ve ölçüsü yapan kapitalist sistem kadar, insanın ilâhî boyutunu hesaba katmayan her sosyalist sistem de reddedilir.

Bu, hiçbir şekilde, kapitalist Batı'nın tekniklerini ve tenkitçi ruhunu ve Marksizmin kapitalist sömürü hakkındaki haklı eleştirilerini toptan geri çevirmemiz anlamına gelmez. Marks'ın ilk hedefi olan, sosyalizmi, araçlarıyla (üretim araçlarının sosyalizasyonu) ile değil, amaçlarıyla tarif etmesini de yabana atmamızı gerektirmez. Ona göre sosyalizmin amacı, herkesin kendisindeki bütün yeteneklerini tamamiyle gösterebilmesi için ekonomik, politik ve kültürel şartları oluşturmaktır. Aslında bu görüş, Allah'ın her varlığa kendisini tam olarak gösterme gücü verdiğini belirten Kur'ân mesajı bütünüyle bağdaşmaktadır.

Batılı Ekonomi Anlayışı

Ekonomi nedir?

Ekonomi,

* Servetin üretiminin, yani iş ve iş tekniklerinin;

* Servetlerin tüketiminin, yani ihtiyaçların ve bunların tarihi gelişiminin;

* Servetlerin dağılımının, yani sosyal ilişkilerin ve bu dağılımın doğurduğu eşitsizliklerin incelenmesidir.

“Klâsik” denilen kapitalist ekonominin ve Marksizmin ortak karakteri, ekonomiyi saf bir “pozitif” bilim olarak ileri sürmesidir. Onlara göre, ekonomi tabiat bilimleriyle aynı metodlara bağlıdır. Neticede, ekonomi, insanlar arasındaki ilişkileri eşyalar arasındaki ilişkiler sözkonusuymuş gibi ele alıp inceler.

Klâsik (yani kapitalist) “ekonomi bilimi”nin ve “bilimsel” denilen “sosyalizm”in bu ortak inancı, gerçekte itiraf edilmiş bir insan anlayışına dayanır:

* Klâsik “ekonomi bilimi”ne göre, sırf menfaatinden dolayı harekete geçen ve yalnızca üretici ve tüketici boyutuna indirgenen bir “homo ecomomicus” vardır.

* “Bilimsel” denilen “Sosyalizm”e göre, insan kavramı daha bir zengindir. Adam Smith veya Ricardo gibi, Karl Marks için de toplum, esas itibariyle bir çalışma düzenidir. Ne var ki Marks’a göre bu çalışma, kapitalist sistem yüzünden “yabancılaşmış”tır.

Çünkü bu sistemde işçi, bu çalışmanın asıl insani boyutlarından yoksun bırakılmaktadır. Yani bu çalışmanın gayesi- nin tesbiti, bu çalışmanın düzenlenişi ve bu çalışmanın me- yvesinden yararlanma, ücretlinin zararına olarak, (ferdi ve ko- lektif) kapitalistin mülkiyeti ve imtiyazı haline gelirler. Tıpkı eski zamanlarda derebeyinin toprak işçisine veya efendinin kölesi aleyhine gelişmesi gibi.

Fakat, iki bakış açısında da, servetlerin pay edilmesi farklı şekilde tasarlanmakla birlikte, servetin miktar yönün- den artan üretimi, “kendi kendine yetme”siyle kibirlenen bir adamın Faust’çu ve “Firavunvârî” ihtirası olarak devam et- mektedir. Bu adam, Allah karşısında bir bağımlılığı bulundu- ğu bilincinden yoksundur. Kendisinininkinden yüksek bir ira- deye boyun eğmek gereğini duymamaktadır. O’nun “işaret-le- rini/âyetlerini” bulup çıkarmaya çalışma, O’nun çağrılarını duyma ve bunlara cevap verme ihtiyacı hissetmemektedir.

Böyle gözükapalı bir insan anlayışından hareket eden Ba- tı ekonomisi, (kapitalist veya “sosyalist”) bütünü itibariyle, şu öldürücü çelişkilere sürüklenmiştir:

* İhtiyaçlar, düzensiz ve şiddetli bir şekilde, hızla çoğal- mış ve sadece güçlenme ve büyüme isteğiyle yönlendirilen bir üretimin gereklerine göre ayarlanmıştır. İhtiyaçların miktar

yönünden bu artışı, kaynakların gelişimiyle ters orantılı olarak ilerlemektedir, çünkü:

* **Kaynaklar** zıt bir kanuna, yani entropi kanununa boyun eğerler. Aynı kâr için üretimin gerekleri yüzünden yine düzensiz bir şekilde sömürülmüş ve saçıp savurulmuş olan bu kaynaklar, hammadde kaynaklarının tükenmesi ve tabiatın kirlenmesi yüzünden durmadan azalıyor.

Aynı şekilde, şu iki hususta da ters yönde ve körü körüne bir gelişme gözleniyor:

* **Teknikler:** Hâkimiyet ihtirası ve büyüme hırsının itmesiyle, teknikler bizi, silâhlarımızla, yeryüzündeki her türlü hayat izini silebilecek imkânlarla donattılar. İşte bu güce “gelişme” adını verdiler, yaratma gücü olmaktan çok yok etme gücü olarak görünmesine rağmen... çünkü,

* **Eşitsizlikler:** Üleşimdeki eşitsizlik habire artıyor. Özellikle de sanayileşmiş ülkelerle diğerleri arasındaki eşitsizlik...

Çünkü milletlerarası bir iş bölümü, “Üçüncü Dünya”nın insan ve madde kaynaklarını yağmalamaya, hammaddeler ile mamul maddeler arasında gitgide artan ve eşit olmayan bir değiş tokuşa, tuzu kuruların artık yapmak istemedikleri işlerde çalışmak üzere, en yoksul kesimlerin göç etmelerine, sömürüye, baskıya ve dünyanın dörtte üçünü açlığa sevk etmektedir.

İslâm’ın Ekonomiye Bakışı

Ahlâkın karşısına sözümona “saf bilim”i koyan ekonomik sistemlerin pozitivizmine karşılık, ideal bir İslâm ekonomisinde, ahlâk ile ekonomi birbirinden ayrılmaz.

Ütopya adına bilimi veya iman adına akılcılığı saf dışı bırakmak asla sözkonusu değildir. Tam aksine, akıllı en üstün işlevlerinden koparıp kötürüm bırakmamak sözkonusudur: Çünkü akılcılık, herhangi bir gayeye erişmek için en etkili

vasıtaları bulmak'tan ibaret değildir, aynı zamanda ve her şeyden önce gayeyi seçmek'le de görevlidir.

İslâm'ın bilim anlayışı, aklın bu iki kullanımının sıkı birlikteliğinden yola çıkar. Aklın bu iki kullanımını özetlersek, şöyle diyebiliriz: Sebep ve neticeleri birbirine bağlayan ve bize eşyaya hâkim olmanın teknik *vasıtalarını* veren hareket ile alt *gayeler*'den daha üst *gayelere* doğru yükselen hareket...

Diğer insanlarla ilişkiler, kaynaklarını Allah'la olan o kutsal ilişkilerden alırlar: Nitekim, en basit işlerimizde bile, sözgelimi pazardaki bir alışverişimizde dahi, hile yapamayız, aldatamayız. Çünkü karşımızdaki insanın göremeyeceği bu hilenin veya bu aldatmanın, Allah'ın gözünden kaçmayacağı-nı biliriz.

Ekonomik hayatın bütün cephelerine işte bu insan ve dünya görüşü yön verir.

Kapitalizmin en son hedef olarak gördüğü tüketim, İslâm açısından, ilâhî bir hedefe ulaşmanın sadece bir vasıtasıdır. Bu ilâhî hedef ise, insan hayatı için, insanın Allah'ın "Halifesi" rolünü tam mânâsıyla oynamasına imkân verecek en elverişli şartları hazırlamak ve Allah tarafından kendisine bahşedilen bütün yeteneklerini rahatça göstermesine fırsat vermektir. Allah'ın kendisinden beklediklerini en iyi şekilde karşılayabilmesi için insana azami zaman ve enerjiyi temin etmektir.

"Business school/Yüksek Ticaret Okul"larının öğrettikleri şeylerin hepsi, yani pazarlar meydana getirmek ve yapay da olsa ihtiyaçlar doğurmak için, reklâm, şartlandırma, pazarlama yoluyla aldatma gibi, üretimin çıkarlarına hizmet etsin diye, insanın dünya ile ilişkilerini soysuzlaştıran bütün bu aldatma sanatı, bir İslâm ekonomisi içinde yasaktır.

Sözgelimi reklâm, İslâm ekonomisinde, "tüketim toplumları"ndaki haliyle görülemez, yani rakibi yenmenin bir âleti

olamaz. Reklâmın yerini, bizim ihtiyaçlarımızı, arzularımızı, özlemlerimizi “insanileştirecek” bir eğitime ve bilgilendirme sisteminin alması gerekir.

“Tüketimi kamçılarlamak” için yapılan “veresiye satış”, tüketiciyi ayartıp hayali bir hükümlanlık kurmaya sevkettiği için bir İslâm ekonomisinde [teşvik göremez.]

Üretim düzeyinde de aynı şey sözkonusudur.

Bir halkın ihtiyaçlarına cevap veren ürünleri imal etmek için sermayenin kullanılması demek olan yatırım, aynı kaygıyla zorunlu kılınmıştır.

Afyon veya tütün tarımı yapılmasına ve gençliği beyinsizleştirmeyi hedef alan oyuncakların imal edilmesine, bunlar büyük kazançlar sağlasa dahi, İslâmî bakış açısından müsaade edilemez.

Dahası da var. Nükleer tekniğe veya silâhlanmaya yatırım yapmazdan, herhangi bir kararı almazdan önce, mali veya teknik imkân ve vasıtalar manasına gelen sadece “nasıl ?” sorusunu değil, aynı zamanda bu tür teşebbüslerin ilâhî bir gayeye hizmet etmeleri ve insani neticeleriyle ilgileri açısından “niçin ?” sorusunu da sormak gerekir.

Bir hayat tarzı değişikliği içeren tüketim, üretim, mübadele ve üleşim sistemindeki bu yönelişleri tepeden, doğrudan ve zorla kabul ettirmeye kalkışmak, hakiki bir İslâm ekonomisine doğru geçiş dönemi içinde, sözkonusu değildir. Devlet teşvik edici ve caydırıcı vasıtalarla sahiptir. Kaynak ve kredi yardımı yapmak, vergiler ve fiyatların birbirine bağlı hareketiyle, yatırımların plânlanması, radyo ve televizyonun imkânlarından bol bol yararlanarak kitlelerle haberleşme, onlarla görüşüp bilgilendirme gibi çarelerle devlet bu işi yürütür. Böylelikle yenilikçi bir İslâm’ın insanı hazırlanmış olur: Bu insan, her yaptığı işte “Allah’ı hatırlayan”, Allah’ın sorumlu bir yöneticisi, “Halifesi”, gibi davranan, Allah’ın kendisini hem kendi, hem de başkalarının kaderinden sorum-

lu tuttuğunun bilincinde olan, bilimleri ve teknikleri yürekli-likle özümsemek zorunda olduğunu bilen ve yeryüzünde Allah'ın düzenini kurmaktan başka gayesi olmadığını düşünen bir insandır. Bu anlayış, bilimlerin ve tekniklerin ilerlemesine katkıda bulunulmasına asla karşı değildir. Tam aksine, Allah'ın ve insanın hizmetinde olmaları şartıyla, bilim ve tekniklere en büyük destek sağlanır. Ne var ki bu anlayış, sırf kazanç için kazanç formülüne temelden karşıdır. Kazanç kavramı, bir İslâm ekonomisinde, başlı başına bir gâye, başkasının çalışmasının artık değeri ve sömürüsü olarak değil, bir işletmenin kulların ve Allah'ın hizmetinde iyi idare edilmesini ve etkililiğini ölçme âleti olarak varlığını sürdürebilir.

İslâm'ın bakış açısı içinde insan, Marksizmin ilke olarak ileri sürdüğü gibi, Tanrı değildir. Kapitalist ekonominin kendisini yozlaştırarak indirgemeye çalıştığı basit bir nesne de değildir. Bir toplumun, diğer herkesle eşit bir üyesidir:

“Bütün müminler, bir tarağın dişleri gibi birbirlerine eşittirler”.

“Allah katında en değerli olanınız,

Allah'a karşı en dindar davrananınızdır

İnsanlara karşı da en âlicenap olanınızdır”.

Bu iman topluluğunun, bu “ümme”nin genel hedefi içinde, maddî olanla manevî olan birbirinden ayrılamaz ve bunların her ikisi de en son hedef dikkate alınarak, yani Allah'ın rızası gözetilerek değerlendirilir.

Her alanda birliği gerekli kılan “Tevhid”, yani ilâhî birlik, sadece bir gerçek değil, aynı zamanda bir harekettir: İnsanın bütün isteklerini ve imkânlarını gayelerine göre yönlendirme hareketi. Zaten “fıtrat” demek “tabiat” demek değildir, aksine Allah yolunda sürekli kendini aşmaya yönelen bir yaşayışın “ölçüsü” veya “kuralı” demektir. Allah'ın yolunda olmak demek, insani birlik yolunda olmak demektir. Yani, insanın in-

san tarafından her çeşit sömürüsüne ve milletler arasındaki her türlü rekabete karşı, bütünün birliğini savunup yüceltmek demektir. Halife Hazreti *Ömer İbn Hattab*, barış kurulmaz, sınırları, gümrükleri, ticaret ve mübadeleye engel her şeyi kaldırdı, böylelikle İslâm “üm-metî”nin kocaman bir “ortak pazar”ının nasıl olabileceğinin örneğini verdi.

İnsanın tabiatla ilişkilerine yine aynı dini inanç yön verir. Çünkü Allah’ın yeryüzündeki Halifesi olan insan, tabîî dengelerden, bugün adına “çevrebilim” dediğimiz şeylerden sorumludur. Allah tarafından yaratılmış olan tabiata saygı, onu tüketmeye veya kirletmeye manidir. Bu saygı, çölleşmeyi artırmak suretiyle toprağın kısırlaştırılıp tüketilmesini, yeraltı kaynaklarının düşüncesizce yok edilmesini, denizin canlılarını veya atmosferin ozonunu mahvetmeyi önler. Kısacası, bu saygı, dünyamızın yağmacısı ve tahripçisi, Batı büyüme modelinin alıp götürdüğü bugünkü facia noktasına asla sevk etmez.

Özetle İslâm ekonomisi, Batı ekonomilerinden çok daha geniş bir insani alanı kapsar: “Ümmetin” yönetimi konusundaki düşünce, ilâhîyattan tutun da ta çevrebilime kadar uzanır.

İslâmî Bir Uyanış

Yalnızca İslâm’ın geleceği değil, kendi teknik gücünden ötürü yıkım tehdidi altındaki dünyanın geleceği de, bugün İslâm’ın yaratıcı gücünün hakiki bir uyanışına bağlı bulunuyor.

Bu uyanış herbirimizin göstereceği gayrete bağlıdır. Sadece gelenekleriyle değil, prensipleri ve ruhuyla da İslâm’ı yaşamak gerekiyor. Hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, ataların ocağına sadık kalmak demek, onları küllerini muhafaza etmek değil, aksine alevini taşıyıp aktarmak demektir.

İslâmî bir kültür devrimi

Pozitivizme ve Bireyciliğe Karşı, Bir Kültür Değişimi Gerçekleştirmek

Nedir Kültür?

Kültür, bir insan topluluğunun tabiatla diğer insanlarla ve Allah'la ilişkilerini kurduğu ve dile getirdiği; bilim, teknik ve sanatlarında, ekonomik düzeninde ve kurumlarında bu ilişkileri yansıttığı üslûptur.

Batı kültürü,

1) Greko-Romen (Yunan ve Roma)

2) Jüdeo-Kretiye (Yahudilik ve Hıristiyanlık)

gibi iki temel kaynaktan doğmuş olduğunun bilincindedir.

Batı kültürü, olağanüstülük ve üstünlük duygusunu bu iki ana kaynaktan miras almıştır.

Eski Yunanlılar, “medeniyetin” tek sahibinin kendileri olduklarını düşünüyorlardı. Onların dışında ise, “barbarlar” yaşıyordu. Euripides bu “barbarlar”ı köleliğe lâyık insanlar

olarak değerlendirecektir. Aristo da, kölenin konuşan hayvandan başka bir şey olmadığını söylecektir.

Romalılar da aynı görüşü paylaşıyorlar ve egemenliklerini de bu kavrama dayandırıyorlardı. Onlara göre, Roma ve Roma vatandaşları, sınırlarıyla çevrili İmparatorluk ve bu sınırların dışında kalan “barbarlar” vardı.

Ezra ile Nehemya’dan itibaren Yahudi geleneği “seçkin millet” gibi ırkçı bir yorumla kendisini gösterir.

Kendini bu “seçim”in mirasçısı olarak gören ve (Petrus’un 1. mektubu, 2/9): “Sizler, seçilmiş ırk... kutsal milletsiniz”, görüşünde olan Hristiyanlık, Haçlı Seferlerine ve sömürgecilığe en iyi manevî desteği sunacaktır.

Günümüzdeki Batı kültürüne, bilimlerde pozitivizm ve insani ilişkilerde de bireycilik egemendir. O yüzden artık Batı kültürü hayata ve tarihe bir anlam ve bir amaç veremez.

Bu kültür Batı’yı merkez kabul eder. Kendisini tarihi atılımların tek merkezi ve değerlerin tek yaratıcısı olarak gören Batı, kendisinininkinden başka gelişme modeli tasavvur edemez. Onun için, kendisinin takip ettiği tarihi yörüngeyi izlememiş olan bütün halkları az gelişmişler olarak tanımlar.

Bu kültür, gerçek (fiilî) bir Allahsızlığı sinesinde barındırır. İster Doğu ülkelerindeki gibi resmen ilân edilmiş Allahsızlık, isterse Batı ülkelerindeki gibi adı edilmeden uygulanan Allahsızlık olsun, evrensel olanın, bütün bireysel çıkarlardan üstün tutulduğu hakiki bir “topluluk”un canlı prensibi olan Tek Allah’ın “unutuluşu”, sonuçta vahşice birbirine saldıran bireyler ve grupların çıkar ve ihtiraslarının ve hâkimiyet hırsı ile büyüme tutkularının dizginsiz bir şekilde ortalığı kaplamasına sebep olmuştur.

Mutlakın anlamını muhafaza eden ve şahsî hayatını Hazreti İlsâ’nın yüce sevgi kanununa göre yaşayan bir azınlığın deruni hayatı dışında kalan Batı dünyası Allah’tan yoksun bir dünyadır.

Bu azınlık, bir “hıristiyan” toplum meydana getirmeye asla muvaffak olamıyor. Tabiata nisbetle insanın ilâhî boyutunu ve insana nisbetle de Allah’ın yüceliğini, bizzat prensibi icabı, reddeden bir dünyanın demir kanunlarına bile bu azınlık boyun eğdiremiyor. Allah’tan yoksun bu dünya, yerini hakiki bir çok tanrıcılığa, yani putçuluğa bırakmıştır.

Bizim Batı dünyamız sadece Allahsız değildir. Aynı zamanda çok tanrılı, yani putçudur. Her fert ve her grup, artık bizzat kendi arzusuna bir Allah niteliği veriyor. Çünkü her fert ve her grup parayı, iktidarı, tekniği, cinselliği, mil-leti, ideolojiyi, başlı başına bir gaye, mutlak bir değer, sahte bir etobur ilâh olarak görüyor. Bu konularda öylesine fanatikleşiyor, öylesine vahşileşiyor ki, diğer her türlü “değeri” ve yayılmasına engel olan diğer her insani varlığı acımadan tepeleyip geçiyor.

Paranın bütün hazlara ve bütün iktidarlara ulaşma imkânı sağladığı toplumlarımızda, kapitalizmin başından itibaren, *Hobbes* gibi ileriye gören beyinler, bu iştahın ve bu rekabetlerin toplumu “herkesin herkese karşı açtığı bir savaş”a götürdüğünü gördüler. Bu savaş, ya en güçlülerin en küçükleri mahvettikleri veya yuttukları ticarî veya sınâî rekabetler şeklinde ortaya çıkıyordu. Veya bu savaş, herbiri ağırlığını koyduğu zaman toplumun tıkanmasıyla sonuçlanan, kamu yararı aleyhinde bile olsa, kuruluşlarının zaferi için kendilerine âit zorlama vasıtalarıyla meydan okuyan mesleki kuruluşların istekleri şeklinde kendisini gösteriyordu. Bu çıkar çatışmalarından ve saldırgan zorlamalardan doğan sonuç, kimsenin istemediği bir şeydir ve kör bir büyümenin intihara sürükleyen sapmalarına götürür. Bu kör büyüme içinde en yoğun yatırımlar, en çok kâr getiren alanlara yapılır: İnsani gaye taşımayan bir sistemin tâbi olduğu kanun gereği, insanın gelişmesini değil de, mahvedilmesini hedefleyen silâhlanma, nükleer silâhlar ve uzay gibi alanlar.

Aynı şekilde, fertlerin ve grupların doyumsuzluklarını dizginleyen ilâhî bir davranış “prensibi”nin olmayışı, diğer bütün sahalarda da benzeri sonuçlara götürür: Nitekim iktidar olmak için iktidar olmak, totaliter despotizmdir veya orman kanununun geçerli olduğu bir “demokrasi”nin yalanlarıdır. Ayrıca bu, yerini alıp hüküm sürebilmek için hasmını yere sermekten başka gayesi olmayan, dolayısıyla insani çehreli, güler yüzlü projeler taşımayan partilerin birbiriyle mücadelesi veya hükümet darbesi ve nankör askeri liderlerin diktatörlüğü demektir.

Aşktan koparılan, biyolojik hazza indirgenen, tam anlamıyla insani ve ilâhî boyutundan yoksun bırakılan cinsellik, “başkası” ile en derin ilişkinin “şiiirsel” dili olmaktan çıkar. Artık başkasını sevmek, ona âşık olmak niteliğini kaybeder. Yalnızca kendini sevmek ve kendi yapayalnızlığı içine gömülme haline dönüşür.

Millet... şu geçmişin mirası... Yani, fetih girişimlerine, ırkçılığa, sömürgeciliğe “Hikmeti Hükümet/Devlet Menfaati İcabı” tezine vahşice tapınmaya, özellikle de savaşa “ma-nevî bir koku” verme amacı güden kısıkança korunmuş ticarî pazarları ve tarihî efsaneleriyle millet...

Sanat için sanat, yani insanî veya ilâhî mesajı olmayan ve bütün modalara olduğu gibi bütün pazarlamalara da elverişli olan sanat. Teknik için teknik, yani herhangi bir gayenin hizmetine sunulmuş güçlü vasıtalar. Dogmatizm ve mezhebe, yeni haçlı seferlerine ve yeni engizisyonlara dönüşen ideoloji...

Bu saydıklarımız, Allahsız bir dünyanın çok tanrıcılığının, puta tapıcılığının ve “kaos”unun bazı görüntüleridir. Ve vahşi ormana dönüşen dünyamızı dolduran nice sinsi sahte tanrılar... Kur’ân’da belirtilen “yerdeki ve gökteki bu kaos/bu bozulmayı” altedebilmek için, insanların vicdanlarında artık hiçbir mutlak ölçüye imanın kalmadığı bir dünya... Hiç-

bir ferdin veya hiçbir özel grubun maksadına bağımlı olmayan mutlak bir ölçünün bulunmadığı bir âlem...

İşte kendisini Yunan-Roma ve Yahudi-Hristiyan geleneğinden gösteren ve “üçüncü miras” olan Arap-İslâm mirasını reddeden bu Batı kültürünün çıkmazının asıl sebebi budur.

Daha derin ve daha canlı yanlarıyla bu kaynağa, yani İslâm kaynağına yeniden kavuşmak, Batı kültürüne bunalımını yenme ve sınırlarını parçalama imkânı verecektir.

Çünkü, kendisini bugün hasta bir toplum yapan çöküş ve sapmalarının ötesinde İslâm, dinlerin en “evrensel”idir. İslâm, dinlerin en “evrensel”idir, çünkü Yahudiler Hazreti İsa’yı Mesih olarak kabul etmiyorlar; Hristiyanlar Hazreti Muhammed’i bir Peygamber olarak tanımaktan kaçınıyorlar; Kur’ân ise Hazreti Muhammed gibi Hazreti İbrahim, Hazreti Musa, Hazreti İsa’yı da aynı Allah’ın Elçileri olarak görür ve Allah’ın bütün halklara elçiler göndermiş olduğunu belirtir.

İşte ancak bu şekilde, tam anlamıyla insani ve evrensel bir cemaat meydana getirilebilir. İster bu topluluk bir Kilise veya bir “din adamları” kitlesi, isterse ilâhiyatçılar veya “hukukçular/fakihler” olsun, hiçbir kısmî topluluk, Allah’ın hükümlerinin bu dünyadaki temsilcisi (jan-darması) veya kendisine keyfince yönetme veya yasaklar koyma hakkı verecek mutlak hakikatin sahibi olduğunu iddia edemez. Her Müslüman Allah karşısında, aracısız olarak bizzat kendisi sorumludur.

Allah’ın birliğini doğrulayıp benimsemek, bir durum tespiti değil, bir davranıştır. “Tevhid”, basit bir gerçek değildir, yani bir tek Allah’ın var olduğu hükmü değildir. Bir taahhüttür, ilhamını hayatımızın bütününden alan bir davranış prensibidir. En önemsiz ve en gündelik bile olsa her davranış, dünyayı canlı bir birliğe dönüştürecek evrensel topluluğun ortaya çıkması için, yeryüzünde Allah’ın bu hikmetini gerçekleştirme görevi taşır.

Önemli olan Allah'ın birliğine “inanmak” değildir. Asıl önemlisi, bu düzensiz dünyada, “Allah yolunda” mücadele ederek, o imanı isbatlamaktır. Hem de her düzeyde. Yani iktisattan ahlâka ve siyasete, bilimden sanatlara kadar her alanda.

İslâm'ın, yani bütün dinlerin ortak paydası olan o “Allah'a boyun eğiş”in bu evrensel bakış açısı içinde, şu ilişkiler ancak bu şekilde kurulup gerçekleştirilebilirler:

* Tabiatla yeni ilişkiler: Allah insanı yeryüzünde “Ha-li-fe”si yapar, dolayısıyla da insanî ilişkilerdeki adalet kadar tabiatın dengelerinden de onu sorumlu tutar. Kendisinde taşıdığı Allah'ın bütün “işaretleri/âyetleri” ile donanmış bu tabiat olan saygı, çevre bilime dini bir dayanak verir.

* İnsanlarla yeni ilişkiler: Bireyciliğin aksine, Müs-lümanın topluluk anlayışı, herkese bütün diğer insanlardan kişisel olarak sorumlu olma bilinci verir.

* Allah'la yeni ilişkiler: Allah, sosyal ve özel hayatın bütün boyutlarında varlığını bütünüyle hissettirir. Böylece de Allah'ın birliği (“tevhid”) inancı, ekonomik, sosyal ve politik bütün insani ilişkilere yön verir. Böyle bir “tevhid” inancı, milletler, gruplar veya saldırgan bencillikler gibi bütün bölünme veya ayrılık şekillerine karşı savaş açmaya zorlar.

“Sizin bu idealleştirdiğiniz İslâm nerede? Hele şunu bir dünya haritasında gösterin!” diyerek gelecek hakkındaki bu bakış açılarını alaya almak kolaydır.

Cevap basittir: Hiçbir yerde değil, fakat buna karşılık kitapta ve milyonlarca erkek ve kadının gönlündedir o.

Tıpkı, hiçbir toplumda somut olarak kendini göstermeyen ve sadece bir kitapta ve milyonlarca erkek ve kadının kalbinde yaşayan Hıristiyanlık gibi.

Bununla birlikte, ortak geleceğimizin inşasında canlı bir taş vazifesi görmek için o gönüllerden, o kalblerden biri olmayı istemek gerek!

İslâm'a Saygı

İslâm ile Batı'nın bu yeni karşılaşması ve kültürlerinin bu karşılıklı döllenışı, büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkelerden, kendi geleneklerini, aynı zamanda da çöküş ve sapmalarını bir yana bırakmalarını bekliyor ve İslâm'ın o ilk evrensel çağrısını yeniden gözler önüne sermelerini istiyor.

Ayrıca bu döllenme, Batılı ülkelerden de, hem korkutmak, hem de kendi cinayetlerini unutturmak için karikatürleştirilmiş bir İslâm'ı korkuluk gibi insanların önüne dikerek büyüme ve kültür sistemlerinin iflâs edişini İslâm'ın sırtına yüklemekten artık vazgeçmelerini daha çok bekliyor ve istiyor.

İslâm'a karşı nefret ve küçümseme uyandırmak için en çok istismar edilen iki konu var: Bunlardan biri, İslâm'ı kadercilik ve bağınazlıkla bir tutan hürriyet (yani tabiatla ve Allah'la ilişkiler) meselesi, diğeri de kadın ve kadının toplumdaki rolü düşüncesidir. Şimdi de bunları görelim.

İslâm ve hürriyet

Çağdaş Batı kültürü hürriyet konusunda görünüşte birbirine zıt iki tavır arasında gidip gelmiştir.

Bir yanda, keyfilik ve her türlü kuralı ret ile karıştırılmış, soyut bir hürriyet kavramı bulunuyor. Bu kavramın en iyi düzenlenmiş şekli *Jean-Paul Sartre* tarafından ifade edildi: Hürriyet, “hayır!” demekten ibarettir. *Sartre*, Nazi işgali sırasında, her an reddetmek zorunda olduğumuzu söyler. Şu halde bizler, hiçbir zaman daha hür olmadık. Bir hâkimiyet, bir despotluk, bir baskı karşısında, hürriyetin her şeyden önce zorbalığa boyun eğmeyi inkâr ve ret olması gerekir. Bu zorunludur. Fakat yeterli değildir. Çünkü, ezilmeye karşı basit direniş dahi, olumlu bir *projenin*, bir gayenin, adına köleliğin reddedilip uğrunda mücadele edilen hayatın bir anlamının olmasını icap ettirir.

Yine de burada bir uç durum sözkonusu: Yani zorla kabul ettirilmeye çalışılan bir kölelik ve buna karşı ilk hareket olan isyan... Fakat gündelik hayatta, bu ilk isyan ve inkâr hareke-

tiyle yetinmek, hürriyetten her türlü yaratıcı muhte-vayı çekip almak ve hürriyeti soyutlaştırmaktır. Yani her türlü kurallın anarşistçe basit bir reddi...

Yabancı işgaline karşı mücadelenin gereklerinden doğmuş olan totaliter düzeni inkâr etmenin, hürriyetin başlangıcı kabul edildiği, dolayısıyla da bireyin ve yapılara karşı özelliğın üzerinde durulduğu o dönemin tepkisi olan “varoluşçuluk” modası geçti ve “yapısalcılık”ın egemenliğı başladı.

Sadece basın, reklâm, radyo, televizyon sinema gibi kültürü kitlelere ileten araçların mutlak gücü değil, aynı zamanda bunları, bireylerin davranışlarını iktisadî ahlakî, siyasî maksatlarla şartlandırmak için kullanan kurumlar, öyle bir fiilî durum meydana getirdi ki, orada ferdî davranışların en görünür yönü, bu davranışların şemalar halinde biçimlenmesidir. Şartlandırılmış reflekslerin reklâm kurgusundan tutunda, duygusal klişelere, önceden hazırlanmış formüllere göre kitlelerin siyasî tepkilerini belirginleştirmeye varıncaya kadar, insanın tarihî atılım ve harekete geçme ânı ikinci plâna itiliyor. Evet sorumlu varlık olarak hareket eden ve verdiği kararla, fiilen yeni bir geleceğın açılışına katkıda bulunacak olan o insan asıl rolünden uzaklaştırılıyor. Çünkü hâdiseler sadece yüzeyden görüldüğünde, bütün tarih, sırf kendi etkinliğine sahip yapıların bir diyalektiğine indirgenebilir gibi gelir. Öyle ki, yapıdan hareketle onu doğuran insani eyleme yükselme, insani eylemi arayıp bulma ihtiyacı bile hissedilmemeye başlar. Bu bakış açısı içinde, insan “yapılar tarafından sahneye konulmuş bir kukla” gibi düşünülür ve sonunda Michel Foucault ile birlikte “insanın ölümü” ilân edilir.

Kur’ân’ı diri bir gözle, yani çağımızın diliyle okumak, bize hürriyet meselesini geçici tarihi şartlar ve durumlardan hareketle değil, başka türlü ortaya koyma imkânı verir.

Hareket noktası Allah’tır, Allah’ın tabiatla ve insanla ilişkisidir.

Allah yaratıcıdır, sürekli Yaratan'dır. Bizim insanî görüş noktamızdan zaman içinde yayılan ve bize determinizm gibi görünen şey, zamanın ötesinde olan ve kendisinde ânın ve sonsuzluğun bir olduğu Allah katında, düzenin yaratılmasıdır. Her gerçeklik Allah'a boyun eğer. Bir taş düşerken, bir ağaç büyürken, bir hayvan içgüdülerıyla hareket ederken daima Allah'ın kanununa "boyun eğer". Kur'ân'da buyrulur:

"Yüceler yücesi olan Rabbinin ismini, tesbih et.

O, her şeyi yaratıp düzene koydu.

Her şeyi bir ölçüye göre takdir etti.

Doğru yolu gösterdi" (A'lâ, 87/1-3).

Yalnız insan, o müthiş boyun eğmeme imtiyazına sahiptir:

"Biz bu emaneti (yani iman, hürriyet, öyleyse sorumluluk emanetini, R. G.), göklere, yere ve dağlara teklif ettik de, onlar bunu yüklenmekten kaçındılar ve korktular.

Onu insan yükledi.

Şüphesiz ki insan, zulümkâr ve çok cahildir" (Ahzâb, 33/72).

Eğer insan "Müslüman" olursa, yani Allah'ın hidayetini kabul edip en yüce fedakârlığı ile "imanda ata" (Hac, 22/78) olan Hazreti İbrahim'in verdiği örneğe uygun olarak, Allah'ın çağrısına şartsız cevap verirse, o zaman kendisi bizzat irade-siyle hür ve sorumlu olmuş olur. Kendilerinde itaat etmeme gücü bulunmayan melekleri Allah insanın önünde bunun için secdeye kapandırmıştır:

"Âdem'in yaratılışını tamamlayıp

ruhumdan ona üflediğim zaman,

onun için secdeye kapanın" (Hicr, 15/29; Bakara, 2/34; Secde, 32/9; Sâd, 38/72).

Allah'ın insanla ilişkileri, Allah'ın tabiatla ilişkilerinden

farklıdır. Mutlak ilâhî kudret onda başka türlü tecelli eder. Çok önceden Fahreddin Râzi (ö. 1209), “Mefâtih’ul-Ğayb/Sırların Anahtarları” adlı tefsirinde, “yaratıklar dünyası” ve “vahiy dünyası” ayırımı yapıyordu. Tabiatın bütün varlıklarının kanunları belirlenmiştir ve “devamlı yaratma”, dünyanın ayakta kalışını onu her an yeniden yaratmak suretiyle sağlar. Nitekim Eş’arî (ö. 936) de, bu ayakta kalışı zorunlu bir itaat ediş olarak tasavvur ediyordu.

Fakat Allah’ın bu devamlı eylemi insana, “âyet-ler/işaretler” yoluyla gösterilir. Bu “işaretler” (tabiat hadiseleri, tarihi olaylar veya ilâhî vahiyler şeklinde) insana sunulurlar. Bunlarla kendisine “doğru yol” (Fâtiha, 1/6) ve eyleminin ilâhî kanununu belirtilir. Ne var ki insan, bunları yorumlamak ve anlamak için gayret sarfederse (ictihad ederse), Allah’ın iradesine boyun eğme imkânına sahip olabileceği gibi; hepsini reddetme imkânına da sahiptir.

Kadercilik hiçbir şekilde Kur’ân’dan kaynaklanmaz.

“Allahu Ekber/Allah Büyüktür” diye ilân etmek her tür iktidarı, her tür zenginliği ve her türlü bilgiyi izafileştirmek demektir.

Bu iman haykırışı karşısında, en küstah orduların silâhlarının eğildiğini gördük.

İslâm ilâhiyatını (aslında Hıristiyan ilâhiyatında da aynı şey sözkonusudur, özellikle Calvin’den sonra) doldurup taşıran o bitmez tükenmez “kader” tartışmalarının külünü deşmeyi düşünmüyoruz. Fakat, İslâm düşmanlarının en gözde konusunu oluşturan ve geleneğin bazı dogmatik yorumlarıyla beslenen şu “Müslüman kaderciliği” efsanesini bütünüyle ortadan kaldırmak gerekiyor.

Hicret’in birinci yüzyılı sonundan itibaren ve daha çok da ikinci yüzyılda “Cebriyye” ile “Kaderiyye” arasında çok şiddetli tartışmalar oldu. “Cebriyye”, Allah’ın mutlak gücü ve mutlak bilgisi adına önceden tayin edilmiş kaderi savunuyor-

du. “Kaderiyye” ise, insanın sorumluluğu ile Al-lah’ın iradesi arasındaki ilişkiler meselesi konusunda, eğer Allah’ın ezeli bir kararı insanın davranışlarını önceden belirliyorsa, insandan her türlü sorumluluk kalkmış olur görü-şünü ileri sürüyordu. Bu durumda, Allah tarafından istenildikleri için insanın yapmamazlık edemeyeceği hareketlerden ötürü, Allah’ın kendisini cezalandırması imkânsız olacaktı.

Kur’ân, “kaderi” ve kaderciliği reddeder. Kur’ân’da, Allah’ın her varlığa gelişmesinin kanununu tayin ettiği bildirilir. Bütün tabiat için bu zorunlu bir kanundur.

İnsan bu kanundan kurtulamaz. Fakat insan için, bu kanun bir kader değildir, bir davettir. İnsan bu boyun eğiştten yüzçevirebilir. Bu yüzden Allah insana “doğru yolu” hatırlatmak için peygamberler göndermiştir. Ne var ki insan “hidayeti” kabul etmeyebilir, elçilerin sesini dinlemeyebilir.

Bütün bunlar Kur’ân’da mükemmel bir açıklıkla dile getirilir:

1) *“Yüceler yücesi olan Rabbinin ismini, tesbih et.*

O, her şeyi yaratıp düzene koydu.

Her şeyi bir ölçüye göre takdir etti.

Doğru yolu gösterdi” (A’lâ, 87/1-3).

Bu durum birçok âyette ifade edilir (Furkân, 25/2; Kamer, 54/49; Yâsîn, 36/38-39). Tartışmaların “kader” ve “takdir” kelimelerinin yorumlarından doğmaları manidardır. Tercüme edenler bu kelimelere daha çok “kader”, “alın-yazısı”, “karar”, “ölçü”, “kanun” anlamlarını veriyorlar. Çünkü gerçekte onlar bütün bu anlamları içermektedir.

Fakat, “bir ölçüye göre takdir etti” diye tercüme etmek başka, “bir kader tayin etti” şeklinde tercüme etmek başka şeydir.

Kur’ân’da bu kelime, Allah’ın yağmurun yağışına (Mü’minûn, 23/18; Zuhruf, 43/11) veya gece ile gündüzün yer

değiştirilişine (Müzemmil, 73/20) nasıl bir kanun koyduğunu belirtmek için kullanılır ve burada doğrudan doğruya tabiatın düzenindeki zorunluluk sözkonusudur.

2) Fakat insan, yağmurun yağması veya güneşin doğup batması gibi, kesin olarak iyi veya kötü olmaya azmettirilmez. Allah'ın bir insana kötülük yapmasını önceden kader olarak yazdığı düşüncesi bile Kur'ân tarafından açık bir şekilde dışlanır: Kaderin önceden çizilmesi doktrini günahların, hem de Kur'ân'a göre günahların en ağır olan Allah'a ortak koşanların ağızlarından verilir. Allah'a ortak koşanlar yani müşrikler şöyle derler:

"Eğer Allah dileseydi, ne biz, ne de babalarımız

O'na ortak koşardık" (En'âm, 6/148).

Ve onların delili reddedilir:

Elbette "Allah dileseydi,

hepinizi hidayete erdirirdi" (En'âm, 6/149).

*buradan Kur'an'da
çıkamaz. Babalarının
ortakları çıkar*

Fakat Allah insanı sapıtma imkânıyla başbaşa bıraktı, hiç kimseyi sapıtmaya zorlamadı.

Tam aksine, aynı netlikle, Kur'ân şunu vurgular:

"Benim size getirdiklerim,

Rabbiniz nezdinden indirilmiş bir hak ve gerçektir.

Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin" (Kehf, 18/29).

Ayrıca Allah şöyle buyurur:

"Biz ona hidayet yolunu gösterdik.

Ya şükreder veya nankörlük" (İnsan, 76/3).

İnsana kaynağının ve sonunun esasını oluşturan birliği gösteren "işaretler/âyetler", sadece tabiatte görülenler değil, vahiyle sunulan "işaretler" de vardır. Nitekim Kur'ân'ın her âyeti, insana "doğru yol"u, hayatının, tarihinin ve ölü-münün anlamını gösteren bir "işaret/âyet" ve davranışları için bir "kılavuz/hidayet"tir.

İnsanın hem tercihinde hem kararında hür olduğu, aynı zamanda bu tercih ve kararında tabiatın ve peygamberlerin “işaretleri” ile kendisine yol da gösterildiği bu bakış açısı içinde, insanın hürriyeti, gelişmesine en elverişli şartları bulur. Yani insan, hem hayır diyebilme imkânı, hem de bir gaye arama imkânına sahiptir. Üstelik, insan yaptığı davranışlarla, Allah’ın iradesinin gerçekleşmesine katıldığı zaman, tabiatın “işaret”lerinden ve peygamberlerin sözlerinden destek alıp bütün faaliyetlerinde “doğru yol”u bulur. Bu düzeyde, hürriyet ile zorunluluk birbirine ters düşmez. Gerçek tabiatının ortaya çıkmasında, benim davranışım ne kadar çok zorunlu ise ben o kadar çok hürüm.

Kur’ân’da kaderciliğin veya “kader”in bir isbatını bulmak için gerek düşmanları gerekse dogmatik taraftarlarının ileri sürdükleri ~~sürülen~~ bütün deliller aldatıcıdır.

“İslâm Ansiklopedisi”nde, Mac Donald’ın (Mekke’de seçmeci ve iradeci, Medine’de ise kaderci bir Muhammed (a. s)’e yüklediği) bu kaderci yorumu aşağıdaki iki âyete dayandırınaya çalışması boşunadır:

Bu âyetlerden birincisinde şöyle denilir:

“Bütün işler Allah’a âittir”(Râd, 13/31).

İkincisi de şu:

*“Kâfirlere ok attığın zaman,aslında sen atmadın.
Fakat Allah attı”(Enfâl, 8/17).*

Çünkü bu âyetlerde hiçbir şekilde “kader” sözkonusu değildir. Bu âyetlerde, gücü, her şeyin kaynağı olan Al-lah’tan alarak ve Peygamberleri aracılığıyla gösterdiği yolu takip ederek, insanın görevini zaferle, başarıyla tamamlayabileceği vurgulanmaktadır sadece.

Kur’ân’da değişmez alinyazısının bulunduğunu iddia eden kimileri de, Allah’ın bazılarının *“kalblerini mühürledi-*

ğî” belirtilen âyetlere dayandıklarını iddia ederler. Oysa tam aksine, Kur’ân, insanın günahsız yaratıldığını, fıtratının iyi olduğunu birçok kereler hatırlatır:

*“Sen yüzünü, Allah’ı birleyici olarak,
doğruca dine çevir.*

.Allah insanları yaratılıştan, bu din üzere kılmuştur.

Allah’ın yaratışında hiçbir değişiklik yoktur.

İşte dosdoğru din budur” (Rum, 30/30).

Demek ki sadece sapmışların, Allah’ın iradesine zıt yaşamayı tercih edenlerin kalbleri mühürlenmiştir. Bu kalbler, tercihlerinden ve davranışlarından dolayı “mühürlü”dürler. İnsansa bu tercih ve davranışlardan sorumludur. O kalbler, işledikleri bu büyük suçların öncesinde, asla, Allah’ın verdiği bir kararla mühürlenmiş değillerdir Kur’ân’ın daha ilk sayfasından itibaren Allah buyurur:

“Kâfirleri uyarsan da uyarmasan da birdir.

Onlar iman etmezler.

Allah, onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir.

Gözlerinin üzerinde de perde vardır” (Bakara, 2/6-7).

Öyleyse onların kalbi kâfirliklerinden ötürü mühürlenmiştir. Onların kâfirliğine karar veren Allah değildir. O Allah ki, Kur’ân’da, insanları ve cinleri, kendisine ibadet etmek ve kimin daha iyi davranışta bulunacağını ölçmek için yarattığını açıkça söyler (Zâriyât, 51/56 ve Mülk, 67/30). Bu “mühür”, kötü davranışların sebebi değil, müeyyidesi olan bir cezadır: *“Allah, büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler” (Mü’min, 40/35).* Hazreti Peygamber’in çağrısını duymak istemeyenler, *“Allah, işte onların kalblerini mühürlemiştir” (Muhammed, 47/16).*

Aynı kasıtlı yorum, âyetlerin asıl anlamlarını çarpıtma yoluna gider. Sözgelimi şu iki âyete bakalım:

“Bize ancak Allah’ın yazdığı isabet eder” (Tevbe, 9/51).

“Allah,

‘Ben ve peygamberlerim mutlaka üstün geleceğiz’

diye yazmıştır” (Mücâdele, 58/21).

Bu iki âyette, ne kadercilik sözkonusudur, ne de önce-den tesbit edilmiş bir alınyazısı. Bu âyetlerde, Allah’ın iradesinin yeryüzünde hâkim olması için Allah’ın izniyle ters talihin ve-ya kara bahtın Müslüman tarafından sadece yenilmesi gereken bir imtihandan ibaret olduğu hatırlatılmaktadır. “Şüphesiz ki sizi imtihan edeceğiz” (Bakara, 2/155) der Kur’ân. İnsanın enerjilerini en yüksek düzeye çıkarmak için bundan daha iyi bir uyarıcı olabilir mi?

Sözünü ettiğimiz âyetlerin yorumunun bazı “hadis”lerde arasına kadercilik yönüne kaydığı doğrudur.

Böyle bir yorum beklenmedik bir şey değildir. Çünkü “hadis”lerin büyük bir kısmı Emeviler döneminde (660-750) derlenmiştir. Yani, dini bütün Müslümanların, Kur’ân idealinden oldukça uzaklaşmış olan liderlerin davranışlarına kızdıkları bir devirde toplanmıştır. O yüzden, halkın itaatini devam ettirebilmek için, Allah’ın bu insanların hüküm süreceklerini çok ezelden takdir etmiş olduğunu savunan bir inancı “geleekten/Sünnetten” çıkarıp ortaya koymak gerekiyordu. Rezil-liklerinin ve cinayetlerinin Allah tarafından tesbit edilmiş kaderin neticesi olduğunu savunmak lâzımdı. Dalkavuk şâirler, hükümdarlarını, “hâkimiyeti Allah’ın ezeli hükümleriyle önceden kararlaştırılmış”(1) liderler olarak göklere çıkarıyorlardı. “Kader”, haksızlığın ve zulmün dinî teminatı idi.

Kur’ân’la taban tabana zıt olan bu duruma İslâm dünyasında bu şekliyle sık sık rastlanacaktır. Halbuki Kur’ân’da şu uyarı yapılır:

(1) ZDMG, LVII, 394, Vd., Ferezdak’ın şiiri, LX- 35, (ibidem).

“Ey Rabbimiz!

Biz efendilerimize ve büyüklerimize uymuştuk.

Onlar ise, bizi doğru yoldan saptırmışlar.

Ey Rabbimiz!

Onların azabını iki kat ver.

Onları büyük bir lânete uğrat” (Ahzâb, 33/67-68).

Herkesce bilinen ve oldukça sevilen bir “hadis” vardır: Bir gün Hazreti *Peygamber*, devesini bağlamadan namaza gelmiş bir bedeviyi görünce, bu durumda devesini kaybedebileceğini hatırlatarak kendisini uyarır. Adam bu uyarıya Allah’a tevekkül ettiğini, kaybolmasının Allah’ın iradesine bağlı olduğunu söyler. Bunun üzerine Hazreti *Peygamber*, “Önce deveni bağla, sonra Allah’a ısmarla/tevekkül et!” der.

Bu söz, “İnşaallah/Allah dilerse” deyiminin derin anlamını ortaya koyar. Bu, bizim sorumluluğumuzdan hiçbir şeyi eksiltmez. Sadece bize her türlü “böbürlenmeyi” veya “kendisini yeter bulmayı” yasaklar. Kısacası, rüzgârın esmesi denizciye bağlı değildir, fakat yelkenleri açmak kendisine bağlıdır.

Hürriyet meselesi, daha genel bir meselenin, yani akıl ile vahiy arasındaki ilişkiler meselesinin, sadece özel bir hâlidir.

İslâm düşüncesini çok iyi bilen, hürriyet anlayışında ve “İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Nutuk” adlı eserinde, İslâm düşüncesinden esinlenmiş olan Leibniz, bu kitabında şu hususu açıkça vurgular: Hürriyet konusunda akıl yürütüldüğü zaman, mesele, istediğimizi yapıp yapamayacağımızı bilmek değildir. Aksine, irademizin gayelerini seçmede yeterince aydınlatılmış ve dolayısıyla da hür olup olmadığını bilmektir. Hürriyet ne istikrarsız davranıştır, ne de keyfilik. Hürriyet mükellefiyete (yükümlülüğe) ters düşmez. Aksine buna yönelir bile. Demek istiyoruz ki, benim tercihim, bütün hayatımın anlamına, yani ona bu anlamı veren Allah’ın iradesine uygun olduğu ölçüde ben hürüm.

Fakat, daha önce gördük, bizim aklımız, gayeden gayeye yükselmede bize yardım ederse de, nihâî gayeye ulaşmamıza imkân vermez. Akıl, nihâî gayeye ancak vahye kucak açarak erişebilir. Vahiy elbet akla karşı değildir, fakat aklın üstünde yer alır.

Kendisine akıl yoluyla erişemesek dahi, nihâî bir gayenin var olduğunu tasdik etmek, keyfî bir tercih değildir. Bu, hayatın bir anlamı olduğunu tasdik etmektir. Ve yalnız bu tercih, eylemimize tutarlık kazandırır. Saçmalığa karşı, anlamın tercih edilmesi, en “mantıklı” davranıştır.

Şu halde, akıl eylemlerimizden sorumlu olmayı sağlar. Aklın en baş görevi, Allah’ın bize kendileri aracılığıyla hikmetini anlattığı “işaretleri/âyetleri” okumaktır. Allah demek, dün-yanın bir anlamı var demek ve buna göre davranmak demektir:

“Rabbimiz!

Sen bunu boş yere yaratmadın” (Âl-i İmrân, 3/191).

“İşaretler/âyetler”in bu sözkonusu yorumlanışında iki önemli nokta göz önünde bulundurulacaktır: Birincisi, bu yorum, insanı Allah’ın hikmetine uygun bir hayata (“Sırât’ul-müstakıym”a) götürecektir. İkincisi, bu yorum, sentezci ve eylem doğurucu bir akılla gerçekleştirilecektir (bu yorumlama işinde Arapçadaki “akala” fiili sözkonusudur: “Ya’kılûn”, yani “akledenler/aklını kullananlar”).

Fakat bu, hiçbir zaman Allah’ın zorlu bir isbatlama neticesinde keşfedilebileceği anlamına gelmez. *İbn Tufeyl* (12. yüzyıl başları), “Hay bin Yakzan” kitabında, kahramanının Allahı bilincine tek başına ve sadece akıl yoluyla vardığını hayal eder. Fakat iman, tek başına bir hayatta tam anlamıyla yaşanamaz ve iman, sadece akıldan, yani vahiyle aydınlanmamış bir akıldan doğamaz.

Mûtezililer’in hatasıydı bu. Akıl vahiyden vazgeçemez. Bi-

riyle diğeri arasında hiçbir uyumsuzluk, hiçbir tezat yoktur. Ancak kötürüm bir akılla miyop bir okuma arasında çarpışma olabilir. Kötürüm bir akıl, pozitivist akıl, bilgelik ve vahiyden kopuk bir akıl demektir. Miyop bir okuma, metnin her parçasını genel muhtevadan kopararak ele alan, harflere, dış anlama bağlı kalınarak yapılan bir okuma anlamına gelir.

Kur'ân'da, Allah'ın hükümranlığından doğan zorunluluk ile ancak hürriyetle mümkün olan insanın sorumluluğu açıkça belirtilmiştir.

Burada hiçbir çelişki bulunmaz.

Nihâî gayelerini bulup kavraması için aklının vahye ihtiyaç duyması açısından insanın mutlak bir hürriyeti yoktur.

İnsan, aynı zamanda, tam anlamıyla sorumludur: İnsan, dai-ma daha yüksek gayeler seçmek için aklını kullanmazsa suçlu olur. Ayrıca, bu aklın sınırlarını kavramaz ve nihâî gayeleri bulmak için vahye açılması gerektiğini anlamaz, bunların bilincine varmazsa yine suçlu olur.

Beşinci Bölüm

İslâm ve kadın

Kur'ân'da kadınlar

Bir Fransız düşünürü, “Bir medeniyetin kalitesi, o medeniyette kadınların oynadığı rolle ölçülür” der.

Bu ölçüye göre değerlendirme yapılacak olursa, Batı medeniyeti bu konuda örnek gösterilemeyecektir. Nitekim, meselâ Fransa’da, kadının kocasından bağımsız olarak kendi malları üzerinde tasarrufta bulunabilmesi için 20. yüzyılın başlarını, İtalya’da da kadının boşanma hakkına sahip olması için 20. yüzyılın son üçte birini beklemek gerekmiştir. Halbuki Kur’ân ve Peygamber’in (a.s.) Sünneti, on dört asırdan beri bu hakların ikisini de kadına tanımaktadır.

Kadının ekonomik faaliyete girişi, Avrupa’da kapitalizmin başlangıcından bu yana, “iş piyasasına” boğaz tokluğuna çalışan bir emekçinin katılması şeklinde ortaya çıktı. Benzer nitelikli işleri yaptıkları halde, kadın erkek arasındaki ücret eşitsizliği bugün sanayide hâlâ açık bir şekilde devam ediyor. Yönetici mevkilerde bulunan kadınların oranı erkeklerinkine nisbetle çok düşüktür (büyük veya orta işletmelerin yönetici-

leri arasında kadın oranı yüzde 2'dir). Müstehcenliğe kadar götürülme bile, reklâmdan ba-sına, sinemaya ve yayıncılığa kadar, cinselliğin ticarî alanlarda kullanılışı, kadını yalnızca vücuduna indirgenmiş bir ticaret malı, bir tüketim maddesi haline getirmektedir.

Onun için gençler arasında, sevgi konusunda, cinsellikle hayatın anlamını birbirinden ayıran, yozlaşmış bir görüş yaygınlık kazanıyor.

Kadınların bu durumuna karşı feminist hareketlerin haklı protestosu, uzun zaman sadece kadınların "eşitliği" isteği üzerinde düğümlenip kalmıştır. Bu protesto, şans, ücret, çeşitli düzeylerde görevler ve sosyal ve insani saygınlığın bütün şekillerinde eşitlik isteği olduğu sürece tamamiyle haklıdır. Fakat sözkonusu istek nihâî hedef olamaz. Çünkü eşitlik için mücadeleyi asla bırakmaksızın, eşitlik hakkından ayrı olarak, farklılık hakkının devam ettirilmesi de oldukça önem taşır. Kadının gayesi bir erkek olmak olamaz. Hele egemen olan pozitivizm ve bireycilik yüzünden en gerçekçi boyutlarından koparılıp alınmış adam olmak.. Zorunlu eşitliğin ötesinde, birbirini tamamlayıcılık esas alınmalıdır: Bu anlamda erkek kadına "eşit" değildir.

Erkek hâkimiyetine dayalı altı bin yıllık ataerkil toplum yapısından bu yana, insanlık kadın boyutu yönünden kötürümdür. Güç ve savaş, çarpışma ve hâkimiyet konularında "erkekçe" değerleri birinci plâna koymuş olan toplumlarımızın temel problemi, toplumsal ilişkilerin "kadınlaştırılması" problemidir.

Bu Verimli Değişime İslâm'ın Katkısı Ne Olabilir?

Bu soruya cevap vermek için önyargılar, sloganlar, eski gelenekler ve İslâm'a karşı kin ve korku çıkırtkanlığı ile dolup taşan bir dünyanın ötesine uzanmak şart. Her şeyden önce Kur'ân'ı, mutlak değerlerin vahyolunduğu tarihi ortamı göz

önünde bulundurarak okumak gerek. Sonra da mesajın kendisinden değil de, Ortadoğu'nun, Kur'ânî vahyin öncesinde ve sonrasındaki binlerce yıllık hayat ve geleneklerinin tarzlarından kaynaklanan hususları "İslâm"a yamamamak lâzım.

Tarihî Ortam

Kur'ân, mesajının duyulması için, halklara onların diliyle ve anlayışları düzeyinde seslenir. Evrensel mesajını 7. yüzyılın Araplarına ilân eder. Yani, Ortadoğu'nun "ataerkil" geleneğinden olan bir topluluğa... Kadının esas itibariyle erkekten aşağı görülmesini kutsal bir inanç gibi benimseyen, İbrânî soyunun temsilcisi bir halka... Saint-Paul'un (Aziz Pavlus'un) aşırı derecede kadın düşmanı Hıristiyanlığının anlayışındaki bir kavme... Kısacası, erkeğin hâkimiyetine bağlı kabileci geleneği içinde hayatını sürdüren Arap Yarımadası'nın Araplarına...

Grek ve Roma toplumunda kadının durumunu hatırlatmaya gerek var mı? Bir Grek yazarı şöyle yazabiliyordu: "Bize, bizlere çocuk verecek eşler, bizleri okşayarak sevecek metresler ve bizleri eğlendirecek kibar fahişeler lâzım". Hazreti Muhammed'in peygamberliğe başladığı sırada, Roma'nın çöküşü ve Batı'da bunu takip eden kaos, halkın ezici çoğunluğu için, hâlâ bu safhadaydı.

İslâm öncesinin Arabistan'ında, kız çocuklarını doğar doğmaz öldürmek çok sık rastlanan bir olaydı:

"Şöyle düşünür: Kız çocuğunu zillet ve ar pahasına korusun mu?

Yoksa diri diri gömüp öldürsün mi?" (Nahl, 16/59).

"Diri diri toprağa gömülen kız çocuğunun, hangi suçla öldürüldüğü sorulduğu zaman" (Tekvir, 81/8-9).

Kur'ân mesajının ortaya koyduğu gelişmeyi işte bu tarihi

ortam içinde ele alıp öyle değerlendirmek lâzımdır. Nitekim –daha yukarılarda gördüğümüz şekilde– Kur’ân mesajına coğrafi durum da göz önünde bulundurularak bakmak yerinde olur (meselâ Ramazan orucunu, bir günün aylarca sürdüğü ülkelerde aynen tatbiki kalkışmak ve oruç farzını Kur’ân’dan lafzî anlamıyla uygulamaya koymak ölüme dâvetiye çıkarmak olur).

Her şeyden önce, bazı düzenlemeler vardır ki, bunlar belli bir toplumun sosyal yapıları dışında ele alınıp değerlendirildikleri zaman insanları şok ederler. Sözelimi miras kanunu böyledir.

Arap toplumunda, âilenin ve anne babanın bakımı ile ilgili bütün yükümlülüklerin ve bugün adına “sosyal güvenlik” dediğimiz bütün hususların, kocanın omuzlarına bindirilmiş olduğu dikkate alındığında, mirasta erkek çocuğun payının kızının iki katı olması gerekir (Nisâ, 4/11).

Şahitlikle ilgili âyetlere de bu açıdan bakmak gerekir:

*“Erkeklerinizden iki de şahit tutun.
Eğer iki erkek bulunmazsa,
şahitlerden kendilerine güvendiğiniz bir erkek
ve –biri unutunca diğeri hatırlatması için–
iki kadın yeter”* (Bakara, 2/282).

Kadınların sosyal hayata katılmadıkları bir toplumda, toplumsal ilişkilerin idaresini tekellerinde bulunduran erkeklerle nisbetle, kadınların tecrübe bakımından eksik ve özürlü bulunmaları doğru olabilir.

Erkeğin “öndeliği”nin (Bakara, 2/228) ve hiyerarşik üstünlüğünün belirtildiği âyetler için de, aynı tarihî gözlem geçerlidir:

*“Erkekler kadınlardan bir derece daha üstündür”
(Bakara, 2/228).
“Allah’ın bazısını bazısına üstün kılmasından*

*ve erkeklerin mallarından harcamalarından dolayı,
erkekler, kadınlar üzerine hâkimdirler” (Nisâ, 4/34).*

Son âyetteki bu açıklayıcı bilgi, bu “öndelik” fikrinin belli bir âile yapısına ne kadar bağlı olduğunu gözler önüne seriyor. Bu âyetlerde, erkeğin kadın üzerine ontolojik bir üstünlüğünün savunulduğunu görmek ve çocuksu bir psikolojiyle kadına ezeli ve ebedî zaafılar yükleyerek bunu isbatlamaya çalışmak, Kurtubalı İbn Hazm'ın gözler önüne serdiği saçmalıklara götürür: Bir erkek, sırf erkek cinsinden olduğu için mi, Hazreti İbrahim'in, Hazreti Musa'nın ve Hazreti İsa'nın annesinden o haliyle üstündür? Halbuki Kur'ân bize o mübarek kadınların tıpkı peygamberler gibi, çocuklarının doğumu ve kaderleri konusunda, Allah'tan doğrudan vahiy aldıklarını haber veriyor (Hûd, 11/71-73; Kasas, 28/7; Meryem, 19/19). Yine sırf o yüzden mi erkek, Hazreti Peygamber'in elçiliğini ilk kabul eden Hazreti Hadice veya Sünnet'in bize Müslümanların dinî bilgilerinin yarısını kendisine borçlu olduğumuzu bildirdiği Hazreti Âişe'den üstündür?

İnsanlar arasında, takvadan, yani Allah'a tam itaatten başka üstünlük mü vardır?

Bütün bu ayrımlar, bir ülkenin veya bir devrin tarihiyle bağlantılıdır ki, bunlar karşısında Kur'ân bir kopuşu belgiliyordu. Kur'ân sekiz ayrı âyetle (Âl-i İmrân, 3/195; Nisâ, 4/124; Râd, 13/23; İsrâ, 17/40; Mü'min, 40/40; Zuhuf, 43/17; Fetih, 48/6; Hadîd, 57/18), insanlar arasında Allah'ın erkek olsun kadın olsun, iyilik yapanlarla kötülük yapanlar arasında ayırım yapmadığını hatırlatır.

Tarihin bütün iniş çıkışlarının ötesinde, ezeli prensip, işte bu şekilde ortaya konmuştur. Kadınla erkek arasındaki bütün sınıflandırmalar kaldırılmıştır. Onların sadece “eşitlik”leri veya “tamamlayıcılık”ları değil, “yaratılış” bakımından birlikleri de gerçekleştirilmiştir. Nitekim, Kadınlar adlı surenin

ilk âyetinde şöyle denilir: “*Sizin Rabbiniz sizi tek bir candan yarattı*” (Nisâ, 4/1). Tek bir varlık, saygıdeğerlik bakımından eşit, sadece görevleri bakımından farklı iki varlığa bölünmüştür.

Hiçbir ayırımı yer vermeyen ve hiçbir ayırımı haklı görmeyen İslâm’ın bu temel prensibinin dışında kalan her şey gelenek meselesi ve tarihi bağlamdan ibarettir.

Çok Kadınla Evlenme

Çok kadınla evlenme meselesi anlamlıdır. Bir kere çok kadınla evlenmeyi ortaya atan Kur’ân değildir ki. Aksine Kur’ân, çok kadınla evlenmeye bir sınır getirmiştir. Sözelimi İslâm, Kutsal Kitab’ın (Bible) Hazreti *Davud*’a attettiği “harem” kurumunu veya Hazreti *Süleyman*’ın, 300 cariyesi dışında, 700 karısı olması (I. Krallar, 11/1–3) durumunu yahut da İslâm öncesi Arabistan’ında mevcut olduğu haliyle sınırsız sayıda kadınla evlenmeyi de reddeder.

Gerçi Kur’ân çok kadınla evlenmeyi yasaklamaz. Fakat bunu az uygulanabilir duruma sokan bazı şartlar koyar:

“Eğer aralarında adaleti yerine getirememekten korkarsanız, o zaman bir kadınla evlenin” (Nisâ, 4/3).

“Allah, bir adamın göğsünde

iki kalb yaratmadı” (Ahzâb, 33/4).

Bu konuda, kestirip atan ve soyuta kaçan bir şekilde, değerlendirme yapmadan önce, bir kere o zamanki tarihi şartlar konusunda bilgi sahibi olmak yerinde olur: Hazreti *Peygamber*’in hayatı boyunca sona erdirmek için çabalayıp durduğu bitmez tükenmez kabile savaşları yüzünden, kadınların sayısı erkeklerinkinden çok üstündü (bunun benzeri bir sebepten ötürü Alınanya’da, İkinci Dünya Savaşı’nda erkekler kırıldığı için, çok kadınla evlenmeye müsaade edilmesi öngörülmüştü).

Hazreti Peygamber zamanında durum öylesine acıydı ki, devrin ataerkil yapıları içinde, baba ocağı dışında bir kadın, ancak evlendiği takdirde, sosyal bir statüye kavuşur ve hayatını sürdürebilme imkânı elde edebilirdi. Hazreti Peygamber'in kendisi de savaşlarda şehit düşmüş bazı arkadaşlarının yaşlı dullarıyla evlenmişti. Hazreti Peygamber onları bu evlilik teklifini kabul veya reddetme konusunda tamamen serbest bırakmıştı. Nitekim Ümeyme binti el-Cevn, teklifi reddedince, Hazreti Peygamber kendisini anne babasının yanına çok kıymetli bir hediye de vererek geri göndermişti (Buhârî, 68/3).

Kur'ân'dan edindiğimiz temel ders şudur ki, cinsel ilişkiler, sadece biyolojiden veya hayvanlıktan kaynaklanan bir tabiat olayı olarak görülemez ve yalnızca bu bakımdan ele alınamazlar. Cinsel ilişkilerin, hem sosyal bir karakteri (ki bu sadece bireylerin heveslerine bağlı bir şey değildir), hem de kutsal bir niteliği vardır (ki bu eylem, gerek toplum hayatının gerekse özel hayatın bütün eylemleri gibi, Allah'ın varlığını ve O'nun kanununu bir yana bırakan din dışı bir eylem değildir).

Bu noktada Batı öfkelenirken samimiyetten uzak nedenler ileri sürüyor. Batı'da sadece bir kadınla ilişki kurmuş erkek oranı nedir? Üstelik, bir erkeğe bir metresten bir çocuk sahibi olmasına ve hemen ardından da hiçbir zarara uğramaksızın metresini terketmesine izin vermek, erkekten kendisine çok ciddi yükümlülükler (en başta da karısının bütün ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğu) getiren bir evliliği istemekten daha ikiyeüzlü ve daha ahlâksızca bir tutum değil midir?

Kur'ân'daki bazı pasajların bir devrin geleneklerinin açık izlerini taşıdığı doğrudur. Kur'ân'ın bunları elbette bir kelimeyle silip atması imkânsızdı. Fakat bunları harfiyyen devam ettirmeyi istemek de gariptir. Sözelimi, bir kadının tek

bir sadakatsizlik “şüphesi” üzerine dövülebilmesi meselesi (Nisâ, 4/34) veya galip gelenin esir kadınlar (cariyeler) üzerinde hak sahibi olması (Nisâ, 4/24) veyahut erkeğin karsından “sürülecek bir tarla gibi” (Bakara, 2/223) yararlanması...

Bunlar İslâm öncesi Arabistan'ının geleneklerinin kalıntılarıdır. İlâhî pedagoji bunları hesaba katmak zorundadır. Mesajın bir “cahiliye” toplumuna (kanun tanımaz bir sefihler topluluğuna) ulaşabilmesi için böyle bir dikkat gerekiyordu. Tıpkı Kur'ân'ın, ayyaşlığa batmış bir toplumu bir alkol yasasına götürmek için, aşamalı olarak, beş kere müdahale etmesi gibi.

Bütün bunlar belli tarihi şartlara bağlı hususlardır, bunlar için Kur'ân'da şöyle denilir:

“Bunlar Allah'ın sınırları (kanunları)dır” (Nisâ, 4/13).

Bugün pek çok İslâm ülkesinde hüküm süren ayırımı, hakiki kadın “apartheid/ırk ayırımı”nı haklı gösterecek hiçbir şey yoktur İslâm'da. Bu ayırım, Ortadoğu'nun belli bir geleceğinden kaynaklanmaktadır, asla İslâm'dan değil. Hazreti Peygamber ve ilk dört halifesinin dönemindeki İslâm'da, bir iş ve görev bölümü yapılmasına ve buna riayet edilmesine rağmen, kadınlar hiçbir sosyal faaliyetten dışlanmamışlardı. Hattâ savaşta onlar sadece hemşireler değil (Buhari, 56/67-68), aynı zamanda asker idiler (Buhari, 54/62-63, 65). Ticari işleri yönetiyorlardı (Buhari, 11/40).

Halife Hazreti Ömer, Medine pazarı için genel denetimci olarak bir kadını atamıştı. Hazreti Peygamber'in zevcesi Hazreti Âişe dinbilim dersleri veriyordu. Halife Hazreti Ömer, yaptığı dini konuşma sırasında bir kadın tarafından sözünün kesilmesinden dolayı incinmiyor, aksine haklı tenkidinden ötürü kendisine teşekkür ediyor ve şöyle diyordu: “Ömer haksız, bu kadın haklı”.

Kur'ân'da şöyle buyuruluyor:

*“Şüphesiz Ben, erkek olsun kadın olsun,
içinizden çalışanın amelini zayi etmem”
(Âl-i İmrân, 3/195).*

Madem öyle, dış bir faaliyet, savaş bile, kadınlara asla yasaklanmamıştır.

Peçe bile Ortadoğu'nun İslâm öncesi bir geleneğidir. Meselâ, Bizans Ortodoks kiliselerindeki dinî resimler Hazreti Meryem'in, Hicret'ten yedi yüzyıl önce, bugün dahi aynı bölgenin kadınlarının taşıdıkları peçeyi taktığını göstermektedir. Kur'an bu geleneği onaylar, fakat mahalli geleneklerin ötesinde, Kur'an'ın temel mesajı şudur: Bir kadın ister yüzüyle, ister boyuyla, ister göğsüyle, isterse bacaklarıyla olsun, fiziki çekiciliğini, bir erkeği ödevlerini yapmaktan alıkoyacak şekilde ayartmak için kullanmamalıdır. Bu edep, belli bir ülkeye özgü bir “moda”yı değil, aksine şu veya bu kıyafete bağlı olmayan bir ahlâki davranış kuralı gerektirir.

[Kadın: Erkeğin Diğer Yarısı]

→ Kur'an'da, kadınlara karşı bir ayırım yapılmasını haklı gösteren hiçbir şey yoktur.

Kadınlar hakkındaki bütün ayırım ve bağımlı görme şekilleri, Ortadoğu'nun folklorundan değilse bile, gele-neğinden kaynaklanmaktadır, Kur'an'ın mesajından değil.

Bu tesbitimiz yerindedir. Nitekim İslâm medeniyetinin zirve dönemleri olan İspanya'daki Endülüs Medeniyeti sırasında, 11. yüzyılda, bir ilâhiyatçı ve hukukçu olan İbn Hazm bu meseleleri ele alır. İbn Hazm, sonunda Kur'an'ın mesajının bizatihi temeline uygun düşen şu sonuca varır: Erkekler ile kadınlar arasında, takvadan, yani Allah'a itaatten başka hiçbir derece farkı, hiçbir ayırım yoktur.

İbn Hazm (Fisal, C. 4, s. 126), Kur'an'da “insanlar” denildiği zaman, bundan kastın sadece erkek cinsi değil bütün insanlık olduğuna dikkati çeker. Savaşın sözkonusu olduğu du-

rumlar hâriç, Kur'ân'da, "müslim" kelimesinin hemen ardından daima onun dişili olan "müslimât" kelimesi gelir.

Burada da gelenek mesajı daraltmıştır. Tıpkı Kur'ân, Hazreti Âdem'den Hazreti İbrahim'e, Hazreti Musa'dan Hazreti İsa ve Hazreti Muhammed'e kadar, Allah'a boyun eğme anlamındaki "İslâm" kelimesini kullanırken, çoğunlukla İslâm'ın, Hazreti Muhammed'in mesajından sonraki kısma indirgenmeye çalışılması gibi.

İbn Hazm, Kur'ân ve Sünnet'in lâfzına (dış anlamına) bağlı bir "Zâhiri" olduğu halde, mücadele ettiği "Mâlikilik" in dar görüşlülüğünü yenebilmiştir. "Mâlikilik" o zamanlar, İmam Malik'in ve "câhiliyye"ye karşı, yani kanunsuz dünyaya karşı tepki olarak doğmuş olan Medine'nin yegâne geleneği "Muvatta"ın şerhi içinde bocalayıp duruyordu.

Endülüs'te İslâm aksine, birlikçi ve tek tanrıcı bir Hıristiyanlığa, yani Hazreti İsa'yı Allah'ın bir dengi olarak değil, bir model olarak kabul eden Aryenler'in savundukları Hıristiyanlığa gelip eklenmişti.

Kadını, erkeğin diğer yarısı gören bir tavırdan kaynaklanan aşk anlayışı kadına seçkin bir yer verir: En yüce aşk, iki varlığı Allah sevgisinde birleştiren aşktır. Aynı tasarı peşinde koşturan iki varlık arasında bazı sevgi bağları mevcut olabilir, fakat böyle bir sevgi, ancak onları harekete geçiren şeyler devam ettikçe ayakta kalır. Esrarlı görünen birtakım çok sıkı ve derin yakınlıklar da var olabilir ki, bunların tek yaratıcısı ve tek hâkimi Allah'tır.

Bu aşk anlayışı kadınla erkeği, Allah yolunda, kendi varlık ve kapasitelerinin üstüne yükseltir.

İster Dante'nin "Aşk Bağlıları Tarikatı", ister Ortaçağdaki şâirlerin (troubadours) "Kibar Aşk"ı sözkonusu olsun, aşk konusunda İslâm, Batı'nın eğiticisidir, öğretmenidir. Nitekim Stendhal, "Aşk Hakkında/De l'Amour" adlı incelemesinde (3. bölüm) şöyle yazar:

“Hakiki aşkın vatanını ve modelini gidip bedevi Arab'ın siyahıya çalan çadırı altında aramak lâzım... Görürüz ki, Haçlı ordularımızla gidip kendisini rahatsız etmekle, Doğu karşısında asıl barbarlar bizler olmuşuzdur.”

“Ten”i anormal bir horlayışla yola çıkan, sonunda ise hayatın bütününden ve anlamından koparılmış bir cinselliğin kanun tanımaz azgınlığına varıp dayanan Batı'ya bu örneği vermek bugün yine Müslümanlara düşüyor. Fakat bu örnek bölgesel gelenekler veya Kur'ân'ın lafzî ve parça parça okumasından değil, ilâhî mesajın engin ruhundan hareketle verilecektir.

SONUÇ

İslâm ve insanlığın geleceği

‘

Batı tipi kültür (Hıristiyanların tek tek gayretlerine rağmen, bilimleri yönlendirmek ve sosyal adaleti kurmaktan âciz kalmış Hıristiyan mezhep ve görüşlerinin çağdışı kalmaları yüzünden), bütünü itibariyle, bilimlerde pozitivist, edebiyat ve sanatlarda da nihilisttir.

Her iki haliyle (yani pozitivist ve nihilist haliyle) de bu kültür, insana hayatının ve tarihinin anlamını bulmasına yardımcı olamaz. O yüzden de Batı kültürü, bireyciliği ve bireyciliğin gerçekten ve sorumluluktan kaçışını ve karşısındakine şiddet kullanmasını doğurmakta, öte yandan da milletler arasında “terör dengeleri” kurulmasına sebep olmaktadır.

İnsanın ilâhî boyutunu, insanın mutlak değerlere imanını yok sayan ve inkâr eden bir kültür, bireyleri mutsuzluğa ve toplumları çözülüp parçalanmaya sürükler. Çünkü bu boyut kaybedilince, geriye artık sadece bireylerin, zümrelerin ve milletlerin büyüme hırsları ile hâkimiyet ihtirasları arasında bitip tükenmek bilmeyen çatışmalar kalır.

Böyle bir durumda “İslâm’a davet” probleminin özü apaçık ortadadır:

* İslâm prensiplerinden hareketle, bir başka kültür modeli teklif edip ortaya koyabiliyor muyuz? Evet mi, hayır mı?

Batı tipi iletişim, yani “mass-média” (kitle iletişim araçları: Basın, radyo-televizyon, sinema, reklâm, propaganda, vb...), Batı’da ve Batı’yı taklit eden ülkelerde, ticari kazanç kaygılarının baskısı ve egemenliği altındadır. Batı tipi iletişim demek, şiddet, aşksız cinsellik yahut da katı ırkçılık ve partizanlık temalarının istismarı demektir.

Bu tür “iletişim”, insanların ve halkların kendi hayat tecrübelerini başkalarının tecrübeleriyle zenginleştirmelerinde “ileticilik” vazifesi görmez. Tam aksine, insanları ve halkları (bir ürünü satın aldirmek, bir partiye oy verdirmek veya bir savaşı kabul ettirmek için) aptallaştırmaya, zihinlerini çelmeye ve şartlandırmaya yarar.

Öyleyse burada da problemimiz aynıdır:

* Kur’ân prensiplerinden hareketle bir başka iletişim modeli teklif edip ortaya koyabiliyor muyuz? Evet mi, hayır mı?

Bir iletişim modeli ki, orada öncelikle yayınlanacak ve duyurulacak olanlar, cinayetler veya sapkınlıklar olmayacaktır. Aksine bütün öncelik, insani yüzlü, yani ilâhî bir geleceği kurmak için, halkların derinliklerinde doğmak ve gelişmekte olan hususları açığa vuran olaylara verilecektir.

Yukarıdaki iki problemi çözebilirsek, işte o zaman dünyada hakiki “şeriat”, yani İslâm kanunu egemen olacaktır. Hakiki “şeriat”, baskı değil, aksine ve her şeyden önce, sosyal adalet demektir. Bu ilâhî düzende, bütün yeteneklerini rahatça sergileyebilmesi için, bütün teknik, politik ve ruhi imkânlar herkesin hizmetine sunulacaktır. Allah tarafından çizilen “doğru yolda” kullanması ve yeryüzünde ilâhî düzeni gerçekleştirmesi için, insanoğluna Allah tarafından bahşedilmiş olan bütün yeteneklerini serbestçe kullanabilme şansı

verilecektir. İslâm bugün, doruğa ulaştığı dönemlerdekinden çok daha büyük yayılma imkân ve ufkuna sahiptir. Çünkü, Amerikan modeli ile Rus modelinin çifte ve kesin iflâsı karşısında, bu başarısızlıktan ötürü, hayatta kalması tehlikeye girmiş bir dünyaya İslâm yeniden umut verebilir. Kendisini çare bulunmaz bir çöküş mahkûm eden, kı-sırılaştırıcı bütün “ictihat” redlerinin ötesine taşıp, bir zamanlarki ihtişamını sağlamış olan hayat verici prensiplere tekrar kavuşmasını bilirse, İslâm bunu başarabilir.

Yeni gözlerle okunan Kur’ân, o zaman bütün gerçek azametiyle son vahiy olarak kendisini gösterir. Son vahyin bu azameti, bunu kendi dilleriyle almış olanların “kendini yeter görme” ve “muhteşem yalnızlık”larını parlak bir üslûpla ifade etmelerinden kaynaklanmıyor. Aksine bütün önceki bilgeliklerin ve vahiylerin bu Son Vahye yönelmiş olmasından ileri geliyor.

Bu Son Vahiy’de Allah’ın yüceliğini haber veren bütün mesajlar özetlenmiştir. Evet, bu Son Vahiy’de, tabiatın bütün determinizmlerine karşılık, insanın ilâhî boyutunu ve insanların bütün düşüncelerine, bütün aşklarına, bütün tasarılarına ve bütün eylemlerine karşılık da Allah’ın yüceliğini ilân eden bütün mesajlar özetlenmiştir.

Biz bu dini hiç de bugünkü haliyle değil, aksine onu insanın insanlaşmasına yaptığı katkı bakımından ele alıyoruz. Ayrıca bu dinin, diriltici ve yön verici sadakatini, geleneklerinin on asırlık can sıkıcı ve onur kırıcı lâfızcılığında değil de, ilk vahyinin dinamizminde arayacak olursak, tekrar bu insanlaşmaya katkıda bulunabileceğine inanıyoruz.

Kur’ân’ın 1400 yıldan beri hep seçile gelmiş aynı bölümlerinin tekrarıyla yetinilmeyip, bu Son Vahiy organik ve canlı bütünlüğü içinde yeniden okunursa...

Allah kelâmı olan Kur’ân, insan sözüyle karıştırılmazsa...

Her âyetin, tarihinin bir anında, bir halkın karşısına çık-

miş somut sorunlara cevap vermek için “inmiş” olduğu, bu âyetlerin ebedî değerinin kesinlikle soyut bir formül olmasından değil de, canlı bir soruya canlı bir cevap niteliği taşımasından ileri geldiği ve her âyetin, bizi kendisinden hareketle günümüzün canlı sorularına canlı bir cevap bulmaya çağırان ebedî sorgulama değerini bizim için, ondört asır sonra dahi, muhafaza ettiği unutulmazsa...

Kur’ân âyetlerinin bize sık sık hatırlattıkları gibi, Yüce Allah’ın, bize önceden hazır bir hakikati vermek için değil de, bizim hakikat arayışımızı yönlendirmek için, insanların ifade tarzını aşan bir dille, yani ima yoluyla konuştuğunu unutmazsak...

Hazreti Peygamber’in Arkadaşlarının, ilk Dört Büyük Halife’nin, geçmişin büyük fıkıhçı/hukukçularının, sorumlu araştırmacılar olarak, Medine Toplumu’ndan çok farklı olan kendi dönemlerindeki bir devletin içinde karşılaşılan yeni meselelere çözümler bulabildiklerini hatırlar ve onlara sâdık veya bağlı kalmanın, onların sözlerini tekrarlamak değil, aksine onların örneğini, onların yaratıcı ve sorumlu girişimini düşünürsek... Onların, kendi zamanlarının problemlerini, Allah’ın doğru yolundan ayrılmayarak, hal-letmesini bildiklerini, kısacası, o büyük insanların bize her yerde işe yarayan, bir çeşit maymuncuk reçeteler değil de, yenilikleri göğüslemek için bir metod bıraktıklarını aklımızdan çıkarmazsak...

İşte ancak o zaman İslâm, tıpkı başlangıcında olduğu gibi, yeniden canlı, evrensel ve herkese açık hale gelecektir.

Şayet bugün “açık” bir İslâm, Jaurès’in ifadesiyle, atalara sâdık kalmanın, ataların ocağından küllü değil, alevi taşımak olduğunu ve bir nehrin ancak denize doğru giderek kaynağına sadık kaldığını hatırlayarak, geçmişinde donup kalmaz, aksine zamanımızın problemlerini Medine toplumunun ruhu içinde çözmesini bilirse, işte o zaman, sadece Müslümanlar için değil, bütün insanlık için, artık pozitivist bilimcilikle ve

Batı bireyciliğiyle felce uğramamış, aksine Medine Toplumu'nun temel değeriyle bereketlenip verimlenmiş bir toplumun umutlu geleceğinin kapıları açılabilir. Yani İlâhî boyutta ve ümmet bilincine kavuşmanın kapıları...

İslâm ve İnsanlığın Geleceği

“Müslümanlar iyi bir müslüman olmayı, ilk görev olan Allah’ın hü-kümranlığını yeryüzünde gerçekleştirmek olarak gördükçe ve bu va-zifeyi yerine getirme gücünü kıldıkları namaz, gittikleri hacc ve tut-tukları oruçtan aldıkça, birkaç on yıllık bir süre içinde, İndüs nehrin-den, Atlantik okyanusuna kadar milyonlarca erkek ve kadını kendi imanlarına kazandırdılar.

İyi bir müslüman olmanın, kendini yalnızca ayin ve ibadetlere ver-mek ve artık Allah yolunda yaratıcı çabalarda bulunmamak demek olduğuna inanmaya başladıkları zaman ise, bu harikulade çiçekleniş ve yükseliş solup düştü. İslâm, tarihin aktif öznesi olma niteliğini yi-tirdi. Sonunda yabancı istilacıların ve sömürgecilerin ellerinde bir nesneye dönüştü.

Bugün, Batı dünyasında, özellikle hristiyanlar arasında milyonlarca erkek ve kadın, medeniyetlerinin iflasının ve çıkmazlarının bilincine varmışken, açıklık ve kaynağı olan Kur’an’ın yaratıcılık ruhuna sadık kalmasını bilirse... Yani bütün dinlerin en evrenseli olması, din konu-sunda her türlü baskıyı reddeden özellik taşıması gibi, kendisini ger-çek çehresiyle göstermesini bilirse... İşte o zaman bütün dünyada, İslâm’ın yayılışının altın dönemi olan 7. yüzyıldakinden çok daha büyük bir yayılma imkanına sahip olacaktır. Bu yayılma gücü İslâm’da mevcuttur.”